

ISSN 0206-4340

AZƏRBAYCAN DİLİ VƏ ƏDƏBİYYATI TƏDRİSİ

BAKI 2011

№ 4

Təsisçi: Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi

№ 4 (230). Oktyabr – Dekabr 2011-ci il. Jurnal 1954-cü ildən çıxır.

M Ü N D Ə R İ C A T

SƏRƏNCAMLAR

- Abbas Zamanovun 100 illik yubileyi haqqında 2
Nəsrulla İmanquliyevin 100 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında 3

XRONİKA

- Təhsil Nazirliyində 4

ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ VƏ DİLÇİLİK

- M.Baharlı – Böyük ədəbiyyatşünas. Səməd Vurğun sənət, sənətkarlıq və sənətkarlar haqqında 7

ÜMUMTƏHSİL, ORTA İXTİSAS VƏ ALİ MƏKTƏBLƏR:
TƏDRİS METODİKASI, İŞ TƏCRÜBƏSİ

- Ş.Mikayılov, A.Bəkirova – Ədəbiyyat: “ədalət” anlayışının izahına yeni yanaşma 17
N.Xaliqova – Azərbaycan dili dərslərində fəndaxili əlaqənin təşkili 22
O.Abbasov – Azərbaycan dili və ədəbiyyat dərslərində təlim prinsiplərindən istifadə 27
F.Həsənov – Şagirdlərin şifahi rəhbərli nitqinin inkişaf etdirilməsi üzrə işin xüsusiyyətləri 31
A.Mirzəyev – Ədəbiyyat dərslərində əbcəd hesabı ilə verilən “maddeyi-tarixlər” 34
Z.Məmmədova – Azərbaycan dili dərslərində fəal iş formalarından istifadə 37
F.Əliyeva – Poetik nümunələr əsasında şagirdlərin bədii təfəkkürünün inkişaf etdirilməsi 43
P.Soltanqızı – İsmayıl Şıxlının “Dəli Kür” romanında xarakter problemi 46
Ş.Aslanova – Köməkçi nitq hissələrinin əsas nitq hissələrindən fərqlənməsinin yeni üsulla şagirdlərə öyrədilməsi 51
A.Allahverdiyeva – “Felin qrammatik məna növləri” və “Qeyri-müəyyən şəxslə cümlələr” mövzularında dərslərdə yeni texnologiyaların tətbiqi 57

POLEMİKA

- E.Maqsudov – Azərbaycan dilindəki bəzi alınma sözlərin türkmənşəli qarşılıqları haqqında 61
Ü.Hüseynova – Türk yazarlarının əcnəbi dildəki əsərlərində milli təfəkkürün ifadəsi 65

DİL VƏ ƏDƏBİYYAT DƏRSLİKLƏRİ TARİXİ

- S.Zeynal – Müstəqilliyin bərpasından sonra nəşr olunan qrammatika dərsləkləri 69

ABBAS ZAMANOV – 100

- S.Seyidova – Vətənpərvər alim, fədakar millət təəssübkeşi 72

XƏBƏR – SERVİS

- Ədəbi aləmdə 77
Xarici ölkələrdə 78
Yeni nəşrlər 79

Xəbərləri hazırladı Lələ Əhmədova.

Azərbaycan Respublikası Elmi Pedaqoji
Kitabxanası MMC

İmza: _____

Sərəncamlar

ABBAS ZAMANOVUN 100 İLLİK YUBİLEYİ HAQQINDA

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI PREZİDENTİNİN SƏRƏNCAMI

2011-ci ildə tanınmış ədəbiyyatşünas alim, Azərbaycan Respublikası Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü, filologiya elmləri doktoru, əməkdar elm xadimi, professor Abbas Fətah oğlu Zamanovun 100 illiyi tamam olur.

Özünün zəngin elmi fəaliyyəti ilə Abbas Zamanov milli ədəbiyyatşünaslığın bir məktəb kimi formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi sahəsində təqdirəlayiq xidmətlər göstərmişdir. Ölkəmizdəki yüksək ixtisaslı kadrların azərbaycançılıq məfkurəsinə sədəqət ruhunda hazırlanmasında onun böyük əməyi vardır.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 32-ci bəndini rəhbər tutaraq, xalqımızın bədii-ictimai fikir tarixinin tədqiqi, eləcə də mədəni irsimizin və mənəvi sərvətlərimizin təbliği işinə mühüm töhfələr vermiş professor Abbas Zamanovun 100 illik yubileyinin layiqincə keçirilməsini təmin etmək məqsədilə **qərara alıram**:

1. Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi və Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisi ilə birlikdə Abbas Zamanovun 100 illik yubileyinə həsr olunmuş tədbirlər planını hazırlayıb həyata keçirsin.

2. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti "Abbas Fətah oğlu Zamanovun xatirəsinin əhədimləşdirilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 13 dekabr 1993-cü il tarixli 598 nömrəli qərarının icrasını təmin etsin və bu sərəncamdan irəli gələn digər məsələləri həll etsin.

İlham ƏLİYEV,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti,
Bakı şəhəri, 5 oktyabr 2011-ci il.

NƏSRULLA İMANQULİYEVİN 100 İLLİK YUBİLEYİNİN KEÇİRİLMƏSİ HAQQINDA

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI PREZİDENTİNİN SƏRƏNCAMI

2011-ci ilin dekabr ayında Azərbaycanın tanınmış ictimai-siyasi xadimi və publisisti, əməkdar jurnalist Nəsrulla Əsəd oğlu İmanquliyevin anadan olmasının 100 ili tamam olur.

Müasir Azərbaycan jurnalistikasının təşəkkülündə xüsusi yeri olan Nəsrulla İmanquliyev mətbuatımızın inkişafında əvəzsiz xidmətlər göstərmişdir. O, cəmiyyət həyatının ən müxtəlif sahələrini əks etdirən sanballı yazıları ilə mətbuat tariximizə layiqli töhfələr vermişdir. Onun jurnalistika sahəsində zəngin pedaqoji fəaliyyəti Azərbaycan jurnalistlərinin böyük bir nəslinin formalaşmasında mühüm rol oynamışdır.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 32-ci bəndini rəhbər tutaraq, Azərbaycan jurnalistikasının inkişafında təqdirəlayiq xidmətlər göstərmiş Nəsrulla İmanquliyevin 100 illik yubileyinin keçirilməsini təmin etmək məqsədilə **qərara alıram**:

1. Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi və Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi Azərbaycan Mətbuat Şurasının və Azərbaycan Jurnalistlər Birliyinin təkliflərini nəzərə almaqla əməkdar jurnalist Nəsrulla İmanquliyevin 100 illik yubileyinə həsr olunmuş tədbirlər planını hazırlayıb həyata keçirsin.

2. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti bu sərəncamdan irəli gələn məsələləri həll etsin.

İlham ƏLİYEV,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti,
Bakı şəhəri, 23 noyabr 2011-ci il.

TƏHSİL NAZİRLİYİNDƏ

Oktyabrın 5-də Təhsil Nazirliyində Beynəlxalq Müəllim Gününə həsr olunmuş mərasim keçirilmişdir. Tədbiri giriş sözü ilə təhsil naziri Misir Mərdanov açaraq bu əlamətdar gününə münasibətlə müəllimləri təbrik etmiş, onlara gələcək fəaliyyətlərində yeni-yeni nailiyyətlər arzulamışdır. Azərbaycan təhsilinin inkişafındakı xidmətlərinə görə təltif olunmuş təhsil işçilərinə medallar və vəsiqələr təqdim edilmiş, eyni zamanda, 2010-2011-ci tədris ilində keçirilən “Ən yaxşı ümumtəhsil məktəbi” və “Ən yaxşı müəllim” müsabiqələrinin qaliblərinə müvafiq vəsiqələr verilmişdir.

Oktyabrın 8-də Təhsil Nazirliyində “Ən yaxşı ümumtəhsil məktəbi” və “Ən yaxşı müəllim” müsabiqələrinin mütəşəkkil keçirilməsini təmin etmək məqsədilə yaradılmış Təşkilat Komitəsinin növbəti yığıncağı olmuşdur. Yığıncaqda son 4 il ərzində keçirilmiş “Ən yaxşı ümumtəhsil məktəbi” və “Ən yaxşı müəllim” müsabiqələrinin nəticələri geniş təhlil olunmuş, 2011-2012-ci tədris ilində keçiriləcək növbəti müsabiqələrə hazırlıqla bağlı müzakirələr aparılmışdır.

Oktyabrın 11-də təhsil naziri Misir Mərdanov YUNESKO Baş direktorunun kommunikasiya və informasiya üzrə müavini Yanis Karklinş və bu təşkilatın Moskva nümayəndəliyinin rəhbəri Dendev Badarçla görüşmüşdür. Görüşdə qarşılıqlı əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi istiqamətində fikir mübadiləsi aparılmışdır. Həmin gün Təhsil Nazirliyində nazirliyin sifariş əsasında Təhsil Problemləri İnstitutunda 2011-2012-ci tədris ilində yerinə yetiriləcək təqdimat mövzularının müzakirəsinə həsr olunmuş iclas da keçirilmişdir.

Oktyabrın 12-də təhsil naziri Misir Mərdanov Koreya Respublikasının ölkəmizdəki fəvqəladə və səlahiyyətli səfiri Li Ci Ha və KAİST Universitetinin Planlaşdırma və idarəetmə departamentinin direktoru Konq Pak ilə görüşmüşdür. Görüşdə mövcud istiqamətlər üzrə əməkdaşlığın gələcəkdə də davam etdirilməsi imkanları müzakirə edilmişdir. Həmin gün Koreya Respublikasının Xarici İşlər və Ticarət Nazirliyi və Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi arasında Azərbaycan Texniki Universitetinin Təhsil İnformasiya Sistemini yaradılması üzrə Qrant Sazişinin imzalanması mərasimi keçirilmişdir.

Oktyabrın 13-də Təhsil Nazirliyində Yaponiya hökumətinin “Ot Kökləri və İnsan Təhlükəsizliyi Qrantı Yardım Proqramı” çərçivəsində “Bakının 2 nömrəli peşə liseyində çilingər və dülgər kursları üzrə peşə təhsili şəraitinin

yaxınlaşdırılması” layihəsi ilə bağlı qrant müqaviləsinin imzalanması mərasimi keçirilmişdir.

Oktyabrın 15-də Təhsil Nazirliyində ali məktəb tələbələrinin XVI respublika fənn olimpiadası qaliblərinin mükafatlandırılması mərasimi keçirilmişdir.

Oktyabrın 17-də təhsil naziri Misir Mərdanov Argentina Milli Elmi-Texniki Tədqiqat Şurasının prezidenti Maria Rovira ilə görüşmüşdür.

Oktyabrın 17-də Təhsil Nazirliyində Akkreditasiya Şurasının növbəti iclası keçirilmişdir. İclasda Azərbaycan Müəllimlər İnstitutu, Qərb Universiteti və Xəzər Universitetinin akkreditasiyasının nəticələri müzakirə olunmuşdur.

Oktyabrın 21-də Təhsil Nazirliyində nazirliyin sifarişi əsasında Təhsil Problemləri İnstitutunda yerinə yetiriləcək tədqiqat mövzularının müzakirəsinə həsr olunmuş növbəti iclas keçirilmişdir.

Oktyabrın 27-də təhsil naziri Misir Mərdanov Avstraliya İttifaqının Azərbaycandakı səfiri Yan Biqqslə görüşmüşdür. Görüşdə qarşılıqlı əməkdaşlığın bir sıra istiqamətləri üzrə fikir mübadiləsi aparılmışdır.

Oktyabrın 28-də təhsil naziri Misir Mərdanov Böyük Britaniyanın ölkəmizdəki fəvqəladə və səlahiyyətli səfiri Piter Beytmen, “British Council” təşkilatının Azərbaycan üzrə direktoru Pol Klementsון və bu təşkilatın proqramlar üzrə meneceri Gülşən Hüseynova ilə görüşmüşdür.

Oktyabrın 29-da Təhsil Nazirliyində Akkreditasiya Şurasının növbəti iclası keçirilmişdir. İclasda Astara Pedaqoji Kolleci, Bakı Dövlət Rabitə və Nəqliyyat Kolleci və Mingəçevir Turizm Kollecinin akkreditasiyasının nəticələri müzakirə olunmuş, həmçinin “Ümumi təhsil müəssisəsinin fəaliyyətinin dövlət təhsil standartlarının tələblərinə uyğunluğunu müəyyənləşdirən meyarlar”a baxılmışdır.

Noyabrın 3-də təhsil naziri Misir Mərdanov Argentina Respublikasının elm, texnologiya və produktiv innovasiya naziri Lino Baranaonun rəhbərlik etdiyi nümayəndə heyəti ilə görüşmüşdür. Görüşdə qarşılıqlı maraq doğuran bir sıra məsələlər ətrafında fikir mübadiləsi aparılmışdır.

Noyabrın 11-də təhsil nazirinin müavini Qulu Novruzov Belarus Respublikası Təhsil Nazirliyinin Texniki Peşə Təhsili İdarəsinin müdiri Eduard Qançar və Belarus Respublikası Peşə Təhsili İnstitutunun rektoru Arkadi

Şkilyarla görüşmüşdür. Görüşdə ölkəmizdə pilot olaraq yaradılacaq ilk peşə-ixtisas təhsili müəssisəsində tədris ediləcək peşələrin müəyyənləşdirildiyi qeyd olunmuş və gələcək əməkdaşlığın inkişaf perspektivləri müzakirə edilmişdir. Eyni zamanda, həmin müəssisənin konsepsiyasının, təhsil proqramlarının hazırlanması, mühəndis-pedaqoji heyətin yenidən hazırlanması və qarşılıqlı səfərlərin təşkili istiqamətində fikir mübadiləsi aparılmışdır.

Noyabrın 24-də təhsil naziri Misir Mərdanov Şimali Kipr Türk Respublikası Baş nazirinin xanımı Gülin Küçükün başçılıq etdiyi nümayəndə heyəti və Şimali Kipr Türk Respublikasının Azərbaycandakı nümayəndəliyinin rəhbəri Zəki Qazioğlu ilə görüşmüşdür. Görüşdə ikitərəfli əlaqələrin inkişafı istiqamətində fikir mübadiləsi aparılmışdır.

Həmin gün təhsil naziri Misir Mərdanov İordaniya Krallığının təhsil və elmi axtarışlar nazirinin müavini Mustafa Əl Advan ilə də görüşmüşdür. Görüşdə qarşılıqlı maraq doğuran bir sıra məsələlər ətrafında fikir mübadiləsi aparılmışdır.

DeKabrın 1-də Təhsil Nazirliyində Akkreditasiya Şurasının növbəti iclası keçirilmişdir. İclasda Siyazən Peşə Məktəbi və Balakən 2 nömrəli Peşə Məktəbinin akkreditasiyasının nəticələri müzakirə olunmuşdur. İclasda hər iki məktəbin akkreditasiyası zamanı aşkar olunmuş çatışmazlıqların müvafiq vaxt ərzində aradan qaldırılması ilə bağlı konkret tapşırıqlar verilmiş, onların fəaliyyətinin "kafi" qiymətləndirilməsi və müvafiq ixtisaslarının akkreditə olunması barədə qərar qəbul edilmişdir.

Dekabrın 3-də Təhsil Nazirliyində növbəti kollegiya iclası keçirilmişdir. Təhsil naziri Misir Mərdanov kollegiya iclasında ölkədə ümumi təhsil sahəsində vacib hesab olunan bir sıra problemlərin həlli istiqamətində görülmüş işlər, icrası başa çatmış bəzi dövlət proqramlarının nəticələri haqqında geniş təqdimatlarla çıxış etmişdir.

Dekabrın 6-da təhsil naziri Misir Mərdanov "Tomson Reyters" Agentliyinin Mərkəzi və Şərqi Avropa üzrə ölkə meneceri Devid Horki, satış üzrə meneceri Mətin Tunc ilə görüşmüşdür.

Dekabrın 7-də təhsil naziri Misir Mərdanov Azərbaycan Milli Valideyn-Müəllim Assosiasiyasının İdarə Heyətinin üzvləri ilə görüşmüşdür. Həmin gün Təhsil Nazirliyində ümumtəhsil və ilk peşə-ixtisas təhsili müəssisələrinin şagirdləri arasında təşkil edilmiş VI Respublika Spartakiadasında xidmətləri olan təhsil işçilərinin mükafatlandırılması mərasimi də keçirilmişdir.

12.12.2011-ci il.

6

Ədəbiyyatşünaslıq və dilçilik

BÖYÜK ƏDƏBİYYATŞÜNAS Səməd Vurğun sənət, sənətkarlıq və sənətkarlar haqqında

Məhəmməd BAHARLI,

"Azərbaycan dili və ədəbiyyatı tədrisi" jurnalının baş redaktoru

Xalq şairi Səməd Vurğun həm də böyük sovet ədəbiyyatşünası olmuşdur. Təsadüfi deyildir ki, bir vaxt ona SSRİ yazıçılarının qurultayında bu İttifaqın ədəbiyyatı - poeziyası barədə maruzə etmək, söz demək səlahiyyəti verilmişdir. Ustadın sənət, sənətkarlıq və sənətkarlar haqqında olduqca maraqlı fikirlərini nəzərdən keçirdim. Bu fikirlər mötəbər məclislərdə, mətbuat səhifələrində söylənmiş və mənim tərəfimdən ümumiləşdirilmişdir. 22 sentyabr 1972-ci ildə Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Ədəbiyyat İnstitutunun baş elmi işçisi, filologiya elmləri namizədi, şair Qasım Qasımzadə əlyazmam, daha doğrusu, referat barədə rəy vermişdir. Tədqiqatçılar üçün əhəmiyyətini nəzərə alaraq, öncə onu mətbuata təqdim edirəm:

"Məhəmməd Baharlının bir müəllif vəraqinə yaxın həcmdə yazdığı referat iki məqalədən ibarətdir. Müəllif həmin məqalələrdə bir-birini təkrar etməyə və ümumilikdə mövzunu vəhdət halında tamamlayan məsələlərə toxunmuşdur. O, bir tərəfdən, xalq şairi Səməd Vurğunun sovet xalqlarının klassik və müasir sənətkarlarına (A.S.Puşkin, M.Qorki, A.N.Ostrovski, V.Mayakovski, Musa Cəlil, A.Tvardovski və b.), onların yaradıcılığındakı ictimai-siyasi motivlərə münasibətdən danışmış, digər tərəfdən, sənətkarlıq barədə irəli sürdüyü müddəalardan (epiklik, lirizm, romantizm, sənətin obyektiv varlığa münasibəti, müsbət qəhrəman və onun dili...) söhbət açarkən bu ədiblərin bədii irsinə verdiyi qiymətləri şərh etmişdir.

M.Baharlının referatı onun ədəbiyyatşünas kimi diqqət verməli məsələləri seçmək və izah etmək bacarığını təsdiqləyir. Referat S.Vurğunun sovet xalqları ədəbiyyatının nailiyyətləri və nöqsanlarına müdrik, vətəndaş sənətkar mövqeyindən yanaşmasını maraqlı faktlarla açıb göstərir. Referatın birinci hissəsində pərakəndəlik və sadalama olsa da, müəllif bunları ikinci hissədə düzəldir, məsələləri qruplaşdıraraq fikir ardıcılığına riayət edir, mövzu ilə əlaqədar qarşıya qoyduğu məqsədə nail olur".

Xatırladım ki, həmin referat-məqalələr bəzi istisnalarla ilk dəfə 1975-ci ildə "Azərbaycan dili və ədəbiyyat tədrisi" jurnalında (№1 və №3) dərc edilmişdir. Onlar 36 ildir Səməd Vurğunun ev muzeyinin eksponatıdır. Bu tədqiqata görə mənə S.Vurğunun ailə üzvləri tərəfindən imzalanmış fəxri diplom verilmişdir.

7

Səməd Vurğunun yaradıcılığında sənət, sənətkarlıq haqqında fikir və mülahizələri xüsusi yer tutur. O, bu barədə danışıarkən SSRİ və bəzən də dünya xalqları ədəbiyyatına iz tuturdu. (Bax: "Sovet poeziyası". "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, 1955, № 1-2).

Xalq şairi ümumiləşdirilmiş xarakterlər və obrazlar yaratmaqdan, ictimai həyat hadisələrini daha geniş səpkidə qələmə almaqdan ötrü epik poeziyanın hədsiz imkanlara malik olduğunu qeyd edirdi. O, V.Mayakovskinin epik təsvirlərində dövrün, insanların xarakterlərinə hərtərəfli yer verildiyini söyləyir və göstərirdi ki, onun poemaları sanki zamanı haqqında, bu gün və gələcək haqqında böyük epik monoloqdur. Bu monoloqda epos lirikasının məftunedici qüdrətli səsi və hadisələrin dramatik təsvir forması ilə möhkəm birləşmişdir. S.Vurğunun fikrincə, Mayakovskinin "Vladimir İliç Lenin" və "Yaxşı!" poemalarında tarixi hadisələrin geniş mənzərəsi epik obrazlarla, subyektiv hisslər isə lirik təsvirlərlə verilmişdir. Epik və lirik xətlər Mayakovskinin yaradıcılığında bir-biri ilə sıx bağlanmışdır.

S.Vurğun N.Aseyevin "Semyon Proskakov", Nikolay Demytyev "Ana", P.Antokolskinin "Oğul" əsərlərini sovet adamının epik obrazını yaratmaq sahəsində poeziyanın nailiyyəti adlandırdı. O, epos və lirika haqqında belə bir mühakimə irəli sürürdü: "O zaman ki, şair öz daxili aləmini, öz xarakterini, öz düşüncələrini, bir növ, öz qəlbini oxucunun qarşısında açıb göstərir, o zaman ki, şair onu bilavasitə həyəcanlandıran şeylərdən danışır, nə ilə yaşadığı və nə ilə nəfəs aldığından danışır - bu lirikadır. O zaman ki, öz zəkasının bütün gücü, ehtirası və əqidəsi ilə xalq həyatının lövhələrini çəkir - bu eposdur". (S.Vurğun. "Sovet poeziyası". "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, 1955, № 1).

S.Vurğun əsərlərdə epik və lirik ünsürlərin bir-biri ilə uzlaşmalı olduğunu qeyd edirdi. O göstərirdi ki, müharibədən sonra yazılmış bəzi poemalarda bu iki ünsürün uzlaşmaması, bağlanmaması nəticəsində uzunçuluq, tələsiklik, sözcülük, təsvirlərdə tutqunluq əmələ gəlmişdir. A.Yaşinin "Alyona Fomina" və Y.Dolmatovskinin "Aşqabad" poemaları buna misal ola bilər.

S.Vurğun lirik-epik poemalarla birlikdə tamsüjetli, kəskin konfliktli, dolğun insan xarakterinə malik epik-dramatik poemaların da inkişaf etdirilməsini və mənzum romanlar yaradılmasını vacib məsələ kimi irəli sürürdü. O, mənzum romanlardan Y.Kolasın "Yeni torpaq" və "Balıqçının daxması", U.Uxsayın "Keçid" əsərlərini müvəffəqiyyətli hesab edir, eyni zamanda, göstərirdi ki, məhz epik poeziya sənətkara həm hadisələri geniş surətdə qələmə almaq, müxtəlif xarakterlər yaratmaq, həm də lirik və fəlsəfi mühakimələri ifadə etmək baxımından xeyli imkan verir. Səməd Vurğun mövzuların, motivlərin "şəxsi və ictimai" deyə sını surətdə iki yerə bölünməsinə qarşı çıxırdı. Onun fikrincə, sovet ədibi üçün "şəxsi" məsələ yoxdur və müasir həyatın bütün məsələləri bilavasitə ona da aiddir. Şair göstərirdi ki, N.Tixonovun lirikasında imperalizmə qarşı mübarizə mövzusu onu narahat edən düşüncələrin məhsuludur. S.Vurğun

bu sahədə A.Surkovun, M.Rılskinin lirikasını da ayrıca qeyd edirdi. O, müasir həyatdan, sosializm cəmiyyətinin çiçəklənməsindən yazan Sayfi Kudaşi, A.Tokombayevi, Karlo Kaladzeni, Rəsul Həmzətovu, Osman Sarıvəllini, Mustay Kərimi, Uyğunu, Gevorq Emini, qadın şairlərdən O.Berqqoltsu, V.Tuşnovanı, Zülfiyyəni, D.Vaarandini və M.Dilbazini də bu cəhətdən maraqlı müəlliflər kimi göstərirdi. S.Vurğunun fikrincə, soyuq mühakimələr və ümumi nəzəri mülahizələr poeziyanın təsir gücünü azaldır. Şair əsərlərinin bədii təsir gücünə malik olması üçün fikirlərini və fəlsəfi mühakimələrini poetikləşdirməlidir. Şairin yaradıcılığında lirika - nəğməsini oxuduqdan sonra uzaqlaşan gəldi-gedər quşlara bənzəməməlidir. Lirika insan qəlbində yuva salıb onu isitməli və qəlbində nəcib hisslər oyadıb onu yüksəltməlidir.

Səməd Vurğun "özünü ifadə etmə" problemi ətrafında gedən mübahisə haqqında da şəxsi fikrini bildirmişdir. O, "özünüifadə" nəzəriyyəsini subyektiv idealizm fəlsəfəsi ilə bağlı götürüldükdə, qəbul etməyib deyirdi ki, qorxuram "özünüifadə" nəzəriyyəsinin bəzi tərəfdarları, özlərinin subyektiv aləmlərini obyektiv varlıqdan üstün tutsunlar. S.Vurğun obyektiv həyatın şairin subyektiv süzğəcindən keçirilməsinə tərəfdar idi. Lakin bir şərtlə, elə başa düşülməsin ki, bir nəfərin - şairin daxili mənliyi milyonlarla insanın mənliyini əvəz edə bilər. Səməd Vurğun Olqa Berqqoltsun dekadentlər və simvolistlər haqqında fikrini (guya onların ideya və fikirləri yoxdur) tənqid edərək deyirdi ki, onlar bədbinliyi, ümitsizliyi, yalqızlığı və inamsızlığı təbliğ edirdilər. Bununla onlar yeni insanı yalnız mübarizədən ayırırdılar. Deməli, onların da öz fikirləri vardır. Biz obyektiv aləmi qəbul edirik, amma bu o demək deyildir ki, subyektiv aləmi inkar etmiş olur. S.Vurğun bu məsələ haqqında yürütdüyü fikirlərini Belinskinin sözü ilə bu cür qüvvətləndirirdi ki, heç bir şair nə özündən, nə öz vasitəsilə, nə də öz şəxsi səadətini gücünə böyük ola bilməz; hər bir böyük şair ona görə böyükdür ki, onun iztirabları və səadəti cəmiyyətdə və tarixdə dərin kök salmışdır. Deməli, sənətkar özü də cəmiyyətin, bəşəriyyətin bir üzvü və nümayəndəsidir. Kiçik sənətkarlar isə yalnız özləri üçün ya xoşbəxt, ya da bədbəxtirlər. Xalq onları tanımır, yaşatmır. Onlar quşların nəğmələrinə bənzəyən mahnılarını yalnız özləri üçün oxuyurlar və özləri də dinləyirlər; bu mahnıları nə cəmiyyət, nə də bəşəriyyət dinləmək istər...

S.Vurğunun fikrincə, sənətkar, xalqın əmək nailiyyətlərini realistcəsinə göstərdiyi kimi, onun böyük qəhrəmanlığını və gələcəyini duymağı, görməyi də bacarmalıdır. Bunun üçün o, romantik poeziyanı inkişaf etdirməyi zəruri məsələ kimi irəli sürürdü. S.Vurğun romantikadan cəkinənlərə, romantikanın guya insanı yerdən ayıraraq göylərə qaldırdığını düşüncələrə üzünü tutub deyirdi ki, romantikadan qorxmayın. Lermontovun "Mitsiri", "Qafqaz əsiri" və "İzmayıl bəy" kimi poemaları, Nizaminin "Leyli və Məcnun", "Xosrov və Şirin", Rustavelinin "Pələng dərisi geymiş pəhləvan" kimi dahiyanə əsərləri əsrlərin sınağından çıxmayıbmı?! Bunun da əsas səbəbi həyat həqiqətlərinin dahiyanə tərənnümüdür. Lakin Səməd Vurğun göstərirdi ki, bu böyük sələflərimizin

realizmi ilə müasir realizmi eyniləşdirmək də olmaz. Bununla bərabər, biz klassiklərimizin romantik ənənələrini unutmamalıyıq. O deyirdi: "Şərtləşək ki, romantikani müdafiə edərkən, mən bizim həyatımızın ən çox qəhrəmanlıq və inqilabi təzahürlərinin realistiçasına göstərilməsini, bizim həyat həqiqətlərimizin kommunizmin böyük sabahına doğru azəmətli yürüşünün realistiçasına göstərilməsini müdafiə edirəm". (S.Vurğun. "Sovet poeziyası". "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, 1955, № 2).

S.Vurğun V.Mayakovskinin "Bu haqda", "Var əsəmlə", E.Baqritskinin "Pioner qızın ölümü", P.Anatolskinin "Oğul", A.Kuleşovun "Briqadanın bayrağı", S.Kirsanovun, N.Qribaçovun, M.Rilskinin və A.Malışkonun bir çox əsərlərini inqilabi-romantik formada yazılmış uğurlu əsərlər sayırdı.

Ədib romantik əsərləri başqa əsərlərdən fərqləndirən üç əsas xüsusiyyəti göstərirdi. Birinci fərqi onda görürdü ki, romantik əsərlərdə real həyat hadisələri, real insan xarakterləri daha yüksək tonda, ən parlaq boyalarla verilir. Bir sıra romantik əsərlərdə, ola bilər ki, qəhrəmanın keçdiyi həyat yolu geniş verilməsin; bu xüsusiyyət isə şairə canlı insan xarakterlərini, ehtiraslarını yaratmaqda maneə olmaz. İkinci fərqi isə şairin həyatda olan müsbət hadisələri qələmə alarkən daha da kəskinləşdirməsində, "qeyri-adi" xarakterlər yaratmasında və gələcəyə daha çox can atmasında görürdü. Buna misal olaraq o, A.Mayakovskinin "Bu haqda" poeməsindəki gələcək insana müraciəti göstərirdi:

*İstəram günlərimiz
Kədər, dua içində
Qocalmasın heç kəsi.
İstəram ki, bir dəfə
Yoldaş deyib çağırısaq,
Çevrilsin Yer kürəsi.*

S.Vurğun romantik əsərlərdə qəhrəmanın fikirlərinə, düşüncələrinə müəllifin fəal müdaxiləsini və qarışmasını üçüncü fərqləndirici cəhət kimi qeyd edirdi. Onu da deyir ki, S.Vurğun romantik əsərlər yaratdığı bütün şairlər üçün deyil, ümumiyyətlə, yaradıcılıq təbiətində romantik elementlər olan sənətkarlar üçün zəruri bilirdi. S.Vurğun romantik poeziya haqqında fikirlərini ideal qəhrəman və ideal haqqında fikirləri ilə əlaqələndirmişdir. "İdeal qəhrəman sovet ədəbiyyatına lazımdır" sualına o belə cavab verirdi ki, bəli, lazımdır. Şübhəsiz ki, bütün müsbət qəhrəmanların hamısı ideal qəhrəman ola bilməz və olmamalıdır. Çünki ideal qəhrəman ən yüksək insani, mənəvi qəhrəmanın sintetik obrazıdır. S.Vurğunun fikrincə, ideal qəhrəmanın simasında zəhmətkeş xalqın həyatı və sifətləri əks etdirilməlidir. S.Vurğun ideal qəhrəmanı canlı xüsusiyyətlərdən məhrum edənlərlə razılaşmır və deyirdi ki, ideal qəhrəmanda canlı insana xas real keyfiyyətlər olmazsa, o, doğrudan da, "müqəddəs təsvirə", cansız sxemaya, həyata lazım və mümkün olmayan bir kölgəyə çevrilər. S.Vurğun ideal qəhrəmanı vulqarlaşdıran və onu az qala "şirniyyat məmulatı" ilə müqayisə edən K.Simonova və bəzi yazıçılara qarşı çıxış edirdi. O, ideal qəhrəmanın obrazında yalnız ən yüksək real və həyatı keyfiyyətlər görürdü.

Göstərirdi ki, ideal qəhrəmanın müsbət, eyni zamanda, zəif cəhətləri ola bilər. Lakin onun qüvvəsi bundadır ki, "biz onun şəxsinə baş hərflə yazılan əsl insani görürük. İdeal qəhrəmanın gücü tam bir nəslin, yaxud tam bir xalqın gücüdür".

S.Vurğun ideal qəhrəman tərəfdarı olsa da, onu poeziyanın əsas probleminə çevirmək istəmirdi. Eyni zamanda, o, ədəbiyyatda idealla ideal qəhrəman məsələlərinin eyniləşdirilməsi əleyhinə çıxırdı. Onun fikrincə, ədəbiyyat ideal qəhrəmansız da yaşaya bilər, amma idealsız ədəbiyyatın yaşaya biləcəyini təsəvvürə gətirmək olmaz. Şair müasir mövzularda yazılan bəzi əsərlərin zəif çıxmasının səbəbini müsbət qəhrəmana qarşı vuruşmalı olan əks qüvvələrin passiv verilməsində görürdü. O, bəzi tənqidçilərin və yazıçıların müsbət qəhrəmanla üz-üzə gələn zidd qüvvələrin güclü (həyatda olduğu kimi) verilməsindən imtina edib qəhrəmanın xarakterindəki xırda ziddiyyətlərlə kifayətlənmələrini pis cəhət kimi qeyd edirdi. Şekspirin Yaqosunu yada salaraq deyirdi ki, bizim poemalarımızda siyasi və mənəvi düşmənlərimizin belə ümumiləşmiş qüvvətli obrazı olmamasına təəssüflənməyə bilmərik.

S.Vurğun sənətkarlıq haqqında danışarkən Nekrasovun vəsiyyətinə - "mövzuya cavab verən üslub" prinsipinə bəzən əməl olunmadığını da söyləyir və təəssüflənirdi. O, S.Mixalkovun ilk atom enerjisi ilə işləyən elektrik stansiyasına və Sovet dövləti tərəfindən ilk hidrogen bombasının müvəffəqiyyətlə sınaqdan çıxarılmasına həsr etdiyi şeirin zəif, tələsik yazıldığını göstərir və burada mövzuya cavab verən üslub olmadığını söyləyirdi. S.Vurğun primitivlik və litorikaçılıq adlandırdığı bu yaradıcılıq yolunu üstün tutanları, guya bu yol ilə V.Mayakovski sənətinin davamçısı olanları tənqid edirdi. O göstərirdi ki, Mayakovski özünəməxsus yaradıcılığa, hamıdan seçilən ədəbi üsluba malik sənətkardır. Mayakovski ədəbi məktəbinə təqlidçiliklə, boş hayküllə gəlmək olmaz. S.Vurğun bəzi şairləri yalnız mövzunun aktuallığına fikir verib, bədii ümumiləşdirməni unutmalarında təqsirləndirirdi. O deyirdi ki, mövzuların aktuallığı hələ əsərin təsir gücünü göstərmir. Əsərin təsir gücü ən çox ciddi bədii ümumləşdirmədən asılıdır.

S.Vurğun bədii əsərin yüksək emosional dillə yazılması uğrunda da ardıcıl mübarizə aparırdı. O, klassik poeziyanın qəhrəmanları olan Fərhadın, Tatyananın, Şirinin, Hamletin, Leylinin dilini mexaniki olaraq əsərlərə köçürməyi deyil, zamanın yüksək emosional və ifadəli dili ilə qəhrəmanları danışdırmağı məsləhət bilirdi. Vurğulayırdı ki, bədii əsərin dili xalqın real dilindən ayrılmalı, daha parlaq olmalı və bu, xalqın dilini zənginləşdirməyə xidmət etməlidir. "Əgər bədii ədəbiyyatın dili həyatda mövcud olan dili zənginləşdirməsəydi, qəhrəmanların dili üzərində işləmək üçün şair ilhamı yox, danışq dilinin sadəcə stenoqrafik yazısı lazım olardı". (S.Vurğun. "Sovet poeziyası". "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, 1955, № 2).

S.Vurğun mövzu aktuallığını, ümumiləşdirmə və müşahidə qabiliyyətini sənətkar üçün əsas şərtlərdən saymışdır. Demokratizmi və xalqiliyi isə poeziyanın canı adlandırmışdır. Onun fikrincə, ideya formaya deyil, forma

ideyaya xidmət etməlidir. Səməd Vurğun müttəfiq respublikaların yazıçıları barədə fikir söyləmiş, onların yaradıcılığında ictimai-siyasi motivləri təhlil etmiş və əsərlərinin tərbiyəvi gücünü göstərmişdir. Şair rus ədəbləri haqqında böyük ehtiram və məhəbbətlə danışmışdır. Xüsusilə A.S.Puşkin barədə bir neçə sanballı məqalə yazmışdır. O, "Rus şeirinin günəşi" məqaləsində sanki A.S.Puşkinin bütün yaradıcılığına nəzər salmağa çalışmışdır.

S.Vurğun A.S.Puşkinin milli şüurunun müəyyənləşməsində və dünyagörüşünün formalaşmasında iki əsas tarixi hadisənin böyük rol oynadığını qeyd edirdi. O göstərirdi ki, Puşkinin milli qürur hissini güclənməsində 1812-ci il müharibəsi az iş görməmişdir. Napoleona qalib gəlmiş rus xalqının qırılmaz iradəsinə, mərdliyinə və yaradıcılıq qüvvəsinə heyranlığı onun qəlbində böyük vətənpərvərlik duyğusu və fərah hissini alovlandırmışdır. S.Vurğuna görə, ikinci əsas amil isə dekabristlər hərəkatı idi. Vurğun Puşkinin yaradıcılığında yüksək ideyalığı, ictimai mövzunu və şairin əsərlərindəki fəallığı onun dekabristlərlə bilavasitə yaxınlığında görürdü. O yazırdı: "Cəsarətlə demək olar ki, dekabristlər hərəkatı olmasaydı, Puşkinin yaradıcılığında bu qədər dərin ideyalıq, ictimai mövzu bolluğu ola bilməzdi, şairin yaradıcılığı bu qədər aktiv və təsirli şəkildə ala bilməzdi, belə bir ictimai əhəmiyyət zirvəsinə qalxa bilməzdi". (S.Vurğun. "Rus şeirinin günəşi", "Böyük sənət uğrunda". "Gənclik" nəşriyyatı, 1970, səh. 178).

S.Vurğun yazırdı ki, biz Puşkinin şeirlərini oxuyarkən elə bil tarixi vərəqləyir və onun realizminə vuruluruq. S.Vurğun "Rus şeirinin günəşi" məqaləsində yazmışdır: "Puşkin rus poeziyası tarixində birinci sənətkar şair idi. O, poeziyaya özünün yeni ənənələrini, əsl realizm ənənələrini, dahiyənə sadəlik və xalqilik ənənələrini gətirmişdir". S.Vurğun göstərirdi ki, Puşkin gətirdiyi bu ilk ənənələrlə köhnə, mücərrəd romantizmi həmişəlik məhv etdi. Xalq şairi SSRİ xalqlarının poeziyasında realizmin yaranması və inkişafında, köhnə, mücərrəd və didaktik poeziyanın qanunlarına qarşı mübarizədə Puşkin poeziyasının böyük rol oynadığını qeyd edirdi.

O, Puşkini rus realizminin atası və banisi adlandırır, onu rus milli dilinin yaradıcısı hesab edirdi. Xatırladırdı ki, Puşkindən sonra gələn bir sıra yazıçılar onun poeziyasının təsiri altına düşmüşlər. Lev Nikolayeviç Tolstoy özünün məşhur "Anna Karenina" romanını Puşkinin əsərlərini oxuduqdan sonra yazmağa başlamışdır. Səməd Vurğun isə özünü Puşkinin şagirdi adlandırmışdır.

S.Vurğun Puşkinin ənənələrini mənimsəmiş, lakin onu novator sənətkar kimi inkişaf etdirmişdir. Bu doğmalığı "Yevgeni Onegin" ilə "Komsomol poeması" arasında daha aydın şəkildə görünür. Puşkin özünün mənzum romanında rus cəmiyyətinə mənsub olan bir dövrün şairinə lövhəsini çəkmişdirsə, Vurğun Azərbaycanda ən mürəkkəb keçid dövrünün bədii təsvirini vermişdir. S.Vurğun A.S.Puşkinin ölümünün 100 illiyi münasibətilə "Böyük şairin şərəfinə" şeirini yazmışdır. Bu əsərində o, Puşkin yaradıcılığına olan sonsuz məhəbbətdən söz açmış və "Yevgeni Onegin" poemasını "Rusiya şeirinin şah əsəri" adlandırmışdır.

Burada bir həqiqəti etiraf etmək lazımdır ki, "Rusiya şeirinin şah əsəri olan "Yevgeni Onegin" poeması" mütəxəssislərin qənaətinə görə Səməd Vurğunun tərcüməsində orijinaldan daha güclü alınmışdır. "Rus poeziyası tarixində birinci sənətkar şair olan A.S.Puşkin" in bu əsəri böyük nizamilər, füzulilər yetişdirmiş Azərbaycan poeziyasının çoxsaylı nəhəng simalarından biri olan Səməd Vurğunun tərcüməsində başqa cür alınmışdır. İntəhası, Səməd Vurğun böyük qardaş anlamına sadiq qalaraq, Puşkini birinci sənətkar, onun "Yevgeni və Onegin" in isə şah əsər kimi təqdim etmişdir. Lakin unutmayaq ki, bu birincilik Puşkinə Səməd Vurğun tərəfindən Rus poeziyası tarixi çərçivəsində verilmişdir. Burada dünya poeziyası tarixi istisnadır.

Puşkin onu sağdan-soldan qırmanclayan rus tənqidçilərini nəhaq yerə qımaydı ki, ona böhtan atıb, qafiyəbaz, gündəlik yazan şair deyirlər. Razılıqla lazımdır ki, ilk yazılı ədəbiyyatın əsasını qoymaqla birdən-birə dahi səviyyəsinə yüksəlmək mümkünsüzdür. Bunun üçün kök və ənənə lazımdır. Ona görə də Puşkin köhnə SSRİ məkanından kənarda nəinki dahi, heç böyük şair kimi də qəbul edilmir. S.Vurğun sosialist realizminin banisi və bayraqdarı olan böyük proletar yazıçısı A.M.Qorkinin əsərlərindəki realizmə və bu realizmdən doğan romantikanın gücünə daha çox heyran idi. O, sənətkarlığı Maksim Qorkidən də öyrənməyə çağırırdı. S.Vurğun göstərirdi ki, Qorkinin inqilabi romantikasını bizi inandırır, çünki onun romantikası həyata olan realist baxışdan doğmuşdur.

S.Vurğun Maksim Qorki beynəlmillətçiliyinin yeniliyini göstərəkən Qorkinin bütün xalqlara rəğbətini səbəbini belə izah edirdi: "Qorki bütün varlığı etibarilə alicənab rus idi. O, doğrudan da, böyük bir xalqın oğlu olduğundan təbiəti üfüqlərə qədər geniş idi. Buna görə də bütün xalqların oğlu olmaq kimi uca bir rütbəyə yüksəlmişdir". (S.Vurğun. "Qorki haqqında". "Kommunist" qəzeti, 18 iyun 1941).

S.Vurğun M.Qorkinin, çürüməkdə davam edən burjuva mədəniyyətinə düşmən olduğunu və "Mədəniyyət işçiləri, siz kimləsiniz?" məqaləsində burjuva tarixini mənəvi düşmənçilik tarixi adlandırdığını alqışlayırdı. O yazırdı ki, Qorki bəşəriyyətin əsl və yeni bir mədəniyyətinin yaranmasını yalnız sosializm şəraitində görürdü. O, həm də öz əli ilə bu mədəniyyət sarayının ilk təməl daşlarını qoyanlardan biri olmuşdur. Xalq şairi 1936-cı ildə böyük proletar yazıçısı M.Qorkinin ölümü münasibətilə "Sənət ustasına" əsərini yazmışdır. Burada o, Qorkidən çox şey öyrəndiyini, onun baxışlarında xəyalın və sənətin tunc heykəlini gördüyünü etiraf edirdi.

S.Vurğun A.N.Ostrovskiyə həsr etdiyi "Dahi sənətkar" adlı məqaləsində özünə belə bir sual verir: "Ostrovskini bizə yaxın edən nədir, biz nə üçün onu sevirik?". Həmin suala məqalə müəllifinin cavabı dəqiq və maraqlıdır. Müəllifin fikrincə, biz Ostrovskini bəşəri humanistliyinə və xalqlılığına görə sevirik. Ostrovski cəmiyyətin bir ovuc yuxarı təbəqəsi üçün deyil, geniş xalq kütləsi üçün yazırdı. Ostrovskinin milli qürur hissi barədə söhbət açan S.Vurğun göstərirdi ki, dramaturq belə bir cəhəti çox gözəl başa düşürdü: yazıçı dünya

meydanına, hər şeydən əvvəl, öz xalqının milli aləmini, məişətini, məfkurəsini və mənaiviyyatını təbii surətdə, realitəsinə tərənnüm etmək yolu ilə çıxıb gəlir. S.Vurğun Ostrovskinin simasında yeni teatr məktəbi - "Ostrovski teatri" yarandığı nəticəsinə gəlirdi. O, Ostrovskini incəsənətin ictimai vəzifəsini dramaturgiyada böyük ehtiras və səciyyəli gözəlliyi ilə uzlaşdırıb bilən sənətkar kimi qiymətləndirir, ondan sənətkarlıq məsələlərini öyrənməyi məsləhət görürdü.

S.Vurğun A.N.Ostrovski satirasının işəedici qüvvəsinin tarixi əhəmiyyətini xüsusi qeyd edirdi. Onun fikrincə, dramaturqun əsərlərində işə olunan mənfiliklər bir insanın xəstəliyi deyil, bütün ictimai-siyasi mühitin xəstəliyidir. S.Vurğun Ostrovskinin yaradıcılığında olan yenilikləri nəzərdən qaçırmır və yeri gəldikcə onun slavyanlar dəstəsinə qoşularaq yol verdiyi səhvləri də göstərirdi. O, A.N.Ostrovskinin yaradıcılığının ilk dövrlərində Rusiyanın gələcəyini tacirlərin, sənaye sahiblərinin fəaliyyətində görməsini və onların səhvlərinə göz yummasını kəskin tənqid edirdi. S.Vurğunun sonsuz məhəbbət və hörmət bəslədiyi sənətkarlardan biri V.Belinski idi. S.Vurğun Belinskinin realist poeziyanın təbliğatçısı olduğunu (belə bir poeziyanın Rusiyada A.S.Puşkin tərəfindən yaradılmasına sevindiğini) söyləyirdi. O, Belinskinin məhz qəhrəmanlıq aşığı olduğu üçün Lermontovun qəmgin və kədərli şeirlərində qəhrəmanlıq çağırışı və inqilabi ruh kəşf etdiyi nəticəsinə gəlmişdir.

V.Belinski bədbin poeziyanın düşməni idi və əsl sənətkarlığı mənəvi qəhrəmanlar yaratmaqda görürdü. S.Vurğun Belinskinin özünün də mənəvi qəhrəmanlığına görə sevildiyini və onun milli qürur hissini qüvvətli olduğunu qeyd edirdi. Belinski vətəni mütəfəkkir, vətəndaş və eyni zamanda şair kimi sevirdi: "Mən rus xalqını qəlbən sevirəm və bu xalq kütləsi içərisində ən kiçik qum zərrəsi olmağı özüm üçün namus və şərəf hesab edirəm". Səməd Vurğun Belinskinin bu məşhur fikrinin üföqlərini xeyli genişləndirib, onu sənətə tətbiq etməyi hər bir vətənpərvər yazıçıya məsləhət görürdü.

S.Vurğun böyük novator şair V.Mayakovski haqqında az yazıldığını və şairin yaradıcılığını tükənməz bir şəkildə təhlil və tətbiq edən ümumiləşmiş əsərlərin olmadığını təəssüflə qeyd edirdi. Onun fikrincə, Mayakovski yaradıcılığını təhlil etməyə səy göstərən bir-iki tədqiqatçı var idi ki, onlar da düz yolla getmir və Mayakovski sənətkarlığını qiymətləndirməyi bacarmırdılar. Çünki onlar Mayakovskini yalnız rus poeziyası çərçivəsində təhlil edir, onun ümumbəşəri fikirlərini nəzərə almırdılar.

Məlum olduğu kimi, Mayakovskinin şeirləri çoxmillətli sovet poeziyasına böyük təsir etmişdir. S.Vurğun Mayakovski haqqında belə demişdir: "Qardaş xalqların ədəbiyyatının tarixi inkişafını Mayakovskisiz təsəvvür etmək olmaz". (S.Vurğun. "Mayakovski və şeirimiz". "Ədəbiyyat" qəzeti, 15 aprel 1950). Buna görə də S.Vurğun Mayakovski və çoxmillətli sovet poeziyası mövzusunun ciddi tədqiq olunmasını alimlər qarşısında mühüm bir vəzifə kimi qoymuşdur. O, Azərbaycan ədəbiyyatına Mayakovskinin təsiri haqqında danışarkən qeyd edirdi

ki, biz Mayakovski poeziyası ilə iyirminci illərdə sosializmin qələbəsi uğrunda sinfi döyüşlər zamanı tanış olduq. Şeir sənətində də yeniliyə, socialist sənətinə doğru dönüş yaradılmalı idi. Belə dönüşü isə ən çox Mayakovski yaratdı.

S.Vurğun Mayakovski yaradıcılığını socialist estetikasının təcürbi məktəbi adlandırır və poeziyanı bolşevik partiyalıqlı ilə silahlandırmaqda onun böyük rol oynadığını qeyd edirdi. S.Vurğun Mayakovskinin ədəbiyyata yalnız yeni məzmun deyil, həm də yeni forma gətirdiyini deyirdi. Məhz həmin məzmun və formada novatorluq V.Mayakovskini yeni sovet poeziyasının ustası etmişdir. S.Vurğun onun poeziyasındakı bədii sözün inandırıcılığını da yüksək qiymətləndirirdi. O, Mayakovskinin təsiri ilə "Raport" və "Fənar" şeirlərini yazmış və bu şeirlərlə yaradıcılığının ilk dövründən dönüş yaratmışdır. Şair etiraf edirdi ki, Mayakovski poeziyası olmasa idi "26-lar" və "Ölüm kürsüsü" poemalarını bəlkə də yazıb bilməzdi. S.Vurğun V.Mayakovskini təhrif edənlərə, onu sosializm realizminin banisi kimi deyil, az qala ideyasız bir eksperimentçi kimi qələmə verənlərə, şeirlərini isə mahiyyət etibarilə satirik felyeton janrının dəyişmiş forması adlandıranlara qarşı bacardığı qədər mübarizə aparmışdır. O, "Ədəbiyyat" qəzetinin 15 aprel 1950-ci il tarixli nömrəsində dərc etdirdiyi məqalədə yazırdı: "Mayakovski sovet xalqının kommunizmə doğru yürüşündən ayrılmazdı. Mayakovskinin qüdrəti də bundadır".

S.Vurğun Musa Cəlildə də Mayakovski cəsarəti, şair-vətəndaş böyüklüyü görürdü. S.Vurğun tatar xalqının qəhrəman oğlu, poeziya və mərdlik simvolu olan Musa Cəlilin faşist cəlladları tərəfindən öldürülməsi münasibətilə Kazanda keçirilən yığıncaqda SSRİ Yazıçıları İttifaqı adından alovlu nitq söyləmişdir. O, Musa Cəlili dünya ədəbiyyatında öz poeziyası ilə əbədləşmiş bir şair adlandırmışdır. S.Vurğun dünya ədəbiyyatı tarixində poeziya və fərdi qəhrəmanlıqla ilə şöhrət qazanmış ingilis Bayronun, məşhur macar nəğməkarı Petefinin və çex publisisti Fuçikin sırasına ölməz tatar şairi Musa Cəlili də daxil etmişdir. Çünki Musa Cəlil bəşəriyyətin azadlığı naminə ağır vəziyyətlərdə nikbin şeirlər yazmış, silahlı vuruşmuşdur.

S.Vurğun yığıncaqdakı nitqinin sonunda tatar şairinə ümumxalq məhəbbətini ifadə edən şeirini oxumuşdur. O, qəhrəman şairin ölümü ilə əlaqədar yarımçıq qalan "söz dastanı", "həyat dastanı"nı öz dərdi kimi qəbul etmişdir. Musa Cəlilin heç vaxt unudulmayacağını, yer üzündə, torpaq üstündə "yaşıl ot kimi" göyərəcəyini bildirmişdir.

Sovet yazıçılarının II qurultayında məruzə edən S.Vurğun Oktyabr inqilabının V.Mayakovski, D.Bedni kimi şairlər yetişdirdiyini, A.Blok, V.Brusov və S.Yesenini simvolizm və dekadentçilik bataqlığından çıxardığını söyləmişdir. O, sovet şairlərinin millətçilik, irqçilik hissələrindən uzaq olduqlarını, beynəlmiləllçilik baxışlarının gücləndiyini qeyd etmişdir. Nətiq göstərmişdir ki, sovet şairləri mövzu cəhətdən bir ölkə daxilində sığınmış qalmamış, dünyada baş verən bütün hadisələrə öz münasibətlərini bildirmişlər. Məsələn, K.Simonov "Dostlar və düşmənlər" silsilə şeirlərini, Andrey Malışkov "Mavi dənizin o

tayında" əsərini. Mikola Bajan və A.Surkov İngiltərə haqqında şeirlərini yazmışlar. S.Vurğun məruzədə sovet poeziyasının qəhrəmanlarına da nəzər salır, onların nə dərəcədə həyatı olduğunu aydınlaşdırır. O göstərir ki, bəzi əsərlərin qəhrəmanları yaxın və uzaq keçmişin igid övladları, dövlət xadimləri, alimləri və şairləridir. Bu sahədə ən çox ukraynalı Mikola Bajan ("Atalar və oğullar"), gürcü Simon Çikovani ("David Quramaşvili haqqında nəğmə"), azərbaycanlı Süleyman Rüstəm ("Qaçaq Nəbi") və başqaları əsl yaradıcılıq sücaəti göstərmişlər.

İkinci qisim əsərlərin qəhrəmanları inqilab bahadırlarıdır. S.Vurğun burada Mayakovskinin "Vladimir İliç Lenin" poemasını ilk növbədə qeyd edirdi. O, Stepan Şipaçovun "Şuşenskoyədə kiçik ev" poemasını Lenin ideyalarını müasir həyatımızla bağlı şəkildə verdiyi üçün alqışlayırdı. Şair R.Rzanın "Lenin" və Yeğişe Çerentsin "Lenin və Əli" poemalarını da əhəmiyyətli əsər kimi qiymətləndirirdi. S.Vurğun bəzən oxuduğu yeni əsərlərdən təsirlənərək müəlliflərə məktub vasitəsilə öz fikrini çatdırırdı. Gürcü sovet poeziyasının qüdrətli nümayəndələrindən biri olan Georgi Leonidzeyə göndərdiyi məktubunda onun təzə "Portaxala" poemasını oxuyub sevdiyini yazırdı. O, həmin poemanı "bütöv bir epopeya" adlandırır. S.Vurğun məktubda Georgi Leonidze yaradıcılığını aforizmlərinə görə daha çox sevdiyini də göstərirdi.

Təəssüf ki, Səməd Vurğun fanatikcasına sovet ideologiyasının təsiri altına düşərək, gənclik illərində Hüseyn Cavid, Əhməd Cavad, Sənli kimi sənətkarlar haqqında şeirlər yazıb subyektiv fikirlər də söyləmişdir. Belə ki, gənc sosializmdən deyil, ulu milli-mənəvi tariximizdən, soykökümüzdən, dərdlərimizdən yazdıqları üçün onları ağır ittiham etmiş, hətta nifrətini açıqca bildirmişdir. Sosializmə bu cür aludəçilik onda tarixi şəxsiyyətlərə, tarixi hadisələrə də öz əsərlərində qeyri-obyektiv yanaşma tərzini formalaşdırmışdı. Məsələn, "Vaqif", "Xanlar", "26-lar" və s. əsərlərində olduğu kimi.

Bircə fakt. 1918-ci ilin mart ayında Bakıda və bütün əyalətlərdə kütləvi qırğınlar törətmiş qatil Stepan Şaumyanın başçılıq etdiyi və əksəriyyəti quldur erməni daşnaklarından ibarət olan 26-ların - Azərbaycan xalqının bu qatı düşmənlərinin şərəfinə poema yazılması, "mənim babam olmuş 26-lar" deyilməsi millətimize üçün böyük təhqirdir. Bu, heç də tarixi həqiqətləri bilməməkdən yox, reallığı ideyaya qurban vermək prinsipinə itaətcilikdən irəli gələn ciddi səhvdir. Əlbəttə, Leninin qurduğu cəmiyyətin tərənnümçüsü onun silahdaşı olmuş şaumyanların əməllərini pisləyə, ifşa edə bilməz. Bu isə ədəbiyyatda sosializm realizmidir. Sənətin siyasiləşməsidir. Sovet ədəbiyyatşünaslığının əsas tələblərindən biri də məhz budur. Belə əsərlər isə yalnız istedadla yazılmağın hesabına və həqiqətin üstü açılanadək yaşaya, sevilə bilər. Necə ki, belə də oldu.

Böyük söz ustası olan Səməd Vurğunu bu gün yaşadan və sevdiren isə onun lirikasıdır. Səmimi, aydan arı – sudan duru lirikası!..

Ümumtəhsil, orta ixtisas və ali məktəblər:
tədris metodikası, iş təcrübəsi

ƏDƏBİYYAT: "ƏDALƏT" ANLAYIŞININ İZAHINA YENİ YANAŞMA

Səməd MİKAYİLOV,
pedaqoji elmlər doktoru, professor,
Asiya BƏKİROVA,
pedaqoji elmlər üzrə fəlsəfə doktoru

Bütün dövrlərdə ictimai problemlər, adamların istək və arzuları, amalları uğrunda apardıqları mübarizə öz ifadəsini bədii ədəbiyyatda tapır. Tarix boyu adamların qəlbində yer alan arzularından biri yaşadığı cəmiyyətdə ədalətin bərqərar olmasıdır. Böyük söz sənətkarları xalqın bu arzusunun öz əsərlərində çox aydın şəkildə əks etdirmişlər. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinə nəzər saldıqda, Nizami Gəncəvi, Şah İsmayıl Xətayi, Məhəmməd Füzuli, Mirzə Fətəli Axundov, Mirzə Ələkbər Sabir kimi digər sənətkarların yaradıcılıq xüsusiyyətlərindən asılı olmayaraq, əsərlərində ədalət ideyası aydın ifadə olunur. İnsan, onun xoşbəxt həyatı böyük şairlərin fikir dünyasının hərəkətverici qüvvəsidir. Hər hansı söz sənətkarını düşündürən ideyalara da məhz bu baxımdan yanaşmaq tələb olunur. Doğrudur, bu vaxta qədər də bədii əsərlərin təhlili prosesində sənətkarların ədalət haqqında fikirləri şagirdlərin yaşadığı dövrlə (məsələn, sovet dövrü) müqayisə edilərək çatdırılır və belə nəticəyə gəlinir ki, guya adamların arzuladığı ədalət sovet ictimai quruluşunda bərqərar olunub. Əlbəttə, belə deyildi, əsərdən çıxarılan qeyri-obyektiv nəticə idi. Hazırkı şəraitdə məktəbdə ədəbiyyatdan hər hansı bir təlim materialına ideologiya baxımından yeni yanaşıldığı kimi, ədalət ideyasının izahına da yeni münasibət göstərilməlidir. Əlbəttə, ədəbiyyat tədrisi prosesində "ədalət" anlayışına bu və ya digər şəkildə toxunan ədəbi-bədii materialların hamısına bir məqalədə münasibət bildirmək çətindir və geniş tədqiqat tələb edir. Demək olar ki, bütün ədəbi janrlarda (epik, lirik, drammatik) yazılan əsərlərdə ədalət barədə yeri gəldikcə söhbət açılır. Məsələn, M.P.Vaqif "Görmədim" müxəmməsi lirik əsərdir. Şair bütün əsər boyu ədalətsizlikdən şikayət edir; M.Ə.Sabir ədalət olmayan yerdə qəmin, möhnətin davam etməsindən şikayətlənir. Əlbəttə, bunların hər birinin tədrisi prosesində söhbət açılmalıdır. Lakin ədalətsizliyin nəticəsini şagirdlərə daha yaxşı anlatmaq üçün epik əsər daha münasibdir. Belə ki, epik əsərdə hadisə daha bütöv şəkildə danışılır. Bu baxımdan yenə də Nizami yaradıcılığına müraciət etmək lazım gəlir. Onu da qeyd etmək gərəkdir ki, Nizami yaradıcılığında "ədalət" problemi epizodik xarakter daşımır, dinamik şəkildə inkişaf etdirilir.

Nizamini şah, hökmdar probleminin bu qədər düşündürməsi, məşğul etməsi səbəbsiz deyil. Bu, şairin yaşadığı dövrdəki ictimai quruluş, sosial vəziyyət, adamların həyat tərzi kimi çox mühüm məsələlərlə bağlıdır. Şair adamların, məşəqqət içərisində yaşadıklarını, fiziki iş çətinliyini, mənəvi iztirablarını, hüquqlarının tapdalandığını, bir sözlə, azlığın çoxluq-əmək adamları üzərindəki zülmünü, istismarını və saray adamlarının adamlarla pis rəftarını görür və ona laqeyd qala bilmir. Bunları törədən isə hökmdarların ölkəni idarə sistemi olduğu qərarına gəlir. İnsana qayğı, məhəbbət, onun ləyaqətinin qorunması, şəərəfinin uca tutulması şairin qəlbində əbədi hissə çevrilir. Bunun nəticəsidir ki, şairin bütün yaradıcılığı boyu pislik, zülm, xəyanət, ədalət, yaxşılıq kimi ümumbəşəri məsələlərə toxunur, zülmün, xəyanətin, pisiyin yer üzündən silinməsinə, ədalətin, yaxşılığın bərqərar olmasına, hökm sürməsinə arzulayır və xəyalında bunların həyata keçirilməsi yollarını axtarır. Bu xəyal, araşdırma böyük humanist şairin əsərlərində geniş şəkildə ifadə olunur və bədii həllini tapır.

Nizamiyə görə, dövrdə müşahidə etdiyi zülmün, rəzalətin səbəbkarları hökmdarlardır. Əgər hökmdar ölkəni ədalətlə idarə etsə, insan zülmədən azad ola bilər. Elə ona görə də şair öz əsərlərində şahların nöqsanlarını deməkdən, xalqa qarşı işlədikləri xəyanəti üzlərinə çırpmaqdan və onları tənqid atəsinə tutmaqdan çəkinmir, müxtəlif vasitələrlə, ayrı-ayrı ədəbi priyomlarla onların nöqsanlarını üzlərinə deyir və insafa, ədalətə çağırır, müəyyən epizodlarla onlara həyat dərsi verir. Beləliklə, aydın olur ki, ağıllı və ədalətli şah problemi, həqiqətən, Nizami yaradıcılığının ana xəttini təşkil edir. Şairin əsərlərində əksini tapan bütün digər məsələlər bu ana xətlə bağlanır və onun izahına, açılmasına yönəlir. Əsərlərindən aydın olur ki, şair hər hansı əsərini bu və ya digər hökmdara ithaf etmişdir. Məsələn, "Xosrov və Şirin" poeması Atabəy Məhəmməd Cahan Pəhləvana, "Yeddi gözəl" əsəri isə Əlaəddin Körpə Arslana ithaf edilmişdir. Bu, şairin yaşadığı dövrün, ədəbi mühitin ənənəsi idi, Nizami həmin ədəbi ənənəyə əməl etməyə, öz məqsəd və qayəsinə çatmaq üçün vasitə kimi baxmışdır. Nizami bu ənənəyə əməl edərək, əsərlərində şahları mədh etməkdən daha çox onların nöqsanlarını deyir və tənqid atəsinə tutur. Nizami poemalarındakı bu cəhəti Nizamişünaslar obrazlı şəkildə belə qiymətləndirir: "Nizami çox hökmdarlara şeir salamları həsr etdi. Lakin bu salamlar əsl həqiqətdə kəsərli ittihamnamələr kimi səsləndi, bal qarışıq zəhər təsiri bağışladı" (R.Azadə, Nizami Gəncəvi (həyatı və sənəti), "Elm" nəşriyyatı, Bakı, 1979, səh.15).

Bütün bunlar onu göstərir ki, şair öz əsərlərini bu və ya digər hökmdara ithaf etməklə, onu tərbiyələndirməyə çalışır; nöqsanları deməkdən çəkinmir, həmin nöqsanları onun özünə anladır, dərk etdirir və pis əməldən uzaqlaşdırmağa çalışır ki, buna da nail olur, daha doğrusu, bədii cəhətdən həll edir. Nizamının poemalarında yaratdığı şah obrazının dinamik inkişaf yolu keçdiyi aydın görünür. Onlar bu inkişafda saflaşma, mənəvi cəhətdən kamilləşmə prosesi keçirirlər. Bu saflaşma həm obrazların birinin digəri ilə nisbətdə, həm də hər obrazın özündə müşahidə olunur. Məsələn, şairin son əsərlərindəki şah obrazları

– "Yeddi gözəl"də Bəhram, "İskəndərnamə"də İskəndər ilk əsərlərində təsvir olunan obrazlara – "Sirlər xəzinəsi"ndə Nuşirəvana, Sultan Səncərə, "Xosrov və Şirin"də Xosrova nisbətən yaxşı xüsusiyyətlərə malikdir. Bu, həmin ideyanın (ədalətli şah ideyasının) şairin yaradıcılığı boyu yüksələn bir xətlə inkişaf etdiyini göstərir.

Hər obrazın özü daxili saflaşma yolu keçir – əvvəllər hərəkətlərində yol verdiyi səhvləri dərk edir, başa düşür, peşman olur və ondan uzaqlaşmağa çalışır. Şairin epik əsərlərində yaratdığı şah obrazlarına diqqət edilsə, bu cəhət aydın müşahidə olunur. Məsələn, "Xosrov və Şirin" poemasında Xosrov əvvəllər eys-ışrətə uyaraq vaxtını sərxoşluqla keçirməyə çalışır, Şirinin məhəbbətini qiymətləndirmir, ona əyləncə kimi baxır.

Nizami Gəncəvi Bəhram şahın nöqsanını, ölkənin acınacaqlı vəziyyətə düşməsinin səbəbini onun özünə başa salmaq, anlatmaq üçün şahı çobanla qarşılaşdırır. Çoban itin cəzalandırılmasının səbəbini danışdıqca, Bəhram şah doğru olaraq, aşağıdakı nəticəni çıxarır:

*Dedi ki: "Bu işə olmuşam heyran,
Şahlığı öyrətdi mənə bir çoban.
Bu hekayə mənim hekayətimdir,
Mən çobanam, sürü rəiyyətimdir.
Düz olmasa işdə qurduğum təməl,
İnanmışım adam işlər pis əməl.
Vəzir inandığım, gözü, canımdır
Hər zaman sürünü qoruyanımdır.
Desin ölkə niyə bir viranədir,
Belə bərbadlığın əsası nədir?"*

Bu hadisədən sonra Bəhram şah öz hərəkətlərini dərk edir və vəzirdən hesab istəyir.

Nizami ədalətli şah ideyasını "İskəndərnamə" əsərində daha çox inkişaf etdirir. Bu əsərdə şairin yaradıcılığı hökmdar obrazı öz niyyət və arzuları ilə şairin digər şah obrazlarına bənzəmir. "İskəndər ədalətli hakim, mütəfəkkir alim, humanist-mötədil şəxsiyyət və rəşadətli qəhrəmandır. Nizamının İskəndəri yalnız öz vətəninə ədalətli hökmdarı deyil, bəşəriyyətin səadəti haqqında düşünən, bütün insanlar üçün gözəl həyat arzulayan və bu arzular uğrunda mübarizə aparan dövlət başçısıdır".

Nizami öz düşüncələrinə uyğun olaraq ayrı-ayrı sinfin nümayəndələrinə münasibət bildirmək, mövqeyini oxucuya çatdırmaq məqsədilə İskəndər obrazını da nöqsansız təsvir etmir. Şair onun nöqsanlarını müxtəlif vasitələrlə özünə deməkdən çəkinmir, Nüşabənin sözlərilə desək, daş-qaş üçün nahaq qanlar tökməyin əbəb olduğunu ona anladır, istilaçılıq, qarətçilik niyyətdən çəkindirir, elmin səsinə dinləməyi tələq edir. Bundan sonra İskəndər dövlətin idarə olunmasında böyük alimlərin fikrini öyrənir, onlarla məsləhətləşir. Onun qaydalarını özü pozur. Lakin əsərdə təsvir olunan hadisələrin gedişindən görünür ki, Xosrov Şirinin təsiri ilə gətdikcə dəyişir, məsləhətlərdən düzgün nəticə

çıxarır, şahzadə şıltaqlığından əl çəkib ədalətə, insanpərvərliyə meyli edir. Onda yeni mənəvi keyfiyyətlər yaranır. Əvvəllər Şirinə əyləncə kimi baxan Xosrov getdikcə mənəvi cəhətdən kamilləşir, ölüm ayağında susuzluqdan əziyyət çəkəninə baxmayaraq, onun yenidən yuxuya getdiyini düşünür, yuxudan oyanmır, onunla vidalaşmadan ölür. Bunu aşağıdakı misralarda aydın görmək olur:

*Oyandı şah həyəcan içində,
Gözlerini açdı al qan içində.
Axırkı sel kimi yatağında qan,
İncidirdi onu susuzluq yaman.
Öz-özünə dedi: "Çağırım, Şirin
Mənə birçə qurtum sərini su versin".
Lakin könlü dedi: "Rəva deyil bu,
Gecələr doyunca yatmayıb yuxu.
Başına gələni görürsə əgər,
Bir daha yatmayıb göz yaş tökər.
Yaxşısı budur ki, qalsın diləyim,
Mən ölüm, qoy yatsın yorğun mələyim".
Şirini yuxudan oyanmadı o,
Belə ölüb getdi vəfahı Xosrov.*

Buradan aydın görünür ki, əsərin sonunda Xosrov getdikcə kamilləşərək qayğıkeş bir insana çevrilir. "Yeddi gözəl" poemasının qəhrəmanı Bəhram şah (Bəhram Gur) Nizaminin bundan əvvəlki əsərlərində təsvir olunan şah obrazlarından (Nuşirəvan şahdan, Xosrov Pərvizdən, "Leyli və Məcnun"da verilən şahdan) bir hökmdar kimi fərqlənir. Belə ki, Bəhram taxta əyləşəndə atası Yəzdəkürdün ölkəni idarə üsulunu, zülmkarlığını davam etdirmir, ədalətli olmağı qarşısına məqsəd qoyur. Lakin Nizami Bəhramın da nöqsanlarını göstərir. Bəhram dövlətin idarə olunmasını rast Rövşənə etibar edərək, eyş-işrətə uyur. Ölkədə aclıq, yoxsulluq yaranır, xalqın şəxsində elmlə hakimiyyət birləşir, vəhdət təşkil edir. Bundan sonra İskəndər dövlətin idarə olunmasında alimlərin fikrini öyrənir və onlarla razılaşıır. Hər bir söz sənətkarının ədalətlə bağlı verdiyi ədəbi faktı şagirdlərə şüurlu mənimsətmək üçün müəllim onları həmin faktı ifadə edən parça üzərində müstəqil işlətməli, o barədə sərbəst fikirlərini öyrənməli, İKT-dən istifadə etməlidir. Nizami yaradıcılığında bu qəbildən olan faktlar çoxdur. Belə parçaları şagirdlərə təqdim etdikcə, yeni təlim texnologiyalarından istifadə zərurəti yaranır. Şairin "İskəndərnamə" əsəri proqram materialı olduğundan, ondan nümunə vermək məqsəduyğun sayılır. Bu məqsədlə əsərin oxusu tapşırıqlı və İskəndərin ədalətli hökmdar olduğunu əsaslandırılan misralar üzrə slayd hazırlamaq tələb olunur. Tapşırığın şagirdlər tərəfindən necə yerinə yetirildiyini yoxlamaq məqsədlə müsahibə aparılır. Kimin hansı parçanı seçdiyi müəyyənləşdirilir. Məsələn, müsahibə zamanı şagirdlərdən Daranın xəyanət yolu ilə öldürülməsi hissəsini seçdiyini bildirir.

- Daha kim idi, onu nə üçün öldürdülər?

- Dara İranın hökmdarı idi, İskəndərlə müharibə edirdi.

- Bu müharibəyə səbəb nə idi?

- Müharibəyə səbəb İskəndərin atasının (Feylaqusun) Daraya xərac verməsi idi. O, öldükdən sonra İskəndər hakimiyyətə gəlir, həmin xəracı verməkdən imtina edir. Ona görə də Dara İskəndərlə müharibəyə başlayır.

- Daranı kim öldürür və nə üçün?

- Daradan narazı olan iki əskər İskəndərlə sövdələşərək Daranı öldürəcəklərini, əvəzində xərac istədiklərini bildirirlər.

- Əlbəttə, İskəndər razılaşıır. O, vədinə əməl edərək, onların istədiklərini yerinə yetirir, lakin Dara düşməni olsa da, onun xəyanətlə öldürülməsini qəbul edə bilmir və fikirləşir ki, bu gün Daraya xəyanət edənlər sabah İskəndərə də xəyanət işlədər, ona görə həmin əskərləri məhv etdirir.

Müharibədən aydın olur ki, Dara İskəndərlə müharibə meydanında olsa da, bir hökmdar kimi xəyanətə dözə bilmir, xəyanətkarı cəzalandırmaqla ədaləti bərpa edir. Böyük humanist şairin yaratdığı şah obrazlarının inkişafındakı dinamika diqqəti cəlb etdiyi kimi, onlara göstərilən təsvir vasitəsi, qarşılaşdıqları adamlar da o dövr üçün ciddi maraq doğurur. Belə ki, böyük humanist şair dövrünün hökmdarlarını onların saymadıqları, əyləncə kimi baxdıqları insanlarla qarşılaşdırır, onlardan öyrənməli olduqlarını anladır. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, Bəhram çobanın sözlərindən nəticə çıxarır, ölkəni idarə etməyi onlardan öyrənir. Xosrov Şirinin, İskəndər Nüşabənin təsirindən sonra mənəvi cəhətdən zənginləşir. İskəndər Nüşabənin ölkəni idarə bacarığına, düşünmə qabiliyyətinə, tədbirliliyinə, hazırcavablılığına heyran olur. Bəhram şah ədalətsiz hökm verdiyinə görə kəni olan Fitnədən üzr istəmək məcburiyyətində qalır. Qadına kölə münasibəti olan feodal mühitində qadının Nizami tərəfindən yüksəldilməsi, şahlardan üstün tutulması sənətkarın dövrünün qayda-qanunları ilə razılaşmamasının bariz ifadəsidir, böyük cəsarətdir. Şairin "Xəmsə"yə daxil olan bütün əsərlərinə illüstrasiyalar çəkilməmişdir (1941-ci il nəşrinə). Müəllim yeri düşdükcə mövzu ilə bağlı həmin şəkillərdən ("Sultan Səncər və qarı", "Çoban itə cəza verir", "İskəndər Nüşabənin ziyafətində", "İskəndər alimlər arasında") kompyuterdən istifadə yolu ilə mövzunu daha yaxşı mənimsətməlidir. Hər bir materialın məzmununa uyğun olaraq, şagirdlərin nəzərinə çatdırılmalı və hafizədə möhkəmləndirilməlidir ki, söz sənətkarı ədalət probleminə toxunarkən, öz üsuluna müvafiq olaraq, fikrini müxtəlif şəkildə ifadə edə bilər. Məsələn, Nizami Gəncəvi hökmdarın ədalətsizliyini deyir, tənqid edir, hökmdar öz nöqsanını dərk edir, ondan nəticə çıxarır, sonrakı fəaliyyətində ədaləti nəzərdən qaçırmır. Beləliklə, Nizami məsələni bədii cəhətdən həll etmiş olur. Məhəmməd Füzuli "Şikayətnamə" adlı nəsr əsərində ölkədə ədalətsiz işlərdən şikayət edir, lakin fikir şikayət şəklində qalır.

Müəllim mövzu ilə bağlı müsahibəni yekunlaşdırarkən, belə qənaətə gəlir ki, bəşəriyyətin amalı olan bu problem dünya miqyasında hələ də öz mütləq həllini tapmamışdır. Ayrı-ayrı səviyyələrdə güclülər zəiflərin hüquqlarını tapdalayır.

AZƏRBAYCAN DİLİ DƏRSLƏRİNDƏ FƏNDAXİLİ ƏLAQƏNİN TƏŞKİLİ

Nəzakət XALİQOVA,
Bakı şəhərindəki 30 nömrəli orta məktəbin müəllimi

Fəal təlim metodlarından geniş istifadə etdiyimiz hazırki şəraitdə təhsil sisteminin qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri də şagirdlərin bir şəxsiyyət kimi formalaşdırılmasıdır. Dərs prosesində şagirdlərin maksimum fəallığını təmin etmək, onların mövzu ilə əlaqədar biliklərini daha yaxşı üzə çıxarmaq, genişləndirmək və möhkəmləndirmək məqsədilə fəndaxili və fənlərarası əlaqədən səmərəli şəkildə bəhrələnməyin böyük əhəmiyyəti vardır. Fəndaxili əlaqə Azərbaycan dili dərslərində mövzuların çağdaş həyatımız, sürətlə inkişaf edən cəmiyyətimizlə əlaqələndirilməsi şagirdlərə müstəqil respublikamız haqqında əlavə məlumatlar verməyə imkan yaradır. Ona görə də Azərbaycan dili dərslərində şagirdlərin fəallığını təmin etmək məqsədilə fəndaxili əlaqədən həmişə geniş faydalanıram. Məlumdur ki, morfologiyaya aid nəzəri bilikləri yaxşı mənimsəyən, şifahi və yazılı nitqlərində onlardan sərbəst şəkildə istifadə etməyi bacaran şagirdlər sintaksisə aid yeni bilikləri daha asanlıqla dərk edirlər. İbtidai siniflərdə söz birləşmələri və cümlə üzvləri ilə az-çox tanış olan şagirdlər V sinifdən "Sintaksis və durğu işarələri" mövzusunun tədrisi zamanı bu sahəyə aid biliklərini daha da genişləndirirlər. Təcrübəmdə yəqin etmişəm ki, morfologiyaya aid mövzuların tədrisi zamanı sintaktik təhlillər aparmağın böyük əhəmiyyəti vardır. Buna görə də VI-VII siniflərdə ayrı-ayrı nitq hissələrini tədris edərkən onların cümlədə rolu haqqında müəyyən məlumatlar verir və sintaktik təhlildən geniş istifadə edirəm. Nəticədə şagirdlər nitq hissələrini öyrənməklə yanaşı, onların sintaksisə aid ümumi bilikləri də inkişaf edir və möhkəmlənir. VIII-IX siniflərdə sintaksisə bağlı mövzuların tədrisi zamanı morfologiyaya aid mövzuların təkrarından da faydalanıram. Sintaksisə aid elə mövzular vardır ki, dərs prosesində həm keçmiş mövzusunun sorğusu, həm də yeni mövzusunun izahı zamanı geniş şərhə ehtiyac olur. Mövzu üzrə müxtəlif suallar verməklə yeni mövzunu şagirdlərin özlərinə danışdırmaq olur. Məsələn, VIII sinifdə baş üzvlər və mübtədə haqqında ümumi məlumat verdikdən sonra şagirdlərə izah edirəm ki, mübtədalar hansı nitq hissəsi və söz birləşmələri ilə ifadə olunmasından asılı olmayaraq kim? nə? hara? suallarına cavab verir. Mübtədalar, əsasən, isim, şəxs əvəzlilikləri, mürəkkəb adlar, ismi birləşmələr, məsdər və məsdər birləşmələri ilə ifadə olunur. Substantivləşmiş sifət, say, feli sifət və feli sifət birləşmələri də mübtədə funksiyasında işləyə bilər.

Dərsin ədəbi və ya fəal təlim üsullarının tətbiqi ilə təşkil olunmasından asılı olmayaraq, müsahibə yolu ilə mübtədanın ifadə vasitələrini şagirdlərin

özlərindən də soruşmaq mümkündür. Dərsi fəal təlim üsullarının tətbiqi ilə təşkil etdikdə dərslə əlaqədar suallar aşağıdakı kartoçkalarda da ümumiləşdirilə bilər:

I qrup:

1. Bir toplu ismi cümlədə mübtədə kimi işlədin.
2. Bir şəxs əvəzliliyini cümlədə mübtədə kimi işlədin.
3. Üçüncü növ təyini söz birləşməsini mübtədə kimi işlədin.
4. Feli sifət cümlədə mübtədə kimi işlədin.

II qrup:

1. Mübtədəsi "hara"? sualına cavab verən xüsusi isimlə ifadə olunan cümlə yazın.
2. Mübtədəsi məsdərlə ifadə olunan cümlə yazın.
3. Mübtədəsi sifətlə ifadə olunan cümlə yazın.
4. Yer zərfliliyini cümlədə mübtədə kimi işlədin.

III qrup:

1. Nə? sualına cavab verən xüsusi ismi cümlədə mübtədə kimi işlədin.
2. Birinci növ təyini söz birləşməsini cümlədə mübtədə kimi işlədin.
3. Sayı cümlədə mübtədə kimi işlədin.
4. Feli sifət birləşməsini cümlədə mübtədə kimi işlədin.

IV qrup:

1. Kim? sualına cavab verən mürəkkəb adı mübtədə kimi işlədin.
2. İkinci növ ismi birləşməni mübtədə kimi işlədin.
3. O və ya bu işarə əvəzliliyini cümlədə mübtədə kimi işlədin.
4. Məsdər tərkibini cümlədə mübtədə kimi işlədin.

Cavablardan aydın olur ki, dərs prosesində adı çəkilən nitq hissələri və söz birləşmələri təkrar olunmaqla yanaşı, şagirdlər həm də mübtədanın ifadə vasitələri haqqında geniş məlumatlar verirlər. Eyni zamanda morfologiya və sintaksisə aid mövzular arasında qarşılıqlı əlaqədən geniş istifadə olunmaqla şagirdlərin maksimum fəallığını təmin edirəm.

Eyni üsuldən "Xəbər" mövzusunun izahı zamanı da geniş istifadə edirəm. "Mübtədanın ifadə vasitələri" adlanan keçmiş mövzusunun sorğusu zamanı yuxarıdakı sualların dəyişdirilmiş formaları üzrə iş aparıram. Keçmiş mövzusunun sorğusundan sonra müəllim yeni mövzunu elan edir, sonra onun sualları və ifadə vasitələri (isim, feli xəbərlər) haqqında qısa məlumat verirəm. Şagirdlərə izah edirəm ki, isim xəbərlər feldən başqa, yerdə qalan digər əsas nitq hissələri, mürəkkəb adlar, məsdər, feli sifət ismi, məsdər və feli sifət birləşmələri ilə ifadə olunur. Məhz bundan sonra bunlarla əlaqədar olaraq verilmiş suallar əsasında isim xəbərləri həm müsahibə, həm də kartoçkalar vasitəsilə şagirdləri danışdırmaq olur. Feli xəbərlər haqqında da şagirdlərə məlumat verərkən feli xəbərlərin fəlin məna növləri, sadə və mürəkkəb şəkilləri ilə ifadə olunduğunu şagirdlərə deyirəm. Yeni mövzu ilə bağlı bilikləri şagirdlərin özlərindən almaq məqsədilə aşağıdakı şəkildə müsahibə təşkil edirəm:

M.: Kim məchul növdə olan feli cümlədə xəbər kimi işlədə bilər?

Ş.: Bakı şəhərində hər il onlarla göyüzlən binalar tikilir

M.: Kim qayıdış növdə olan feli cümlədə xəbər kimi işlədə?

Ş.: Qəhrəman kəşfiyyatçılarımız düşmən mövqeyinə tərəf sürüldülər.

M.: Kim şəxssiz növ feli cümlədə xəbər kimi işlədə bilər?

- Ş.: Aşağı televizorda nümayiş etdirilən kinoya maraqla tamaşa edildi.
M.: Kim qarşılıqlı növdə olan feli xəbər kimi işlədə bilər?
Ş.: Tamaşadan sonra aktyorlar tamaşaçılar ilə mehribançasına görüşdülər.
M.: Kim birgəlik növdə olan feli xəbər kimi işlədə bilər?
Ş.: Kənd camaatı gün çıxmamış məhsul toplamaq üçün tarlalara axışdı.
M.: Bas icbar növdə olan feli kim cümlədə xəbər kimi işlədə bilər?
Ş.: Heydər Əliyev fondu bu il məktəbimizi əsaslı təmir etdirdi.
M.: Xəbər şəklinə olan feli cümlədə kim xəbər kimi işlədə bilər?
Ş.: Müstəqil Azərbaycan Respublikasının siyasi, iqtisadi, elmi və hərbi potensialı ildən-illə sürətlə artır.

- M.: Arzu şəklinə olan feli kim cümlədə xəbər kimi işlədə bilər?
Ş.: Kaş bu il düşmən tapdağı altında olan Qarabağ torpaqlarını işğaldan azad edə bilək.
M.: Kim vacib şəklinin hekayətində olan feli cümlədə xəbər kimi işlədə bilər?
Ş.: Yaxşı hazırlaşdırma görə Ülvi imtahanlardan ən yüksək bal topladı.
M.: Kim lazım şəklinin rəvayətində olan feli cümlədə xəbər kimi işlədə bilər?
Ş.: İdmançılarımız Olimpiya yarışlarında yeddi qızıl medal əlası imişlər.

Əgər dərslər fəal təlimin tətbiqi ilə keçirilirsə, bu cür sualları əvvəldən kartoçkalarda yazır sualları da, cavabları da ancaq şagirdlər özləri oxuyar. Mən müşahidəçi kimi cavablara nəzarət edirəm. Rəngarəng olsun deyə, sualları elə qururam ki, fellərin yarısı inkarda, şəxs sonluqları isə müxtəlif şəxslərdə olur. Baş üzvlərin tədrisi zamanı dərslər bu şəkildə təşkili, o, əsas nitq hissələrini və söz birləşmələrini şagirdlərə geniş təkrar etdirməyə imkan verir. Tamamlığın tədrisi zamanı hallana bilən və ancaq əşya bildirən ismi, ismi birləşmələr, substantivləşən digər nitq hissələri və feli birləşmələrlə yanaşı, təsirli və təsirsiz fellər, bəzi qoşmaları bu üsulla geniş təkrar etmək mümkündür.

"Mübtəda və xəbərin uzlaşması" adlı keçmiş mövzunu soruşub qiymətləndirdikdən, tamamlıq haqqında ümumi məlumat verdikdən sonra tamamlığın ifadə vasitələrini şagirdlərin özlərindən soruşmaq məqsədilə evdə hazırladığım aşağıdakı kartoçkalı qruplara təqdim edirəm.

I qrup:

1. Nə üçün adlıq halda işlənən isim tamamlıq ola bilmir?
2. Yönlük halda olan ismi cümlədə tamamlıq kimi işlədin.
3. Mürəkkəb adı cümlədə tamamlıq kimi işlədin.
4. Təsirli fellər nəyə deyilir və onlar ismin hansı hallarını idarə edir?
5. Hansı qoşmalarda işlənən isimlər cümlədə tamamlıq ola bilər?

II qrup:

1. Yıyıcılıq halda işlənən sözlər nə üçün tamamlıq ola bilmir?
2. Çıxışlıq halda işlənən ismi cümlədə tamamlıq kimi işlədin.
3. Birinci növ təyini söz birləşməsini cümlədə tamamlıq kimi işlədin.
4. Təsirsiz fellər nəyə deyilir və ismin hansı hallarını idarə edir?
5. Vasitəli və vasitəsiz tamamlıqlar haqqında nə bilirsiniz?

III qrup:

1. Yönlük halda işlənən ismi cümlədə tamamlıq kimi işlədin.
2. Şəxs əvəzliyini cümlədə tamamlıq kimi işlədin.
3. İkinci növ ismi birləşməni cümlədə tamamlıq kimi işlədin.
4. Məsdər tərkibini cümlədə tamamlıq kimi işlədin.
5. Tamamlıqlar hansı cümlə üzvü vasitəsilə idarə olunur.

IV qrup:

1. Təsirlik halında olan ismi cümlədə tamamlıq kimi işlədin.
2. Məsdərləri cümlədə tamamlıq kimi işlədin.
3. Üçüncü növ təyini söz birləşməsini cümlədə tamamlıq kimi işlədin.
4. Feli sifət birləşməsini cümlədə tamamlıq kimi işlədin.
5. Sifət, say, feli sifətlər cümlədə tamamlıq ola bilərmiz?

Şagirdlər işgüzar səs-küy şəraitində suallara hazırlaşır. Tamamlığın ifadə vasitələri və növləri haqqında fikirləri şagirdlər söyləyirlər. Məkan anlayışı bildirən isimlərin təsirlik halda tamamlıq və ya zərflilik olması Azərbaycan dilçiliyində mübahisəli olduğu üçün bu barədə özüm məlumat verirəm. Məsələn, mən Azərbaycanı sevirəm; son illərdə inkişaf etmiş Bakını tanımaq olmur və s. cümlələrində "Azərbaycanı" və "Bakını" sözləri vasitəsiz tamamlıqdır.

Növbəti dərslə keçmiş mövzunun sorğusu zamanı bu kartoçkalarda olan suallardan da istifadə etməklə sualları daha da xırdalamaq olar:

1. Xüsusi isimlər nə üçün qeyri-müəyyən vasitəsiz tamamlıq ola bilmir?
2. Nə? sualına cavab verən xüsusi isimləri ismin yönlük (və ya təsirlik, yerlik, çıxışlıq) halında tamamlıq kimi cümlədə işlədin;
3. Hara? sualına cavab verən xüsusi (və ya ümumi) ismi cümlədə tamamlıq və ya yer zərfliyi kimi işlədin və s.

Keçmiş mövzunu kartoçkalarda əksini tapan suallar əsasında soruşduqdan sonra "Təyin və onun ifadə vasitələri" adlanan yeni mövzunu elan edir və bu barədə məlumatlar verirəm. Sonra mövzunun qalan hissəsini şagirdlərdən soruşmaq məqsədilə dərslə hazırlaşarkən yazdığım kartoçkalı qrup liderlərinə paylayıram:

I qrup:

1. Təyin nəyə deyilir və hansı suallara cavab verir?
2. İşarə əvəzlilikləri ilə ifadə olunan təyini cümlədə işlədə bilərsinizmi?
3. Çoxaltma dərəcəsinə olan sifəti cümlədə təyin kimi işlədin.
4. Atributiv mənalı ikinci növ təyini söz birləşməsini cümlədə təyin kimi işlədin.

II Qrup:

1. Təyin hansı nitq hissələri ilə ifadə oluna bilər?
2. Təyini əvəzliyi cümlədə təyin kimi işlədə bilərsinizmi?
3. Sıra sayını cümlədə təyin kimi işlədin.
4. Atributiv mənalı qoşmalı ümumi ismi cümlədə təyin kimi işlədin.

III Qrup:

1. Sifətlə ifadə olunan təyini cümlədə işlədə bilərsinizmi?
2. Feli sifəti cümlədə təyin kimi işlədin.
3. Azaltma dərəcəsinə olan sifəti və cümlədə təyin kimi işlədin.
4. Atributiv mənalı 3-cü növ təyini söz birləşməsini cümlədə təyin kimi işlədin.

IV Qrup:

1. Sayla ifadə olunan təyini cümlədə işlədə bilərsinizmi?
2. Fəli sifət tərkibini cümlədə təyin kimi işlədin.
3. Bir atributiv mənalı ismi cümlədə təyin kimi işlədin.
4. Atributiv mənalı qoşmalı xüsusi ismi cümlədə təyin kimi işlədin.

Şagirdlərin morfolojiyaya aid qazandıqları nəzəri bilik və bacarıqlara əsaslanaraq sintaksisə aid yeni bilikləri məqsədyönlü suallarla onların özlərinin

danışdırmağın böyük əhəmiyyəti vardır. İşin bu cür təşkili yeni biliklərin asan başa düşülməsində, vərdişə çevrilməsində böyük əhəmiyyət kəsb edir. Buna görə də V sinifdən başlayaraq morfologiya və sintaksisi paralel şəkildə şagirdlərə öyrətməyə çalışılır.

Yeni mövzunun möhkəmləndirilməsi ilə əlaqədar olaraq təşkil olunan müsahibələr, şifahi və yazılı çalışmalar, həyata keçirilən didaktik oyunlar, icra edilən krossvordlar, testlər qazanılmış biliklərin daha da inkişaf etdirilməsinə, möhkəmləndirilməsinə və vərdişə çevrilməsinə də müsbət təsir göstərir.

Yeri gəlmişkən onu da xatırlatmaq lazımdır ki, ikinci dərəcəli üzv olan zərfliyi də şagirdlərin morfologiyaya aid qazandıqları biliklərə əsasən çox asanlıqla və qısa bir vaxtda onlara öyrətmək mümkündür. VII sinifdə oxuyarkən zərfin tədrisi zamanı şagirdlərə öyrədilmişdir ki, zərflərin hamısı cümlədə, əsasən, zərflik olur. Demək, tərz-i-hərəkət zərfləri cümlədə tərz-i-hərəkət zərfliyi, əsasən, zərflik olur. Demək, tərz-i-hərəkət zərfləri cümlədə tərz-i-hərəkət zərfliyi, əsasən, zərflik olur. Demək, tərz-i-hərəkət zərfləri cümlədə tərz-i-hərəkət zərfliyi, əsasən, zərflik olur. Demək, tərz-i-hərəkət zərfləri cümlədə tərz-i-hərəkət zərfliyi, əsasən, zərflik olur.

Yuxarıda nümunə göstərilən müsahibə suallarından bir daha aydın olur ki, həm keçmiş dərslərin sorğusu, həm də yeni dərslərin möhkəmləndirilməsi zamanı təşkil olunan müsahibəyə sərf olunan vaxtın yarısını müəllim, yarısını isə şagirdlər danışıq. Fəal təlim metodlarının tətbiqi ilə təşkil olunan dərslərdə şagirdlər müəllimə nisbətən daha fəal olurlar. Dərslərdə şagirdlərin fəallığı arxasında müəllimin evdə dərsə hazırlaşarkən sərf etdiyi vaxt və zəhmət dayanır. Demək, müəllimin dərsə hazırlaşarkən çəkdiyi zəhmət və sərf etdiyi vaxt dərslərdə şagirdlərin fəallığına zəmin yaradır.

Beləliklə, təlim prosesində fəndaxili əlaqədən düzgün istifadə, şagirdlərin maksimum fəallaşdırılmasına və daha səmərəli nəticələrin əldə olunmasına imkan yaradır.

MƏLUMAT

Dekabrın 7-də Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti "2012-ci ildə Novruz, Ramazan, Qurban bayramları haqqında" qərar qəbul etmişdir.

Nazirlər Kabinetinin mətbuat xidmətindən AzərTAc-a bildirmişlər ki, "Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsinə dəyişiklik edilməsi barədə" Azərbaycan Respublikasının 2006-cı il 8 dekabr tarixli qanununun tətbiq edilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2006-cı il 18 dekabr tarixli fərmanının 2-ci hissəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikası Milli Elmlər Akademiyasının və Qafqaz Müsəlmanları İdarəsinin məlumatına uyğun olaraq, Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin müvafiq qərarı ilə 2012-ci ildə 20, 21, 22, 23, 24 mart Novruz bayramı, 19, 20 avqust Ramazan bayramı, 25, 26 oktyabr isə Qurban bayramı elan edilmişdir.

Qanunvericiliyə uyğun olaraq, həmin günlər iş günü hesab edilmir.

AZƏRBAYCAN DİLİ VƏ ƏDƏBİYYAT DƏRSLƏRİNDƏ TƏLİM PRİNSİPLƏRİNDƏN İSTİFADƏ

Oqtay ABBASOV,
Azərbaycan Dillər Universitetinin dosenti

Açar sözlər: Azərbaycan dili, ədəbiyyat, təlim prinsipləri, zərurilik.

Azərbaycan dili və ədəbiyyat dərslərində təlim prinsiplərindən istifadə doğrudanmı zəruridir? Əvvəlcə, bu suala cavab verməyə, Azərbaycan dili və ədəbiyyat dərslərində təlim prinsiplərindən istifadənin zəruriliyini əsaslandırmağa çalışaq. Düşünürəm ki, bunu etmədən başlıqda qaldırılan məsələyə aydınlıq gətirmək, müəllimlərdə prinsiplərdən dərslərdə istifadənin vacibliyi ilə bağlı inam yaratmaq asan olmayacaq. Ona görə də suala cavab vermək məqsədilə diqqəti bəri başdan bir cəhətə yönəltmək istəyirəm; söhbət hansısa mücərrəd anlayışdan yox, konkret olaraq təlim prinsiplərindən gedir. Deməli, tədris etdiyi fəndən asılı olmayaraq bütün müəllimlər, o cümlədən, Azərbaycan dili və ədəbiyyat müəllimləri bu vacib cəhəti yadda saxlamalı, işlərində nəzərə almalıdırlar. Sonra, bildiyimiz kimi, sinif-dərs sistemi yaranandan bu günə qədər təlimin əsas təşkili forması dərs olmuşdur və hələ də dərs bu statusunu saxlayır. Müxtəlif tarixi dövrlərdə məktəblə, məktəbdə həyata keçirilən təlimlə bağlı rəngarəng ideyalar irəli sürülüb, tətbiq edilsə də, bu, dərslərin təlim prosesində tutduğu yeri, mövqeyə ciddi təsir göstərə bilməmişdir. Əgər fənlərin tədrisinin əsas ağırlığı dərslərin üzərinə düşürsə və dərs də təlimin əsas təşkili forması olaraq qalırsa, dərslərdə təlim prinsiplərinə laqeydlik göstərmək qarşıya qoyulmuş məqsədə çatmağa birmənalı şəkildə mənfə təsir göstərəcəkdir.

"Təlim prinsipləri" anlayışının mahiyyəti də onlardan Azərbaycan dili və ədəbiyyat dərslərində istifadənin necə zəruri olduğuna dəlil kimi göstərilə bilər. Anlayışın mahiyyətinin müxtəlif tədqiqatçılar tərəfindən şərhində, ciddi fərqlər olsa da, bir cəhət- təlim prinsiplərindən düşünülmüş şəkildə istifadənin təlimin səmərəliliyinə müsbət təsiri həmişə vurğulanıb və müasir dərslərdə də bu üstünlük qabardılır: "Təlimin müvafiq qanunauyğunluğundan irəli gələn, onun məzmununa, üsullarının tətbiqinə və təşkili formalarına təsir göstərən, müəllim və şagirdlərin birgə fəaliyyətini səmərəli qurmağa imkan verən didaktik ideyalara təlimin prinsipi deyilir" (1, səh. 149). Anlayışın şərhində həm də təlim prinsiplərinin səmərəlilik mexanizminə (təlimin məzmununa, üsullarının tətbiqinə, təşkili formalarına, öyrədən və öyrəninin birgə fəaliyyətinə təsir

baxımından) aydınlıq gətirilir ki, bu da istisnasız olaraq bütün fənlərin tədrisində onların nəzərə alınmasının zəruri olduğunu göstərir.

Haqqında söhbət gedən problemin zəruriliyini ortaya qoyan bir amil də müasir dövrdə təhsilimizdə baş verən yeniliklərdir. Məlumdur ki, harada baş verməsindən, mahiyyətindən, faydalılıq dərəcəsiindən asılı olmayaraq yenilikləri tətbiq edən insandır və bu insan heç vaxt səhvədən, şəxsi mülahizələrə vurğunluqdan tam azad ola bilməyir. Pedaqoji prosesdə, o cümlədən, pedaqoji prosesin tərkib hissəsi olan təlimlə bağlı yeniliklərin tətbiqi də, şübhəsiz, belə yanlışlıqlara məruz qalır. Təlimə gətirilən yeni təzlərə münasibət yazılanları sübut edir: mahiyyətinə varmadan təlimin təşkili ilə bağlı olan məfhumların təlimin üsulu adlandırılması, yüzillər ərzində sınaqdan çıxmış, nəzəri cəhətdən əsaslandırılmış, təcrübədə faydası sübut olunmuş təməl dəyərlərə biganəlik yekunda son nəticəyə- milli mənafeyi əsas götürən, bəşəri qayğıları "məndən çıxdı, qardaşıma dəydi" prinsipi ilə qiymətləndirməyən insanların formalaşdırılmasına mənfi təsir göstərir. Təməl prinsiplərinə məhəl qoymadan yeniliklərdən istifadənin mənfi çalarları təkcə pedaqoji prosesdə özünü göstərmir. Artıq bu problem tədqiqatçıların yazılarında da qabardılır. İlhama İsmayılova yazır: "Məlumdur ki, hər yenilik özü ilə mövcud problemlər də gətirir. Baş verən dəyişikliklər psixoloji problemlərdən də yan keçməyib. Qloballaşma ilə əlaqədar təhsil sahəsində aparılan çoxsaylı layihələr bugünkü təhsilin əsasıdır desək, yanılmırıq. Buna görə də təhsil islahatlarında prioritet istiqamətlər üzrə fəaliyyətləri günün tələbləri səviyyəsində qurmaq üçün onun pedaqoji və psixoloji əsaslarının işlənilməsi vacib məsələ hesab edilir"(2, səh.177). Belə səmərəli əsaslardan biri məhz təlimin prinsipləridir ki, onların da araşdırılma tarixi kifayət qədər zəngindir. Əsas məsələ Azərbaycan dili və ədəbiyyat dərslərinə gətirilən yeniliklərin tətbiqi zamanı bu prinsiplərin unudulmaması, onlardan konkret mövzunun tələblərinə uyğun istifadə edilməsidir. Məktəb təcrübəsinin öyrənilməsi, dərslərin təhlili də təlim prinsiplərindən istənilən səviyyədə istifadə olunmadığını göstərir. Əlbəttə, Azərbaycan dili və ədəbiyyat dərslərində təlim prinsiplərinin tətbiqinin tədris materialının öyrədilməsindəki və möhkəmləndirilməsindəki əhəmiyyətini düzgün qiymətləndirən müəllimlərimiz də vardır. Lakin bunların sayı kifayət qədər deyil. Yuxarıda göstərilənləri də nəzərə alaraq Azərbaycan dili və ədəbiyyat dərslərində təlim prinsiplərindən istifadə məsələləri ilə bağlı fikirlərimizi müəllimlərimizlə bölüşməyi faydalı hesab etdik. Daha konkret və praktik cəhətdən faydalı olsun deyə, bu yazını təlimin həyatla əlaqələndirilməsi prinsipindən Azərbaycan dili və ədəbiyyat dərslərində istifadə məsələləri əsasında şərh etməyi məqsədəuyğun bildik.

Adından da görüldüyü kimi, bu prinsip təlimin təşkilinin müxtəlif formalarından istifadə zamanı təlimin həyatla əlaqələndirilməsini vacib şərt kimi irəli sürür. Təlimin həyatla əlaqələndirilməsi prinsipinin tətbiqi bir neçə cəhətdən faydalıdır. Həmin prinsipdən istifadə, hər şeydən əvvəl, şagirdlərə

öyrəndikləri tədris materiallarının onlara nə üçün lazım olduğunu dərk etməyə kömək göstərir. Artıq birmənalı şəkildə sübut olunmuşdur ki, tədris olunan fənnin, öyrənilən yeni materialın həyatı əhəmiyyətini dərk etmək öyrənməyə marağı artırır, məsuliyyət hissini möhkəmləndirir. Dəyərli müəllimlərimiz də yaqın ki, belə bir faktla qarşılaşıblar: müəyyən bir dövr ərzində (tutaq ki, 8-9-cu siniflərə qədər) hər hansı bir fəndən həmişə yüksək qiymət alan şagirdlərin bəziləri birdən-birə geriləyir, aşağı qiymətlər almağa başlayır. Şübhəsiz, bunun müxtəlif səbəbləri ola bilər. Lakin bunların içərisində mühüm yer tutan bir səbəb də vardır: belə şagirdlər bir qayda olaraq etiraf edirlər ki, aşağı qiymət almağa başladıkları fəndən öyrənməli olduqları biliklərin həyatda onlara lazım olacaqlarına inanmırlar. Məsələn, şagird deyir: yazıb, oxuya bilirəm. Ədəbiyyatçı da olmayacağam. Bu qədər yazıçının həyatını, yaradıcılığını bilmək mənim nəyimə lazımdır?! Yaxud, başqa bir şagird etiraf edir: riyaziyyatdan həyatda mənə lazım olan qədər biliklərə yiyələnmişəm. İnteqral öyrənməyə, sinuslar teoremini əzbərləməyə nə ehtiyac var?! Olduqca maraqlı və ciddi suallardır. Amma cavab sadədir: bu şagirdlər tədris olunan fənn üzrə alınan biliklərin həyatı faydasına inanmadıqlarına görə bu cür düşünürlər.

Buradan belə bir məntiqi nəticə çıxır ki, məhz təlimin həyatla əlaqələndirilməsi prinsipindən səmərəli istifadə yaranan mənfi halların çoxalmamasına, öyrənilən tədris materialına marağın azalmamasına, əksinə, artmasına kömək edə bilər. Yeri gəlmişkən, qeyd edək ki, bu prinsip təlim materiallarını ancaq müasir dövrlə əlaqələndirməyi tələb etmir. Tədris materialının xüsusiyyətindən asılı olaraq dərslərdə konkret olaraq tarixin müxtəlif dövrlərində cərəyan etmiş hadisələrlə, ictimai-siyasi şəraitlə, bir sözlə, hadisələrin cərəyan etdiyi həyatla mövzunun əlaqələndirilməsi nəticəyə müsbət təsir edir. Şagirdlər materialı yaxşı öyrənir, öyrəndiklərindən müxtəlif vəziyyətlərdə istifadə etməyi bacarırlar. Ədəbiyyat dərslərində təlimin həyatla əlaqələndirilməsi prinsipinin bu xüsusiyyətindən istifadəyə daha geniş imkan vardır. Doğrudur, bu əlaqəni təmin etmək bəzən müəllimdən əlavə zəhmət, tədris proqramında nəzərdə tutulmayan məlumatlardan xəbərdar olmaq tələb edir. Məsələn, bildiyimiz kimi, ümumtəhsil məktəblərində Nizami Gəncəvinin öyrədilməsi üzrə iş geniş yer verilir. Böyük mütəfəkkirin həyat və yaradıcılığı üzrə iş zamanı diqqətin Gəncə mühitinin nümunəsində Azərbaycanın həmin dövrdəki mədəniyyətinə, inkişafına, müasir dillə desək, maarifçilik ideyalarının həyata keçirilməsini öz fəaliyyətində əsas götürən Əxiliyə, N.Gəncəvinin formalaşmasında bu təşkilatın təsirinin olması ilə bağlı faktlara yönəldilməsi bir neçə cəhətdən faydalıdır. Hər şeydən əvvəl, belə yanaşma təhsili, onun müəyyən bir məqamında verilən konkret bilikləri də şəxsiyyətyönümlü edir. "Azərbaycan Respublikasında fasiləsiz pedaqoji təhsil və müəllim hazırlığının konsepsiya və strategiyası"nda göstəriləni kimi, "Yalnız şəxsiyyətə yönəlmiş təhsil insanın dinamik dəyişən ictimai və iqtisadi həyatın tələblərinə cavab verən bir şəxsiyyət kimi inkişaf etməsinə şərait yarada bilər" (3, səh. 2).

Təlimin həyatla əlaqələndirilməsi prinsipi müəllimə təlimin əsas vəzifələrini qarşılıqlı əlaqədə həyata keçirməyə imkan verir. Yəni də misalə nəzər salaq: məlumdur ki, Azərbaycan dili dərslərinin təhsilləndirici vəzifəsi, konkret desək, dilimizlə bağlı müvafiq bilik, bacarıq və vərdətləri şagirdlərə öyrətməkdir. Lakin bu, sonuncu vəzifə deyil. Dilimizə məhəbbət tərbiyə etmək, dövlət dili kimi onun istifadə olunmasını təmin etməyin zəruriliyinə inam yaratmaq digər bir vəzifədir. Həmin vəzifəni yerinə yetirməyə təlimin həyatla əlaqələndirilməsi prinsipi yaxşı imkan verir; müəllim şagirdlərə yaşadıkları şəhərdəki reklamları müşahidə etməyi və onlarda dilimizin tələblərinə necə əməl olunduğunu öyrənməyi tapşırır. Növbəti dərstdə nəticələr müzakirə olunur. Şagirdlərə aydın olur ki, doğma dili sevmək azdır. Ondan bütün sahələrdə səmərəli istifadə etmək zəruridir. Bu da Azərbaycan dili dərslərinin son vəzifəsi deyil. Dərslərdə şagirdlərin psixoloji qüvvələrinin inkişaf etdirilməsi də diqqət mərkəzində olmalıdır. Müəllim şagirdlərə konkret bir mövzu üzrə bilik verərkən dilimizin zənginliyindən, incəliyindən, ifadə imkanlarının genişliyindən danışmaqla bu vəzifəni yerinə yetirə bilər. Lakin təlimin həyatla əlaqələndirilməsi prinsipindən istifadə olunmaqla ("Hansı müəllimin nitqi daha çox xoşuna gəlir? Nə üçün", "Həyatla mövqə qazanmaqda nitq qabiliyyətinin nə kimi rolu var?" tipli esseylər yazdırılmaqla) bu işi daha səmərəli etmək olar.

Gətirilən nümunələr Azərbaycan dili və ədəbiyyat dərslərində təlimin həyatla əlaqələndirilməsi prinsipinin tətbiqi imkanlarının yalnız bir hissəsidir. Bu nümunələr dərslərdə həmin prinsipdən istifadənin təlimin təhsilləndirici, tərbiyələndirici və inkişafetdirici vəzifələrinin həyata keçirilməsinə necə səmərəli təsir göstərdiyini aydın şəkildə göstərir.

ƏDƏBİYYAT

1. Nurəddin Kazımov. *Məktəb pedaqogikası*. Bakı-2011.
2. İlham İsmayilova. Müəllim hazırlığının psixoloji problemləri. "Müəllim hazırlığının müasir problemləri" Beynəlxalq elmi konfransın materialları. Bakı, "Müəllim" nəşriyyatı (28-29 oktyabr 2011).
3. Azərbaycan Respublikasında fasiləsiz pedaqoji təhsil və müəllim hazırlığının konsepsiyası və strategiyası. Bakı-2006.

XÜLASƏ

Azərbaycan dili və ədəbiyyat dərslərində təlim prinsiplərindən istifadə
Məqalədə Azərbaycan dili və ədəbiyyat dərslərində təlim prinsiplərindən istifadə məsələlərindən bəhs olunur. Problem konkret bir prinsip-təlimin həyatla əlaqələndirilməsi prinsipi əsasında şərh edilir.

РЕЗЮМЕ

Использование принципов обучения на уроках азербайджанского языка и литературы
В статье речь идет о проблемах использования принципов обучения на уроках азербайджанского языка и литературы. Здесь данный принцип излагается как фактор связующий обучение с жизнью.

SUMMARY

The Application of training principles at the Azerbaijan language and literature lessons
The article concerns the problems of training principles at the Azerbaijan language and literature lessons. Here the given problems are interpreted as the factors relating the education with life.

ŞAGİRD LƏRİN ŞİFAHİ RABİTƏLİ NİTQİNİN İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİ ÜZRƏ İŞİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Fərrux HƏSƏNOV,
AMİ-nin dosenti, pedaqoji elmlər üzrə fəlsəfə doktoru,
respublikanın əməkdar müəllimi

Açar sözlər: şifahi rabitəli nitq, natiqlik, inkişafetdirmə, situasiya.

Şifahi nitqin inkişafı ilə bağlı ədəbiyyatda (nitq mədəniyyəti, natiqlik məharəti, ifadəli oxu məsələləri, şifahi nitqin xüsusiyyətləri və s.) göstəriləndiyi kimi, söz ustalarının şifahi çıxışları və danışmaları, eləcə də şagirdlərin şifahi nitqə aid bilikləri şifahi nitqi ilə ifadə vasitələrinə ayırmağı tələb edir ki, şifahi rabitəli nitqin inkişafı üzrə işləri onlarsız təsəvvür etmək mümkün deyil. Bunlar **əsas etibarilə ifadənin tonu (üslubu, intonasiyası), məntiqi vurğu və fasilə; ifadənin tempi (sürəti) və səsin ucalıq dərəcəsi** ilə bağlıdır.

Şifahi nitqin adları çəkilən ifadə vasitələri üzrə işlər öz səsinə ehtiyat, nitq zamanı özünə nəzarət etmək bacarıqlarını tələb edir. Məhz buna görə də şifahi rabitəli nitqin təkmilləşdirilməsində ardıcıl məşq və şifahi ifadənin əsas istiqaməti üzrə müşahidə böyük əhəmiyyət kəsb edir. Ona görə də həmişə şagirdlərin diqqətini çıxış zamanı danışanın hərəkət tərzinə yönəltmək, sərbəst danışmalarına həvəsləndirmək, nitqin müxtəlif ifadə vasitələrindən istifadə etmək qabiliyyətlərini yeri gəldikcə tərifi etmək lazımdır. Təcrübə göstərir ki, öz şifahi monoloji nitqlərində, hər şeydən əvvəl, aşağıdakı quruluş (kompozisiya) formalarından, informasiya (ümumi, siyasi və ya "məktəb" mövzuları üzrə), yaşayışlarına aid olan nəqləmə (özləri haqqında, keçirdikləri gün haqqında, gördükləri ilə bağlı və s.), tənqidi çıxış (sınıf iclasları, yığıncaq və s. üzrə), müzakirə xarakterli çıxış (kitab müzakirəsi, film, tamaşa və s. ilə bağlı), hesabat və təşviqat xarakterli çıxış (məsələn, hər hansı bir tədbirdə iştirak etməklə bağlı), məlumat və məruzə (məktəbdə tədris olunan fənlərin öyrənilməsi ilə bağlı), təbrik xarakterli çıxışlarda (təntənəli iclas, tanınmış həmyaşıdları ilə görüş və s.) istifadə edirlər. Şifahi söyləmənin yuxarıda göstərilən kompozisiya formalarının özündə nəyi təmsil etməsi, uşaqların nitq praktikasına tətbiqi xüsusiyyətləri haqqında məsələlər hələ tam öyrənilmədiyindən xüsusi tədqiqat tələb edir. Ona görə də şifahi söyləmənin yuxarıda adları çəkilən kompozisiya formalarının bəzi xüsusiyyətləri haqqında məlumat verməyi lazım bilir.

Şifahi nağıletmə - danışmaq dilinin şifahi monoloq formasıdır. Şifahi nağıletmədə danışan özünün və ya başqasının başına gələn hadisə (keçirdiyi

tədbir, gördüyü, eşitdiyinə əsasən) haqqında məlumat verir. Şifahi nağıletmə üçün yüksək tələffüz tempi, seçilən fellərin məntiqi vurğusu, danışanın fikrinə münasibətini bildirən nitqin bütün ifadə vasitələrindən istifadə edilməsi xarakterikdir.

Informasiya və hesabat – dilin rəsmi - əməli, şifahi monoloji ifadə formasıdır. Bu ifadə üçün faktik materialın şərh edilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Onun təhlilinə əsasən hesabatdan nəticə çıxarılır, təklif irəli sürülür və yaxud gələcək üçün qarşıya müəyyən vəzifələr qoyulur.

Məlumat, məruzə - şagirdlərin məktəbdə öyrədilən fənlərin mövzuları ilə bağlı çıxışlarından ibarətdir. Məlumat, məruzə dilin şifahi elmi-monoloji formasının xüsusiyyətlərinə aiddir. Bundan əsas məqsəd dinləyicinin ona verilən məlumatı mənimsəyə bilməsinə nail olmaqdır. Ona görə də belə ifadə üçün (bədi ifadə nəzərdə tutulur) materialın verilməsinin müxtəlif üsul və vasitələri (əsas fikrin təkrarı, verilmiş müxtəlif faktların lövhədə yazılması, müxtəlif əyani vasitələrdən istifadə və s.) xüsusilə böyük rol oynayır. Intonasiya baxımından belə şifahi ifadələr üçün yavaş tələffüz tempi, fasilələrdən (pauza) daha çox istifadə xarakterik hesab edilməlidir.

Nəqliq çıxışı (tənqidi, təbrik xarakteri) – publisistik dilin şifahi monoloji formasıdır. Nəqliq çıxışında hadisələrin ekspressiv-emosional planda verilməsi böyük rol oynayır. Burada əsas məqsəd yalnız ağıla deyil, həm də dinləyicinin hiss və arzularına təsir etməkdir. Şifahi ifadənin hazırlıqsız və hazırlıqlı aparılması artıq qəbul olunmuşdur. Yeri gəlmişkən qeyd etmək lazımdır ki, hazırlıqsız ifadə adətən iclasda toxunulan hər hansı bir məsələ ilə əlaqədar meydana çıxır. Bu zaman çıxış edənin gələcək çıxışı üçün material toplayıb-toplamaması, tərtib olunmuş planlardan istifadə edib-etməməsi bir o qədər rol oynamır. Bizim zənnimizcə, hazırlıqsız ifadə elə ifadədir ki, dialoqda olduğu kimi, onun haqqında da əvvəlcədən düşünülmür. Monoloji xarakterli şifahi ifadələr, adətən, düşünmə və hazırlıq işi tələb edir. Şifahi monoloqa hazırlıq işini də aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar: a) öz vaxtında, əvvəlcədən hazırlıq işi görülməklə aparılan şifahi çıxış (məsələn, buna daxil etmək olar məruzə və məlumat); b) hər hansı bir məsələnin müzakirəsi ilə bağlı az vaxt ərzində hazırlıq işi tələb edən şifahi çıxış (məsələn, belə ifadəyə daxil etmək olar sinif iclaslarındakı tənqidi çıxışı) – məqsədəuyğundur. Şagirdlərin şifahi rəhbətli nitqinin inkişaf etdirilməsində aşağıdakı üsullardan istifadə olunur:

Nümunələrdən istifadə - bu üsuldan istifadə edilməsindən əsas məqsəd şifahi nitqin inkişafı üzrə işlərdə nümunələrin rolunu aydınlaşdırmaqdan ibarətdir. Məlum olduğu kimi, dilin yalnız yazılı formasındakı nümunələrə əsasən canlı şifahi nitqi (sözləri) öyrənmək bir o qədər də səmərəli deyil, çünki bu zaman şagirdlərin diqqətini şifahi nitqin yerinə yetirilməsi, onun quruluşu və dil cəhətdən formalaşdırılması xüsusiyyətlərinə cəlb etmək mümkün olmur. Şifahi nitqin inkişafı üzrə işlər üçün səsli nitq nümunələri vacibdir. Bunlar aşağıdakılar ola bilər: a) müəllimin şifahi çıxışı (nümunə xarakterli bu çıxış

yamsılama üçün deyil, danışmaq üçün impuls yaratmalıdır); b) görkəmli söz ustaları və ya natiqlərin şifahi danışmaları, yaxud da çıxışlarından ibarət parçaların val və ya maqnitofon yazıları; c) şagirdlərin çıxışlarının maqnitofon yazısı (məktəblilərin şifahi çıxışlarına məxsus bəzi çatışmazlıqları əks etdirən nümunə material, illüstrasiyalar ola bilər) və s.

Yazılı mətnlərə gəldikdə isə, demək lazımdır ki, onlar şifahi rəhbətli nitqin quruluş xüsusiyyətləri, dil və məzmunca formalaşdırılmasında şagirdlərə müəyyən istiqamət verir və onların fəallığının yüksəldilməsində, nitqlərinin canlı və obrazlı qurulmasında müəyyən rol oynayır.

Nitq situasiyası (şəraiti) – sinifdə canlı nitq situasiyası, ünsiyyət yaratmaq üçün hər şeydən əvvəl müəllim və şagirdlərin bir-birini başa düşməsi, ünsiyyətdə olmaq arzusu və inamı ən başlıca şərtlərdəndir. Müəllim özü barədə danışmağı, hər hansı bir hadisə ilə bağlı məlumat verməyi, qarşıya qoyulmuş məsələ haqqında fikir mübadiləsi aparmağı, “həmsöhbətinin” necə yaşaması, nə fikirləşməsi və öz hisslərini necə biruzə verməsini bilməlidir. Bununla yanaşı, sinifdə canlı ünsiyyət situasiyası yaratmaq üçün dil müəllim aşağıdakıları nəzərə almalıdır: a) çıxışın mövzuları (tematikası). Elə mövzular təklif olunmalıdır ki, o, şagirdlərdə maraq, öz fikir və düşüncələrini söyləmək arzusu yaratsın; b) təklif olunan çıxışın janrı, quruluş (kompozisiya) forması. Buna görə şifahi çıxışın elə janrları sınaqdan keçirilməlidir ki, onlar istər uşaqların, istərsə də böyükklərin nitq təcrübəsində geniş şəkildə yayılmışdır; c) şifahi çıxışın təşkili üsulları. Bunun üçün şifahi çıxışın elə üsullarından istifadə olunmalıdır ki, onlar şagirdləri canlı ünsiyyət situasiyalarına cəlb edir, onların mövzuya yaxın həyat hadisələri haqqında düşüncələrinə şərait yaradır.

– Bunların sırasında nitq situasiyası xüsusi yer tutur. Nitq situasiyası elə vasitədir ki, onun köməyiylə şagird canlı ünsiyyət aləminə daxil olur, onda həyatda baş verən hadisələri öyrənməyə maraq yaranır. Nitq situasiyasının komponentləri nitqin kimin üçün nəzərdə tutulması, danışanın xüsusiyyətləri və çıxışın hansı şəraitdə aparılması xüsusiyyətlərilə bağlıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. B.Əhmədov. V-VIII sinif şagirdlərinin rəhbətli nitq vərdişlərini inkişaf etdirmək haqqında. Bakı, 1963.
2. Ə.Kəlbəliyev. Azərbaycan dili dərslərində inşa yazılar üçün işin səmərəli təşkili yolları. "Azərbaycan dili və ədəbiyyat tədrisi". №4, 1974.
3. Y.Kərimov. İbtidai siniflərdə inşa. Bakı, 1973.
4. В.А.Добромыслов. Изложения и сочинения в семилетней школе. М.-Л., 1946.
5. Г.А.Богданова. Шестиклассники придумывают образления к сочинениям. Русский язык в школе. №3, 1974.

XÜLASƏ

Məqalədə şagirdlərin şifahi rəhbətli nitqinin inkişaf etdirilməsi üzrə işin xüsusiyyətləri, şifahi monoloqa hazırlıq işinin müxtəlif dərəcələri, quruluş xüsusiyyətləri, dil və məzmunca formalaşdırılmasından danışılır. Nitq situasiyasının komponentləri göstərilir.

РЕЗЮМЕ

Тема статьи посвящается развитию устной речи учащихся V-XI классов, с учетом организации уроков развивающего обучения. В статье делаются выводы о формировании устной речи, показаны компоненты речевой ситуации.

ƏDƏBİYYAT DƏRSLİKLƏRİNDƏ ƏBCƏD HESABI İLƏ VERİLƏN "MADDEYİ- TARİXLƏR"

Ataəmi MİRZƏYEV,
Bakı şəhərindəki 6 nömrəli məktəbin müəllimi,
filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Klassik Şərq, o cümlədən Azərbaycan ədəbiyyatında görkəmli şəxsiyyətlərin təvəllüd və vəfatının, mühüm hadisələrin, əsərlərin tarixlərinin əbcəd hesabı ilə verilməsi qanunauyğun bir hal sayılmışdır. Bu cür örnəklərə "maddeyi-tarixli" əsərlər, həmin tarixə isə "maddeyi-tarix" ("xronoqram") deyilir. Belə tarixlər hərf, söz, söz birləşməsi və cümlə şəklində əsərin müxtəlif yerlərində, xüsusən sonunda işlənir.

Onuncu sinfin "Ədəbiyyat" dərslində, eləcə də "Ədəbiyyat müntəxəbatı"nda bir sıra mövzularla bağlı əbcəd hesabının adı çəkilərək "maddeyi-tarix"lər göstərilərsə də, həmin hesabın açıqlanması haqqında heç bir məlumat verilmir. Belə mövzuların humanitar təmayüllü siniflərdə tədrisi zamanı həmin məsələləri daha dərinə izah etməyə kömək məqsədilə "maddeyi-tarixlər"in əbcəd hesabı ilə hesablanması haqqındakı araşdırmamın nəticəsini oxucuların diqqətinə çatdırıram.

Əbcəd hesabı finikiyalıların əlifbası əsasında qurulmuş olsa da, sonradan ərəblərə keçmiş və bütün Yaxın Şərq ədəbiyyatında istifadə edilmişdir. Ərəb əlifbasındakı hərflər ədədləri, say-hesab məzmununu ifadə edən işarələr kimi də işləndiyindən "əbcəd hərfləri" adlanır. Başqa sözlə, ərəb əlifbasındakı 28 hərfin hər biri müəyyən səsi ifadə etməklə yanaşı, konkret bir rəqəmi də (tarixdən əlyazma, hətta bəzi çap kitablarının ərəb əlifbası ilə səhifələnməsi ənənəsi də məlumdur) bildirir. Əbcəd hərflərinin sıralanması ərəb əlifbasındakı hərflərin sırasına uyğun deyildir. Bu hərflərin sıralanması 8 sözdə ifadə olunan hərflərin ardıcılığı kimidir. Həmin sözlərin birincisi "əbcəd" olduğu üçün buna *əbcəd hesabı* deyilir. Ənənəvi olaraq fars tələffüzü ilə yadda saxlanılan bu süni sözlər aşağıdakılardır: 1. *əbcəd* (başladı); 2. *həvvəz* (birləşdirdi); 3. *hotti* (xəbərdar oldu); 4. *kələmən* (söz gəldi, danışdı); 5. *sə'fəs* (tez öyrəndi); 6. *qərəşət* (səliqəyə saldı); 7. *səxəz* (baxdı); 8. *zəzəğ* (tanış etdi, başa çatdırdı).

Bu sözlərin ərəb hərfləri ilə ardıcıl yazılışında ilk 9 hərf (*əlif, be, cim, dal, hə, vav, ze, ha, ta*) təklikləri, sonrakı 9 hərf (*ye, kaf, lam, mim, nun, sin, eyn, fe, sad*) onluqları, qalan 10 hərf (*qaf, re, şin, te, se, xe, zal, zad, za, ğeyn*) isə yüzlikləri bildirir. Həmin hərflərin ifadə etdiyi rəqəmləri cədvəldə aşağıdakı kimi vermək olar:

ا (əlif) = 1	ب (be) = 2	ج (cim) = 3	د (dal) = 4	ه (hə) = 5	و (vav) = 6	ز (ze) = 7
ح (ha) = 8	ط (ta) = 9	ي (ye) = 10	ك (kaf) = 20	ل (lam) = 30	م (mim) = 40	ن (nun) = 50

س (sin) = 60	ع (eyn) = 70	ف (fe) = 80	ص (sad) = 90	ق (qaf) = 100	ر (re) = 200	ش (şin) = 300
ت (te) = 400	ث (se) = 500	خ (xe) = 600	ذ (zal) = 700	ض (zad) = 800	ظ (za) = 900	غ (ğeyn) = 1000

10-cu sinifdə klassik ədəbiyyatın tədrisi zamanı üç mövzuda "maddeyi-tarix"lər əbcəd hesabı ilə verilmişdir. Bunlardan birincisi Şah İsmayıl Xətəinin "Dəhnamə" poemasını yazılma tarixidir. Xətəi ənənəvi olaraq "Dəhnamə" poemasını tamamladığı tarixi əsərin sonunda əbcəd hesabı ilə vermişdir. Dərslərdə oxuyuruq: "Əsərin kompozisiyası kitabın inşa tarixi, bitməsi və yazılma səbəbi haqda izahatla tamamlanır" ("Ədəbiyyat" dərsləri, 10-cu sinif, 2009, səh. 80).

"Ədəbiyyat müntəxəbatı"nda isə "Dəhnamə" əsərinin sonunda – "Dost ayrılığı" bölümündə aşağıdakı parça təqdim olunur:

Hicrində çü zadü nun keçdi,

Sindən dəxi bir füzun keçdi.

Səhifənin sonunda isə bu beytlə bağlı belə bir izahat verilir: "Zad, nun, sin – əsərin yazılış tarixidir. Əbcəd hesabı ilə 911-ci il, yəni 1506-cı ildə əsər bitmişdir" (Ədəbiyyat müntəxəbatı, 10-cu sinif, Bakı, 2009, səh. 90).

Göründüyü kimi, fakt təqdim olunsa da, onunla bağlı açıqlama yoxdur. Nümunədən görünür ki, "Dəhnamə"dəki "maddeyi-tarix" sözlə deyil, hərflərlə verilmişdir: *zad, nun, sin*. Həmin hərflərin say məzmununu yuxarıdakı cədvələ əsasən ardıcıl olaraq yerinə qoyub hesablasaq, 910 alınacaq (800 + 50 + 60 = 910). Söhbət "*bir füzun*"dan (*füzun – çox, artıq deməkdir*) getdiyi üçün həmin rəqəmin üzərinə 1 əlavə etmək lazımdır (Müqayisə et: "*Sindən dəxi bir füzun keçdi*").: 910 + 1 = 911. Nəticədə hicri-qəməri tarixi ilə "Dəhnamə"nin yazılıb tamamlanma tarixi alınır. Bu tarixi $H - H / 33 + 622 = M$ formulundan istifadə etməklə miladi tarixə çevirə bilərik (H – hicri, M – miladi tarixləri bildirir):

$$911 - 911 / 33 + 622 = 911 - 27 + 622 = 884 + 622 = 1506$$

Beləliklə, məlum olur ki, Xətəinin "Dəhnamə" poeması hicri-qəməri tarixi ilə 911, miladi tarixi ilə isə 1506-cı ildə tamamlanmışdır.

10-cu sinfin ədəbiyyat dərslində əbcəd hesabı ilə verilmiş daha bir "maddeyi-tarix" Məhəmməd Füzulinin vəfat tarixidir. Dərslərdə oxuyuruq: "Şair 1556-cı ildə Kərbəla şəhərində vəfat etmiş və İmam Hüseyn məqbərəsinin astanasında dəfn edilmişdir. Onun vəfat tarixi çağdaşı olan Əhdi Bağdadinin "Gülşənüş-şüəra" ("Şairlər gülşəni") təzkirəsində əbcəd hesabı ilə "köçdü Füzuli" sözləri ilə ifadə edilmişdir" ("Ədəbiyyat" dərsləri, 10-cu sinif, Bakı, 2009, səh. 83). Göründüyü kimi, burada "maddeyi-tarix" cümlə şəklində verilmişdir: "*köçdü Füzuli*". "*Köçdü Füzuli*" əski əlifbada – ərəb əlifbası ilə yazılıqda 9 hərflə ifadə olunur: *kaf, çe, dal, ye [i], fe, zad, vav[u], lam, ye[i]*, yəni: *فضولى كچدى*. Əski Azərbaycan yazısında fars əlifbasından gələn *çe [ç]* hərfi olsa da, ərəb əlifbasında *çe [ç]* hərfi yoxdur. Onun üçün əbcəd ilə hesabladıqda *çe [ç]* hərfini *cim [c]* hərfinin ifadə etdiyi rəqəmlə əvəz edirik. (Nəzərə almaq lazımdır ki, ərəb əlifbalı əski Azərbaycan yazısında *köçdü* sözündə "ö", *Füzuli* sözündə isə "ü" saiti müstəqil hərf kimi yazıda öz əksini

Dilin tədrisindəki problemlərdən biri də alternativ dərslərlə bağlıdır. Alternativ dərslər məsələsi özlüyündə yaxşı haldır. Bu, müəllimə seçim imkanı verir, təcrübəli və savadlı müəllim hansı dərslərin daha münasib olduğunu müəyyənləşdirir və ondan yararlanır.

Müasir məktəbdə Azərbaycan dili dərslərində fəal (interaktiv) təlimi həyata keçirən müxtəlif üsullar vardır. Hər bir üsulün öz variantları və texnikası mövcuddur. Dərsin səmərəsini artırmaq, bu üsullardan düzgün və səmərəli istifadə etmək üçün fəal dərslərin məqsədləri, motivasiyası işlənilməli, hazırlanmalı, tədqiqat sualı qısaca ifadə edilməli, tədqiqat aparma mərhələsi planlaşdırılmalı, fasilə üçün suallar hazırlanmalı, informasiyanın təşkilinin mümkün üsulları müəyyənləşdirilməli, ideyalar və çıxarılmalı olan nəticələr qısaca ifadə edilməli, dərslərin hər mərhələsinə sərf olunan vaxtı, qiymətləndirmənin metod və üsulları, işin gedişinin (müəllim və şagirdin fəaliyyətinin) səmərəli təşkili yolları müəyyən edilməlidir. Dərsi uğurlu təşkil etmək üçün müəllim əvvəlcədən verəcəyi sualları dəqiqləşdirməli, onların məntiqi ardıcılığını, orijinallığını təmin etməlidir. Verilən suallar təsviri və ya mürəkkəb (dərsin) xarakterli ola bilər. Sualların düzgün qurulması şagirdlərin dərsləri yaxşı qavramasına və yadda saxlamasına, qiymətləndirmənin düzgün aparılmasına kömək edə bilər. Azərbaycan dilindən istənilən bir mövzu ilə bağlı sualların tərtibi zamanı müəllim aşağıdakı xüsusiyyətləri nəzərə almalı və bunlar təqdim edilən suallarda əks olunmalıdır: Təqdim edilən qrammatik vahid hansı şəbəkəyə aiddir (fonetika, leksikologiya, morfoloji və ya sintaksis)?; Hansı mənanı (fonetika, leksikologiya, morfoloji və ya sintaksis) daşıyır?; Bu fonetik, leksik və ya qrammatik vahid hansı xüsusiyyətlərə malikdir?; Həmin vahid dilin hansı səviyyələrində və necə istifadə olunur?; Bu dil vahidi necə və hansı səbəblərdən dəyişir?; Nəyə (hansı dil vahidlərinə) təsir edir?; Dildəki başqa hadisələrlə necə bağlıdır? Fəal dərslər prosesində istifadəsi məsləhət bilinən tapşırıqlardan nümunələri nəzərinizə çatdırırıq:

1. "Cümlələri tamamlayın və bu zaman nə üçün həmin formadan istifadə etdiyinizi izah edin:

O, özü-özünə dedi...; Onlar öz-özlərinə dedi...; Mən öz-özümə söylədim...; Biz öz-özümüzlə söylədik...və s.";

2. "Sizə təqdim edilən şəkli diqqətlə nəzərdən keçirin. Şəkildə uşaqların nə ilə məşğul olduqlarını fəalləşdirməklə ifadə edin. Hansı fəallərin (iş və hərəkət, nitq, eşitmə və görmə və s.) çox işləndiyini və nə üçün belə olduğunu müəyyənləşdirin";

3. "Mətnə təsvirlənən fəallərlə, təsvirlənməyən fəallərin işlənməsində hansı fərqlər müşahidə olunur?";

4. "Məişət üslubunda olan mətnədəki sözləri dəyişməklə mətnin üslubunu dəyişin" və s. tipli tapşırıqlara üstünlük verilir.

Təbii ki, Azərbaycan dilinin tədrisi zamanı fəal dərslər təlim metodlarından istifadə o demək deyildir ki, müəllim ənənəvi üsullardan tamamilə uzaqlaşmalıdır. Lakin müasir tədris metodikasında Azərbaycan dili dərslərində

fəal təlimdə kompüterin tətbiqi ilə bağlı iki fikir mövcuddur: birinci fikrə görə, kompüterdən istifadə dərslərin gedişinə mənfi təsir göstərə bilər; ikincisi fikrə görə isə dərslər prosesində kompüterdən ağıllı istifadə müsbət nəticələr verir. Bizim fikrimizə, ikinci fikir daha düzgündür. Qeyd edək ki, Azərbaycan dilindən qrammatika və orfoqrafiyanın tədrisində dərslərin keyfiyyətini artırmaq və verilən biliklərin səmərəsini artırmaq üçün dərslərdə kompüterdən istifadə edilməlidir. Digər tərəfdən, kompüterdən istifadə şagirdlərdə fəalləşməni artırır, onların iş qabiliyyətini artırır. Bütün deyilənləri nəzərə alaraq Azərbaycan dili dərslərində müxtəlif mərhələlərdə tətbiq edilməsi mümkün olan fəal dərslər formalarını belə qruplaşdırmaq olar:

Dərsin mərhələləri	Təlimin təşkili formaları
1. Yeni tədris materialının öyrədilməsi	1. mühazirə; 2. söhbət; 3. kinodərs; 4. nəzəri və ya praktik müstəqil işlər; 5. qarışıq dərs (müxtəlif növlərin bir dərslə birləşdirilməsi)
2. Alınmış biliklərin inkişaf etdirilib, möhkəmləndirilməsi	1. müstəqil iş dərsləri; 2. laborator iş; 3. praktik iş; 4. ekskursiya; 5. seminar; 6. mühazirə; 7. konfrans; 8. yazılı sərbəst iş; 9. sərbəst işlərin kollektiv müzakirəsi
3. Kombinə edilmiş dərs	Burada cədvəldə təqdim edilən istənilən dərslər növündən istifadə edilə bilər
4. Yoxlama dərsləri	1. şifahi sorğu (frontal, qrup şəkilli və fərdi); 2. şifahi sorğu (fərdi); 3. məqbul xarakterli praktik iş

Azərbaycan dilindən fəal təlim metodları ilə təşkil olunmuş dərs nümunələri

(VII sinif)

Mövzu: Əsas və köməkçi nitq hissələri

I dərslər

"Nitq hissələri" mövzusunda dərslərin təsviri:

I mərhələ. Şagirdlərin təqdim edilmiş mövzunu başa düşmələrinə hazırlıq.

- Mövzuya əsas kimi dilin strukturunun təhlili;
- Yeni mövzunun ən xırda struktur elementlərinin müəyyənləşdirilməsi
- Şagirdləri "nitq hissələri" və "qrammatik anlayışlar" kimi terminlərlə işləməyə hazırlamaq.

II mərhələ. "Nitq hissələri" və "Morfoloji əlamətlər" kimi anlayışların müxtəlif vasitələrdən istifadə etməklə izahı:

- Bu anlayışlarla bağlı olan mövzuların yada salınması;
- Uyğun morfoloji materialın mərhələlərlə təhlili;
- Mövzunun və onun quruluş elementlərinin qrafik təhlili.

III mərhələ. Morfoloji təhlil üçün materialın seçilməsi:

- Müzakirə üsulu ilə ümumi elementlər içərisindən əsas elementlərin seçilməsi (nitq hissələri və morfoloji əlamətlərlə bağlı);
- Morfoloji təhlillə bağlı alınan biliklərin möhkəmləndirilməsi;
- Morfoloji təhlilin qrafik təsviri.

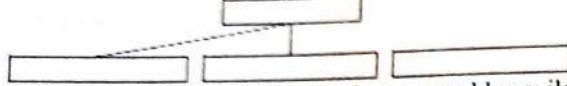
IV mərhələ. Müqayisə xarakterli tapşırıqların müəyyənləşdirilməsi:

- Ümumi mövzunu əks etdirən tapşırıqların müəyyənləşdirilməsi;
 - Nitq hissələrinin xüsusiyyətlərini əks etdirən tapşırıqlar üzərində iş.
- Qeyd edək ki, bu xarakterli tapşırıqlar 7 - ci sinifdən başlayaraq yuxarı siniflərdə xüsusi əhəmiyyətə malikdir

Dərsin gedişi:

Birinci mərhələ.

Yeni dərsin izah edilməsi. Əsas vasitə - mərhələlərlə, hissə-hissə doldurulacaq təmiz, yazılmamış cədvəl. Cədvəl yazı taxtasında müəllim tərəfindən çəkilir.

Bu mərhələnin problemli situasiyanın yaradılması ilə başlanması daha məqsədəuyğundur.

Müəllim - sən sözü necə yazırsan və onu cümlədə işlədin.

I şagird - Ev sən rənglə boyanmışdır.

II şagird - Evə sən gedərkən ehtiyatlı ol.

Müəllim - Maraqlıdır eyni cür yazılan sözdür, ancaq fərqli mənalar ifadə edir. Bunun səbəbi nədir?

Şagirdlər - Ola bilər ki, onların hər biri ayrı-ayrı nitq hissələrinə mənsubdurlar.

Müəllim - Bəs hansı nitq hissələrinə aiddirlər?

Şagirdlər - Birinci cümlədə sifət, ikinci cümlədə isə qoşmadır.

Müəllim - İndi gələn onları bir-birindən fərqləndirək.

Şagirdlər - Əsas nitq hissələri müstəqil leksik mona daşıyırlar, qrammatik suala malik olurlar; köməkçi nitq hissələri isə lüğəvi mənaya malik olmadıqları üçün onlara sual vermək olmur.

Müəllim - İndi gələn, izahlı lüğətə baxaq görək bu sözlər hansı mənaları ifadə edirlər.

Şagirdlər - Sarı - rəng bildirir; sarı - istiqamət bildirir.

Müəllim - Bu oxuduqlarınıza əsasən başqa hansı fərqli əlamətləri göstərə bilərsiniz?

Şagirdlər - Sarı - rəng bildirir, sifət olduğu üçün dərəcəyə və isimləşə bilər. İkinci cümlədə isə sarı - istiqamət bildirir, qoşmadır.

Müəllim - İndi gələn, sözlərdəkimizə əsasən cədvəlimizi dolduraq. Yuxarıda Nitq hissələri, aşağıda isə əsas və köməkçi sözləri yazırıq. Gələn, cədvəlimizi böyüdək. Biz nəyi unutduq?

Şagirdlər - Nitq hissələrinin əlamətlərini yazmağı.

Müəllim - Cədvəlimizi böyüdək. Əsas nitq hissələrinin altından bir qrafa çəkib, əlamətlərini əlavə edirik.

Şagirdlər - Lüğəvi mənaya malik olur, qrammatik sualı olur, dəyişə bilərlər.

Müəllim - Köməkçi nitq hissələrinin altından da bir qrafa çəkək və onun əlamətlərini əlavə edək.

Şagirdlər - Lüğəvi mənaya malikdir, qrammatik sualı olmur, dəyişə bilmirlər.

Müəllim - Hansı əsas və köməkçi nitq hissələrini tanıyırsınız?

Şagirdlər - İsim, sifət, say, əvəzlilik, fəl, zərf - əsas nitq hissələri; qoşma, bağlayıcı, ədat, nida, modal sözlər - köməkçi nitq hissələri.

Müəllim - Sözlərdəkimizi cədvələ əlavə edin. Şagirdlərə sual verilir: - Əsas nitq hissələri bir-birlərindən nə ilə fərqlənirlər və onları bir qrup altında necə birləşdirmək olar?

Şagirdlər - İsim hallana, mənsubiyyətə və kəmiyyətə görə dəyişə bilər, sifət dərəcəyə, say, əvəzlilik və zərflər isə müxtəlif mənə növlərinə görə qruplaşdırılır, onların hamısı isimləşə, fəllər isə zamana, şəxsə və kəmiyyətə görə dəyişə bilər.

Müəllim - Sözlərdəkimizi cədvələ əlavə edin. Gördüyünüz kimi, siz Azərbaycan dilində mövcud olan nitq hissələrinin sxemini tərtib etdiniz.

Biliklərin möhkəmləndirilməsi.

Müəllim dərsdə alınmış bilikləri möhkəmləndirmək məqsədi ilə tapşırıqlar verir. Şagirdlər həmin tapşırıqlar üzərində işləməklə dərsdə öyrəndiklərini tətbiq edirlər.

Evə tapşırıq verilməsi.

Şagirdlər evdə istənilən bir mətni seçərək sinifdə öyrəndikləri əsasında təhlil aparırlar.

(X sinif)

Mövzu: Mürəkkəb cümlə və durğu işarələri

Dərsin məqsədi:

1. Təhsilləndirici - mürəkkəb cümlədə müxtəlif xarakterli köməkçi nitq hissələrindən istifadə qaydalarının öyrədilməsi;
2. İnkişafetdirici - Cümlənin birinci və ikinci dərəcəli üzvlərinin yerinin düzgün müəyyənləşdirilməsi prosesində iradi diqqətin inkişaf etdirilməsi;
3. Tərbiyələndirici - Ana dilinə məhəbbətin tərbiyəsi;

Tətbiq edilən fəal iş formaları: müəllimin mühazirəsi, şagirdlərin dərslərlə sərbəst işi;

Dərsdə istifadə edilən vasitələr: dərslik və dərs vəsaitləri.

Dərsin gedişi:

1. Salamlaşma;

2. Yeni mövzunun və məqsədin elan edilməsi;

3. Sualların cavablandırılması.

Vasitəli nitq vasitəsiz nitqdən nə ilə fərqlənir? Vasitəli və vasitəsiz nitqdə durğu işarələrindən istifadə qaydaları haqqında məlumat verin.

4. Müəllimin mühazirəsi: Şagirdlər suallara cavab verdikdən sonra müəllim vasitəli nitqin vasitəsizə çevrilmə üsulları, yolları və bu zaman hansı köməkçi nitq hissələrindən və durğu işarələrindən istifadə edilməsi haqqında məlumat verir.

5. Alınmış biliklərin möhkəmləndirilməsi:

I tapşırıq: Müəllim - Sizə təqdim olunan mətni diqqətlə oxuyun, hər bir cümlədəki intonasiyanı müəyyənləşdirin, məntiqi vurğunu daşıyan sözü və sintaktik fasiləni təyin edin. Cümlələrin qrammatik əsasını və nə ilə ifadə edildiyini müəyyənləşdirin. Cümlələrdəki, tire işarəsinin nə məqsədlə qoyulduğunu izah edin.

II tapşırıq: Mətni oxuyun, durğu işarələrinin müəyyənləşdirilməsində yol verilmiş səhvləri düzəldin.

6. Dərsin mövzusu üzərində iş.

Müsahibə: Hansı cümlələr mürəkkəb hesab edilir? Mürəkkəb cümlənin növləri və bu növlərin xarakterik xüsusiyyətləri haqqında məlumat verin. Tabesiz mürəkkəb cümlədə sadə cümlələr arasında hansı mənə əlaqələri olur? Tabesiz mürəkkəb cümlələrdə hansı köməkçi nitq hissələrindən və dürgü işarələrindən nə vaxt və nə məqsədlə istifadə edilir? Tabeli mürəkkəb cümlə hansı hissələrdən ibarətdir? Budaq cümlənin hansı növləri var? Tabeli mürəkkəb cümlənin tərəfləri arasında hansı köməkçi nitq hissələri və dürgü işarələrindən istifadə edilə bilər?

7. Biliyin yoxlanılması, qiymətləndirmə:

Cümlə təhlili – Şagirdlər onlara təqdim edilən mürəkkəb cümlələr üzərində sintaktik təhlil apararaq əldə etdikləri biliklərin təqdimatını keçirirlər.

8. Dərsin nəticələri: Müəllim dərsə yekun vuraraq dərs prosesində fəal iştirak edən şagirdləri qiymətləndirir, qaranlıq qalan məsələlərə aydınlıq gətirir.

9. Ev tapşırığı: Dərs evə verilən tapşırıqla yekunlaşdırılır.

Bütün bu deyilənlər və dərs nümunələri bir daha sübut edir ki, ənənəvi təlimdən fərqli olaraq, bu gün yeni təlim üsullarının tətbiqi nəticəsində, dil fənləri yalnız qrammatik qaydaların öyrədilməsi kimi ənənədən uzaqlaşa bildi. Müəyyənləşdirilmiş məzmun xətləri – dinləyib-anlama və danışma, oxu, yazı, dil qaydaları bunu söyləməyə əsas verir. Eləcə də, məzmun xətləri üzrə əsas və alt standartların hər bir sinifdə izlənilməsindən aydınca görünür ki, Azərbaycan dili dərslərində fəal təlim üsullarından istifadə şagirdlərə həyat üçün vacib olan bilik və bacarıqların formalaşmasına əhəmiyyətli töhfə verəcəkdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Y. Kərimov. İbtidai siniflərdə ana dilinin tədrisi metodikası. Bakı, Maarif, 1997.
2. Ümumtəhsil məktəblərinin I-IV sinifləri üçün fənn kurikulumları. Bakı, Təhsil, 2008.
3. Ümumi təhsil müəssisələrinin müəllimləri üçün ixtisasartırma təhsilinin kurikulumu çərçivəsi. Bakı, 2010.
4. Ларионова Л.Г. Методика преподавания русского языка. – М.: Просвещение, 2010.
5. Машбиц Е.И. Психолого – педагогические проблемы компьютеризации обучения. М. Педагогика, 1998.
6. Роберт, И.В. Концепция внедрения средств новых информационных технологий в учебный процесс общеобразовательных школ [Текст] / И.В. Роберт. М., АПН СССР, 1990.

XÜLASƏ

Məqalədə Azərbaycan dilinin yeni təlim metodlarından (üsullarından) danışılır, onların ümumi didaktik prinsiplərə əsaslandığı qeyd olunur. Eyni zamanda, yerli linqvistik aspektdə Azərbaycan dili tədrisinin (təliminin) metodoloji prinsipləri şərh edilir.

PEZİOME

В статье говорится о новых методах преподавания азербайджанского языка и подчеркивается, что они основывались на общих дидактических принципах. Автор описывает подробно каждый из этих принципов методологии преподавания азербайджанского языка из местного лингвистического аспекта.

SUMMARY

In article is spoken about the new method of the teaching in Azerbaijani and is emphasized that they were founded on the general didactic principles. The Author details each of these principle of the methodologies of the teaching the Azerbaijani language from the local linguistical aspect.

POETİK NÜMUNƏLƏR ƏSASINDA ŞAGİRD LƏRİN BƏDİİ TƏFƏKKÜRÜNÜN İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİ

Fəridə ƏLİYEVƏ,
pedaqoji elmlər üzrə fəlsəfə doktoru

Açar sözlər: Bədii təfəkkür. Poetika. Nümunələr və tərbiyə.

Şagirdlərin bədii təfəkkürünün formalaşması və inkişaf etdirilməsinin ilkin mərhələsi I sinif üçün "Ana dili" (Bakı, 2008) dərslisinin təlimindən başlanır. "Ana dili" dərslisinə daxil edilmiş folklor poeziyası, xalq şeiri insan mənəviyyəti və təfəkkürünü parlaq, dolğun əks etdirmək baxımından seçilir. Bu cəhətdən poetik əlvanlığı, rəngarəngliyi ilə fərqlənən folklor poeziyasının, lirik şeir janrlarının işlənmə dairəsi geniş və nəhayətsiz olmuşdur. Azərbaycan şeirinin görkəmli sənətkarları poeziyanın xalq və zaman qarşısında mənəvi və tarixi vəzifələrini yerinə yetirərək döndə-döndə milli folklorə, aşıq sənətinə, xalq şeirinə üz tutmuşlar. Konkret desək, müasir poeziya folklorla möhkəm tellərlə bağlı olmuş, "Vətən dili"ndən başlayaraq, onun ən incə poetik nümunələri ana dili və oxu dərslərinə daxil edilib şagirdlərin dünya görüşündə, bədii təfəkkürünün inkişaf etdirilməsində mühüm rol oynamışdır.

Ana dili və oxu dərslərində geniş əksini tapmış klassik və müasir poetik nümunələr ilk növbədə şagirdləri həyat və cəmiyyət üçün hazırlayır. Onları cəmiyyətdə baş verən hadisələrlə, xalqın tarixi ilə, bədii yaradıcılıq inciləri ilə tanış edir, şagirdlərdə müstəqil fikir yürütmək, mülahizələr söyləmək qabiliyyətini formalaşdırır. Araşdırmalar göstərir ki, ana dili və oxu proqramında tədrisi nəzərdə tutulan hər hansı bir poetik nümunə şagirdlərdə konkret təfəkkürdən mücərrəd təfəkkürə keçmək imkanı yaradır. Bu prosesdə şagird poetik qaynaqlardan gələn xalq deyimlərini tutuşdurub, müqayisə edir, qruplaşdırır, fərqli cəhətlərini səciyyələndirir, nəticədə bilik, bacarıq vərdişlərini zənginləşdirməklə, təfəkkür fəaliyyətini inkişaf etdirir, şeirin məzmununun daha da dərinədən öyrənilməsinə nail olur.

Bu cəhətdən "Ana dili" ("Əlifba", oxu) I sinif dərslisinə daxil edilmiş klassik və poetik nümunələr təqdirəlayiqdir (müəlliflər: N.Cəfərov, R.Yusifovlu, R.Sultanqızı, E.Əliyev, Z.Veysova, A.Məcidova, S.Adıgözəlova): "Kərpickəsən kişi", "Bülbül və qaranquş" (N.Gəncəvi), "Çağırır vətən", "Tıq-tıq xanım", "Bənövşə", "Keçi" (A.Şaiq), "Uşaq və buz", "Yaz günləri", "Sel və camış" (M.Ə.Sabir), "Şanapipik" (R.Rza), "Böyüklərə hörmət et!" (M.Dilbazi), "Kəpənək" (N.Xəzri), "Sag ol dedi" (M.Güncər), "Analarn bayramı" (M.Rzaquluzadə) və R.Yusifovlunun şeirlər silsiləsini şagirdlər böyük maraqla

qarşılayırlar. Poetik nümunələrin "Azərbaycan – vətənim mənim", "Vətənimizin tarixindən", "Fəsilər", "Ailə", "Mənəvi dəyərlərimiz", "Hikmət xəzinəsindən", "Təbiəti sevək və qoruyaq" kimi adlar altında qruplaşdırılması da təqdirəlayiqdir.

Bir cəhəti də qeyd edək ki, bu gün orta məktəblərdə millilik, islamçılıq, türkçülük ideyalarının aşılması prosesinə rəvac verən poetik nümunələrin tədrisi məhz I sinifdən başlayır. Novruz bayramı artıq "Oxu" dərslisinin əsas mövzusu olmaqla yanaşı həm də ən önəmli məktəb tədbirinə çevrilmişdir. Buna misal olaraq Xətai rayonundakı 245 sayılı orta məktəbin müəllimi Dilbazi Məmmədovanın mart ayının 2-ci yarısında III sinifdə apardığı Novruzla bağlı söhbətlərini yığcam olaraq təsvir etmək istərdim.

M.: - Uşaqlar, xalqımızın milli bayramı Novruz ilin hansı vaxtında və günündə keçirilir?

Ş.: - "Novruz gəlir" şeirini biz I sinifdə öyrənmişik. "Bahar gəlir, yaz gəlir..." (şagird şeiri əzbər deyir – F.S.). Novruzu hər ilin mart ayının 21-də bayram edirik.

M.: - Doğrudur. Bəs "Novruz" sözünün mənası nədir?

Ş.: - Novruz – təzə, ruz – ruzi, nemət, bərəkət deməkdir.

M.: - Dünya Azərbaycanlılarının milli bayramı olan Novruza nəyə görə qadağalar qoyulmuşdu?

Ş.: - Dünya Azərbaycanlılarının vahidliyindən, gücündən, birliyindən qorxan qara qüvvələr bu bayramın keçirilməsinə hər vasitə ilə mane olurdular.

M.: - Doğrudur! Novruza qadağalar qoyulsa da, xalqımız onu qeyd edib. Yazıçı-dramaturq, ədəbiyyatşünas-alim, ictimai xadim Şıxəli Qurbanov isə Novruza milli bayram kimi dövlət statusu ala bildi. Bəs, biz bu bayrama necə hazırlışıq?

Ş.: - Bayrama qədər evdə, həyat-bacada səliqə-səhman yaradırıq. Məktəbimizi, sinif otağımızı bəzəyirik. "Adama bir ağac əkək" yanına qoşuluruq".

Göründüyü kimi, müəllim-şagird dialoqu təkcə nəzəri məfhumların deyil, həm də təcrübə bilik və anlayışların, poetik nümunələrə olan diqqət və marağın nəticəsidir. Ana dili və oxu dərslərində verilən folklor poeziyası və digər janrlarda yazılmış poetik nümunələrdə Novruz bayramını əks etdirən sayısız-hesabsız şeirlər silsiləsi şagird təfəkkürünün inkişafı üçün ən dəyərli vasitədir. Onların bəzilərinə diqqət edək: "Səməni saxla məni, ildə göyərdərəm səni"; "Gəl-gəl a yaz günləri, ilin əziz günləri"; "Bağçalarda gül olsun, gül olsun bülbül olsun"; "Ceyranın balası körpə uşaq kimidir" və s.

Təcrübəli müəllim bu tipli şeirləri şagirdlərə mexaniki şəkildə əzbərlətmir. Şeir məzmununu, ideyasını hər sözün məna çalarlarını aşılıyır. Tədris ilinin ilk günlərində hələ qələm tutmağı, oxumağı, yazmağı bacarmayan I sinif şagirdlərinin təfəkkür inkişafının yüksək xətlə irəliləyən dinamikasına diqqət edin: şəkillər üzrə nağıl, hekayə qurmaq; hərfli tələffüzü, onların yazılışı; hərfərdən heca və söz düzəltmək; sözlərdən cümlə qurmaq və s. Məhz bu mərhələləri keçdikdən sonra I sinif şagirdləri Mirzə Ələkbər Sabirin məşhur "Uşaq və buz" şeirini hətta nağıl dilinə çevirməyi belə bacarır.

Ş.: - Biri vardı, biri yoxdu. Togrul adlı bir şagird vardı. O, səhər tezdən dərəcə gedəndə görür ki, bərk qar yağıb. Yollar buz bağlayıb. Togrul lovğalanır ki, buz mənə nə edəcək? Elə 5-6 addım getmişdi ki, ayağı sürüşüb yıxılır.

Çantası açılıb kitab-dəftəri yerə səpələnir. Togrul ayağa qalxır, buza belə deyir: "Sən nə yamansan a buz, adam yıxansan a buz. Sənin ömrünə az qalıb. Qoy bahar gəlsin, görüm burada qalacaqsanmı?! Əriyəcəksən və axıb caya gedəcəksən".

M.: - Nəyə görə biri vardı, biri yoxdu ilə başladın?

Ş.: - Axı, nağıllar biri vardı, biri yoxdu ilə başlayır.

Fikrimizcə, poetik nümunələr əsasında şagirdlərin bədii təfəkkürünün inkişaf etdirilməsi üçün bu yollardan və metodlardan istifadə etməklə müəllim eyni zamanda uşaqların nitq fəallığını da zənginləşdirmiş olur.

Füsunkar təbiətli Azərbaycana, onun dağlarına, meşələrinə, çaylarına həsr olunmuş poetik incilərlə yanaşı vətənin layiqli oğul və qızlarına həsr edilmiş, milli faciələrimiz olan 20 Yanvarla, Xocalı, Şuşa, Laçın harayı ilə bağlı şeirlər qrammatik məfhumları öyrətməklə yanaşı şagirdlərdə yüksək vətənpərvərlik hissini oyadır. Bu cəhətdən I sinif üçün "Ana dili" (Əlifba, oxu) dərslisinə daxil edilmiş poetik nümunələr saflıq, təmizlik hissələrini tərbiyə etməklə, vətəni gözbəbəyi kimi qorumağa, onun keşiyində ayıq-sayıq olmağa çağırır. Vətənpərvərlik tərbiyəsi aşılaraq "Çağırır vətən", "Üçrəngli bayraq", "Ey ana vətənimiz", "Ulu öndər", "Anamızdır Azərbaycan" şeirləri Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı fəxri adına layiq görülmüş Mübariz İbrahimovun gələcəkdə onlarca davamçılarını yetişdirməklə yanaşı, həm də ulu öndər H.Əliyevin yaratmış olduğu "Azərbaycançılıq" ideologiyasına xidmət etmiş olur. "Ana dili" dərslisində verilmiş Məstən Günerin "Sağ ol dedi" şeirini dərsliyin müəlliflərinə ünvanlayırıq:

*Əsdi külək, yağdı yağış,
Çay buluda "sağ ol" dedi.
Pırr elayib uçdu göyə,
Quş qanada "sağ ol" dedi.
Yolçu yola kölgə salan
Bir palıda "sağ ol" dedi,
Yandı ocaq, getdi soyuq,
İnsan oda "sağ ol" dedi.
Söylə görüm, bəs sənə kim
Bu dünyada "sağ ol" dedi?*

ƏDƏBİYYAT

1. Y. Kərimov. Ana dilinin tədrisi metodikası. (Bakı, 2003).
2. Ana dili ("Əlifba", oxu). I sinif üçün dərslər. (Bakı, 2008).
3. F. Əliyeva. Ana dilinin tədrisi prosesində folklor nümunələri vasitəsilə şagirdlərin bədii təfəkkürünün inkişaf etdirilməsi. Metodik vəsait. (Bakı, 2011).

XÜLASƏ

Məqalədə poetik nümunələr əsasında şagirdlərin bədii təfəkkürünün inkişaf etdirilməsi yollarından bəhs olunur.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается о способах развития художественного мышления учеников на основе поэтических примеров.

SUMMARY

The article is dealt with the ways of developing of the art thinking of the pupils on the basis of poetical examples.

“DƏLİ KÜR” ROMANINDA XARAKTER PROBLEMI

Pəri SOLTANQIZI,
filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru

Açar sözlər: “Dəli Kür”. Xarakter. Cahandar ağa. Prototip.

“İsmayıl Şıxlını İsmayıl Şıxlı edən “Dəli Kür” oldu” (Professor Nizami Cəfərov). “Dəli Kür” romanı İsmayıl Şıxlıya nə qədər şöhrət gətirib onu məşhur etdisə, bir o qədər də Cahandar ağa obrazı “Dəli Kür”ə şöhrət gətirib onu məşhur etdi.

Cahandar ağa yaşadığı tarixin qanunlarını məkan və zaman çərçivəsində özündə yaşatmaqla bərabər onu mənən çiyinlərində daşıyır və buna məhkumdu.

Cahandar ağa tam, bitkin, mükəmməl bir obrazdır, şəxsiyyətdir, əzəmətlidir, möhtəşəmdir. Ədəbiyyat elmində deyildiyi kimi o, “milli xarakterdi”. Əsl kişiliyə məxsus bu keyfiyyətləri ilə daha da güclü və qüvvətlidir. Oxucu romanda bir-birindən tamamilə fərqli iki Cahandar ağa ilə üzləşir. Birincisi, həmişə yanında tufəng, xəncər gəzdirən, qarəsifətli, qıllı, çatmaqaşlı baxışları zəhmli, gözlərinə qan sağılmış. O, bu görüntüsü ilə vüqarlı, əzəmətli dağa bənzəyir. İkincisi, hisslərlə, duyğularla yaşayır. Sevir, sevilir. Bir kişi kimi öz məhəbbətində xoşbəxtdir. Vicdanı ilə üz-üzə gəlir. İçindəkiləri bölüşür, hətta kövrələn, gözü yaşaran anları da olur. Ancaq onu özündən başqa heç kəs tanımır. O görünür. Hər iki Cahandar ağa “romanın canı, bel sütunudur” (professor X.Əlimirzəyev).

Cahandar ağa xəncərini, tufəngini “qoçuluq”, “baş kəsmək” niyyəti ilə üstündə gəzdirmir, onun baş verə biləcəklərə hazırlıqlı olmasını ifadə edir. Son məqamda onun əlini tufəngin tətiyinə aparması “qızıxan başlarda” “soyuqluq” yaradır. Əsər boyu bəzi epizodlarda da bu, təsvir olunur. “Molla Sadiq Cahandar ağanın qıllı qaşları altından üzünə zillənən qan sağılmış gözlərinə baxa bilmədi. Onun iri, qalın dodaqlarını gəmirdiyini, barmağının tufəngin tətiyində titrədiyini görəndə sözünün dalını qısdı” (səh.141). “Cahandar ağanın əli hər an tətikdə olsa da, tətiyi çəkməyə hər an hazır olsa da bütün hallarda o, hərəkətlərini soyuq, ağıl, ayıq düşüncənin nəzarəti altında saxlamağı bacarı” (Təyyar Salamoğlu. Tarixi və çağdaş ədəbi prosesə dair araşdırmalar. Bakı, 2009, “El” səh.48).

Cahandar ağa el-oba, qohum-əqrəba arasında dərin nüfuz sahibidir. O, hörməti xəncərinin, tufənginin yaratdığı qorxu hissindən deyil, kişiliyə məxsus xarakteri ilə qazanıb. Cahandar ağaya ətraf kəndlərdə də hörmət olunur. Adı gələndə yerdə ondan ehtiyatlanırlar. Bacısı Şahnigarın dalınca müridlərin məclisinə gələndə qorxudan hamı qaçır. Hətta Molla Sadiq belə! Arvadını qaçırdığı

Allahyar da onunla üz-üzə gəlməkdən qorxur, çəkinir. Kənardan-kənara müxtəlif yollarla qisasını almağa çalışır. Cahandar ağanın maralını vurur, ot tayasını yandırır. Qızına - Salatına güllə atır, niyyətinə çatmasa da onu qaçırtmağa belə səy edir. Atının yalını, quyruğunu kəsir və s. Bu işlərdə ona kömək edən Molla Sadiq da “başının qədrini” yaddan çıxartmır. Cahandar ağanın bir gün ondan qisas alacağını bilir. Həsən ağa evinə qaçırılan Salatının Cahandar ağanın qızı olduğunu və bunun Cahandar ağanın nüfuzuna xələl gətirmək, qisas məqsədilə edildiyini biləndə Allahyara qəzəblənir. Onu evindən hörmətsiz şəkildə qovur. Cahandar ağa bu işdən xəbər tutsa nələr olacaq?!... Həsən ağa bunu çox gözəl bilir. Həm də onun Cahandar ağaya böyük hörməti var idi, bir süfrədə duz-çörək kəsiblər. Qızı qardaşı Əşrəflə yollamır. Şəxsən evlərinə özü aparıb, bir gecə də Cahandar ağanın qonağı olur.

Cahandar ağa Qatildirmi? Şahnigarın, Allahyarın, Qəmərın Qatili?! Buna münasibət, yanaşmalar həm ədəbiyyatda, həm də geniş oxucu auditoriyasında müxtəlifdir, fərqlidir. Bizim fikrimizcə, ancaq Cahandar ağa kimi bir şəxsiyyət belə edə bilərdi. Burada müəyyən mənada nə mühit, nə də onun qanunları günahkardır. Bütün bunlar onun xarakterindən irəli gəlirdi. Buna məcbur idi. Haqlı idi. Xarakter baxımından müasir Cahandar ağa da olanlara belə yanaşardı.

Cahandar ağa üçün təmiz ad hər şeydən qiymətli idi. Ömrünün sonunadək kişi kimi yaşayıb, kişi kimi də ömrünü başa vurmaq onun həyat amalı olmuşdu. Şahnigara “bu müridlərə baş qoşma” deyərək, xəbərdarlıq da etmişdi. Bacısı isə ona qulaq asmamış, “papağını yerə soxmuşdu”. Çünki onun özü də bir dəfə bu məclisdə olmuş, Molla Sadiqə “Elə uşaqlıqdan səndən xoşum gəlməmiş, oğraş adama oxşayırsan” demiş və oranı tərk etmişdi. O, bir qardaş kimi bacısını həmişə sevmiş, xətrinə dəyməmiş, onun təəssübünü çəkmiş, anasının iyini ondan almışdı. Bəs, indi necə? Onu bağışlaya bilərdimi?!.. Nə etsin, dərdini kimə desin. Bundan sonra necə yaşasın, başına papaq qoyub necə gəzəcək, camaatın arasına necə çıxacaq, içini бүrtüyən şübhələrdən necə xilas olacaq? Molla Sadiqın bəlkə də müridlərindən birinin ona əli dəyib? Bəlkə tər-təmizdi? Bundan sonra hər baxış, hər mənə onu sıxmayacaqdımı? Bu düşüncələrində Cahandar ağa haqlıdır. Və nə qədər dəhşətli, ağır da olsa, öz xarakterindən irəli gələn qərarını düzgün verir. Ömrünün sonuna kimi Şahnigar onun gözünün önündən getmir, hər gün yuxularına gəlir, gözünü yumanda yuxularında, gözünü açanda gözləri önündə, xeyallarındadır. Hər an onunladı. Dərdini ağır da olsa içində çəkir, heç kimə sezdirmədən. Şahnigar ölümündə özü günahkardı. O, gözəl bilirdi ki, qardaşının adına ləkə gətirə biləcək hərəkət etsə, Cahandar onu bağışlamayacaqdır.

Allahyarı öldürəndə onun keçirdiyi hisslər xarakterini açıqlayır. Hər zaman özünü haqlı sayan Cahandar ağa burada özünü günahlandırır. Allahyarın son anını, gözlərindəki ifadəni unuda bilmir. Bu ifadə onu izləyir, ona əzab verir. “Mənə nə pislik etmişdi ki, öldürdüm? Hər nə eləmişəmsə mən etmişdim. Əgər mən onun arvadını götürüb qaçmasaydım, heç mənə tanımırda”. Cahandar ağa

qəddardımı? Zalımdımı? Bu düşüncələr onun mənəvi aləminin, insan keyfiyyətlərinin, "xarakterinin müsbət tərəflərini" açıqlayır. Cahandar ağanın qədər də zalım, qəddar olmadığına ifadəsinə yönəlir.

Azərbaycan məkanında papaq, at, arvad kişinin namusudu. Allahın onun namusuna sataşmışdı. Qəmərini yalını, quyuğunu kəsmişdi. İndiyə qədər düşmənin elədiklərinə, səhvini başa düşdüyündən, səbr, təmkin göstərmişdi. Namusunun necə təhqir edilməsini bağışlaya bilərdimi? Yox! Heç kəs işdən xəbər tutmaması üçün çox sevdiyi Qəməri də öldürür. Müəllim qəhrəmanın keçirdiyi psixoloji sarsıntıları, onun xarakterik xüsusiyyətlərini əsrə boyu detallarla açıqlayır.

Əsərdə ata bağlılıq, onunla sirdaş, həmdəm olmaq atın da sahibinin sədaqətli olması qəhrəmanlıq dastanlarını yada salır. Ədib Cahandar ağanın dövrünün, mühitinin qəhrəmanı səviyyəsinə qaldırmışdı. Zaman dəyişdiyi üçün onun qarşısında döyüş meydanı, əlində qılınc, qalxan yox, tüfəng, xəncər və s. Bir toyda, nişanda onun qabağına çıxan olmazdı, öz məharəti ilə hamını, təpə tuşlarını da heyrətləndirər, cavanlarda qısqançlıq yaradardı. Qızların ürəyini ovlardı.

Cahandar ağa Qəmərini yoxluğunu ağır hisslərlə yaşayır. Qəhrəmanın da öz sahibinə sədaqətli. Dilsiz, ağızsız olsa da onu insan kimi anlayır. Sən bir-birlərini başa düşürlər. Qəmər də sahibi kimi ləkəli, gözüklü, gəlgəli yaşamaq istəmir. Yaşayanda da, öləndə də mərd ölmək istəyir. Romanda Cahandar ağanın Qəmər ilə bağlı epizodları Koroğlunun Qıratla bağlı təsvirləri yada salır.

Ədəbiyyat elmində Cahandar ağanın zəhmli, sərt, yeri gələndə qəddar, incə hisslərdən məhrum olmayan bir şəxs kimi müəyyən dərəcədə Nadir şahın Rüstəm bəy, Gəray bəy kimi əzəmətli obrazlarla yanaşı durduğu söylenebilir. Bu obrazların taleləri müxtəlif, yaşadıkları dövr, məkan, mühit fərqli olsa da Cahandar ağa özündən neçə əsr əvvəl də yaşasaydı, kiçik torpaq sahibi, mülkədar, ağa deyil, nə qədər qəddar, nə qədər zalım şah da olsaydı belə o, heç vaxt tax-tacına, şahlıq kürsüsünə övladlarını qısqanıb onların qatili olmağa onları tax-tacına qurban verməzdi. Hər bir halda qan tökülməyin əleyhinə olardı. Onun problemi xarakteri idi.

Cahandar ağada siyasətçilik qabiliyyəti var. Yeri gələndə əsərdə bu təzahürünü tapır. Kazaklarla kəndliləri, tayfalar arasında qarşıdurmanın ağır təmkinlə qarşısını almağı bacarır. Pristavin göytəpəlilərin dədə-babadan qalın əkin, mal-qaralarının otlaq yerlərinin padşahın ov yerinə çevirmək məqsədini keçirdiyi yığıncada qanla nəticələnə bilən hadisənin qarşısını alır. Pristavin yumşaldaraq məsləhətləşib ümumi bir dil tapmağa çağırır. Ondan sonra Pristavin döyüşə hazır olan silahlı kazakları saxlayır.

Cahandar ağa əməksevərdi, işdən qorxmur. Yeri gələndə, özünü əməksevər olduğunu unudur. Adi zəhmətkeş, əliqabarlı kəndlidir. Əkinçilərlə yanaşı xırmanda dərz daşıyan nöqərlərə kömək edir, ağa kimi onların qayğısına qalır.

Digər tərəfdən. Əşrəfin kasıblara məktəb tikdirmək, qoca kişiye torpaq vermək istəyini eşidəndə qəzəblənir. "Mənim sümüyümü it sümüyünə caladınız bədir", "necə yəni, kasıblara torpaq payla, məktəb tikdir, bunlar mənim nəyimə lazımdır" -deyir. Bu düşüncələrində o, həm də öz dövrünün oğludur. Mülkəddərdir. Ağadır.

Cahandar ağa ailə məsələsində bir ata, ər kimi də xarakterdir. O, ata kimi övladları üçün təşənədir. Onları düşünür, fikirləşir, narahatdır. Mələyi gətirəndən sonra ailə içərisində narazılıq yaranarsa da, kiçik oğlu Şahmar və Zərnigar hətta küssüb ondan ayrı yaşasalar da Cahandar ağa onları həmişə nəzarətində, diqqətində saxlayır. Şahmarın uşaqlıq vaxtlarını, necə böyüməsini xatırlayır. Oğlu Əşrəfin Qori seminariyasında oxumasını, Şahmarın isə kənddə qalmasını istəyir. Bu istəkdə onun şəxsi mənafeyi daha üstündür. Şahmar kənddə qalıb ona arxa, dayaq olar. Heç kəs onu tək görməz. Əşrəf isə yuxarılarda ona arxa olar, sözünü deyər, müdafiə edər. Bu fikirlər həm də qoca atanın çətin anlarında qürur hissi ilə öz ögüllərinə arxalanmaq, söykənmək istəyidir. Şahmar küssüb evdən getsə də, ata-oğul üz-üzə gəlsələr də, hər biri ayrı-ayrılıqda bir-biri üçün narahatdır. Onları bir-birlərinə bağlayan tellər müxtəlif yerdən çatlasa da, nazilsə də üzülmür, qırılmır. Şahmar atasından nə qədər acıqlı olsa da bir oğul kimi onu düşünür, atasına olan sevgisini, ondan sarı narahatlığını qardaşı ilə bölüşür. "Onun ayağına daş dəyəndə ürəyimin başı göynəyir, bir adam onun itinə daş atanda hirsimdən ürəyim partlayır, onun namusu bizim namusumuzdur, onun düşməni bizim düşmənimizdir", deyir.

Cahandar ağaya görə o, hər bir hərəkətində haqlıdır. Və nə etdisə, o qəbul olunmalıdır. Cahandar ağa istəməzdi ki, ailəsində narazılıq olsun. Mələyi qaçımaq da birdən-birə olmuşdu. O fikirləşməmişdi. Sonradan Zərnigarın bir az atılıb-düşüb sonra sakitləşəcəyini düşünsə də, əksinə olmuşdu. Tutduğu hərəkət peşiman olsa da, geriye dönüşü yox idi. Bəlkə də bu iş Zərnigarın artıq yaşa dolduqca deyinməliyindən baş vermişdi. Cahandar ağanın Mələyi qaçıması ilə Zərnigarla evlənməsində də bir oxşarlıq var. Belə ki, Zərnigarla Cahandar ağa uzaq qohum idilər. Vaxtilə Zərnigar onları kəndlərindəki toy məclisində görmüş, bəyənmiş, bir il sonra ona el adəti ilə toy edib gələn gətirmişdi. Mələyi isə bir il öncə köç yaylağa gələndə atın belində görmüş, ona vurulmuşdu. Neçə dəfə adamı göndərib Mələklə maraqlansa da bir xəbər ala bilməmişdi. Onun ərlisi olduğunu bilsəydi heç vaxt bu işi tutmazdı (bunu deməyə onun xarakteri əsas verir). Təsədüfən onu yenidən bir il sonra görür. Bu dəfə zirək tərpənir, imkanı əldən verməyib onu qaçırır. Bəlkə də İsmayıl Şıxlı Mələyi keçirdiyi ağır, iztirablı həyatdan qurtarmaq üçün onun əlini Cahandar ağanın əlinə verir. Çünki ərlisi qadını ancaq qorxmaz, qoçaq kişi qaçıra bilərdi. Beləsi də ancaq Cahandar ağa idi. Digər tərəfdən ərlisi qadını qaçırmaz. Azərbaycan məkanında, Azərbaycan mühitində qəbul olumaz və bağışlanmazdı. Sovet ideologiyasının həqiqətlərindən də biri Azərbaycan bəyliyi nüfuzdan salmaq, adına xələl gətirmək idi.

İ.Şıxlı Cahandar ağanı şəxsiyyət kimi təsvir etsə də, sovet ideologiyasının tələbindən tam kənara çıxma bilməmişdi. Söylənilənlərə görə, Cahandar ağanın prototipi çox namuslu, mərd biri olub. O, nəinki kiminsə arvadına göz yetirmək, onu qaçıрмаq, hətta dul gəlinə, qıza belə gözünün ucu ilə baxmamış. Ədib əsərin sonunda da onun şəxsiyyətinə, mənliliyinə hörmətə yanaşır, ölümünü də onun istədiyi kimi təsvir edir...

Cahandar ağanın ölümü onun xarakterini tamamlayır. Kazakın aldığı güllədən yaralanır. Bütün var qüvvəsini toplayıb atın yalına yatıb Kürə doğru çapır. Onun bir istəyi var: kazakın atdığı güllədən yaralandığını heç kəs bilməsin. Yarğan uçur. Cahandar ağa atı ilə birgə yarğanın altında qalır.

"Yazıcının yazdığı hər bir əsər sonradan onun həyatının bir hissəsinə çevrilir (Sabir Rüstəmxanlı)". "Dəli Kür" – Cahandar ağa İ.Şıxlının həyatının bir hissəsi olmuşdur.

ƏDƏBİYYAT:

1. İ.Şıxlı. Dəli Kür. Seçilmiş əsərləri. Çapaşoğlu, 2006.
2. Xəlil Əhmədov. Ədəbi qeydlər. Gənlik, 1975.
3. Təyyar Salamoğlu. Tarixi və çağdaş ədəbi prosesa dair araşdırmalar. Bakı, 2009.
4. "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, 17 noyabr 1962.

XÜLASƏ

"Dəli Kür" romanında xarakter problemi

Tədqiqatda xarakter problemi araşdırılır. Romanın baş qəhrəmanı Cahandar ağanın xarakterik xüsusiyyətləri, müsbət və mənfi tərəfləri açıqlanır. Onun keçirdiyi daxili psixoloji sarsıntılar təhlil olunur. Üzlaşdiyi problemlərin xarakteri ilə bağlı olduğu göstərilir. "Milli xarakter" kimi səciyyələndirilir.

РЕЗЮМЕ

В романе «Кур неукратимая» проблема характера

В статье исследуется проблема характера. Здесь раскрываются положительные и отрицательные стороны главного героя романа Джахандар ага. Были анализированы его внутренние психологические переживания показаны характеры проблем, с которыми он сталкивался и все это было охарактеризовано с точки зрения.

SUMMARY

Character problem in the novel "Deli Kur" by İsmayil Şıxlı

In the investigation character problem is researched. It is explained positive and negative sides of Djahandar Agha's characteristic features, the head hero of the novel. It is analysed psychological shakings which he passed. It is shown which connected with character of the problems that he met face to face. It is characterized as "National character".

Diqqət! Diqqət!

Biz Sizə – zəngin pedaqoji iş təcrübəsinə malik orta məktəb müəllimlərinə, elmi-metodik tədqiqatlarla məşğul olan alimlərə müraciət edirik. Azərbaycan dili və ədəbiyyatının tədrisi ilə bağlı iş təcrübələrinə, metodikaya dair yazılara ehtiyacımız var. Jurnalımızla yaxından əlaqə saxlayın və onu məqalələrinizlə təmin edin. Unutmayın ki, o, Sizin jurnalınızdır.

Redaksiya.

KÖMƏKÇİ NİTQ HİSSƏLƏRİNİN ƏSAS NİTQ HİSSƏLƏRİNDƏN FƏRQİNİN YENİ ÜSULLA ŞAĞİRDlərƏ ÖYRƏDİLMƏSİ

Şövkət ASLANOVA,

Bakı şəhərindəki 285 nömrəli orta məktəbin müəllimi

Təlimdə ənənəvi yanaşmadan fəal yanaşmanın fərqi ondan ibarətdir ki, şagirdlər bilikləri hazır şəkildə yox, müstəqil olaraq əldə edirlər. Biliklərin dərk edilməsi konkret məsələlərin həll edilməsi prosesində baş verir. Fəal təlimə əsaslanan bir dərs nümunəsini təqdim edirəm.

Fənn: Azərbaycan dili.

Sınıf: VII.

Mövzu: Köməkçi nitq hissələri haqqında məlumat.

Məqsəd: Köməkçi nitq hissələrinin əsas nitq hissələrindən fərqi şagirdlərə mənimsətmək;

-nitqimizin düzgün qurulmasında, fikrimizin ifadəsində onların əvəzsiz rolu olduğunu praktik şəkildə dərk etməmək;

-şagirdlərin zehni, məntiqi fəxkürünü inkişaf etməmək;

-şagirdlərdə milli dəyərlərimizə hörmət hissi, elə, obaya bağlılıq, vətənpərvərlik duyğularını formalaşdırmaq.

İş forması: Bütün siniflə iş qruplarla iş, fərdi iş.

İş üsulu: Beyin həmləsi, (klaster) şaxələndirmə, müzakirə, diskussiya, Venn diaqramı.

İnteqrasiya: ədəbiyyat, musiqi, tarix, coğrafiya, xarici dil, riyaziyyat, rəsm.

Təchizat: VII sinif üçün dərslik (müəllifləri: R.İsmayılov, X.Qasımova, F.Əllazov), sxemlər, iş vərəqləri, elektron vəsait, qiymətləndirmə vərəqləri və s.

DƏRSİN GEDİŞİ

I mərhələ.

Motivasiya.

Sınıfın təşkilindən sonra dörd qrup yaranır və liderlər seçilir. Hər qrupa ad verilir. Qrupla adlarının mənalarnı açıqlayırlar. Bu zaman şeirlərdən, folklor nümunələrindən istifadə edirlər. Fikirlerini məntiqi cəhətdən əsaslandırirlar.

Sinfə suallar verib, sözlün leksik və qrammatik mənasının nə olduğunu, morfologiyay əldə öyrənməsinə aid bilikləri yada salıram. Klaster-şaxələndirmə üsulundan istifadə edirəm. Lövhnin mərkəzində "Nitq hissələri" yazıram, şagirdlər tərəfindən səsləndirilən cavablar şaxələndirirəm.

Sinfə müraciət edirəm:

-Siz nitq hissələri barədə kifayət qədər biliyə maliksiniz. Nitq hissələri barədə hər şey bildiyinizi deyə bilərsinizmi? İnsanlar ünsiyyət prosesində daha çox nədən yararlanırlar? Nitqimizin düzgün qurulmasını yalnız əsas nitq hissələri təmin edə biləmiz (problemi sual Köməkçi nitq hissələrinin rolu nədən ibarətdir?)

Mövzunu elan edirəm. Diqqəti köməkçi sözlünə yönəldirəm.

Dərslikdəki çalışma üzərində işləməklə şagirdləri tədqiqatə hazırlayıram.

Çalışma-1. Çərçivədə verilmiş sözlərdən istifadə etməklə aşağıdakı cümlələri bə

edin.

İlə, lakin, üçün, sonra, tərəf.

1. Uzun müddət vətənidən uzaq olduğu ... darıxır, ... təhsilini bitirmədən qayıda bilmirdi.

Elxan axırınıcə dərindən ... dostları ... kompyuter otağına ... yollandı.

-İstifadə etdiyiniz sözlər haqqında nə deyə bilərsiniz?

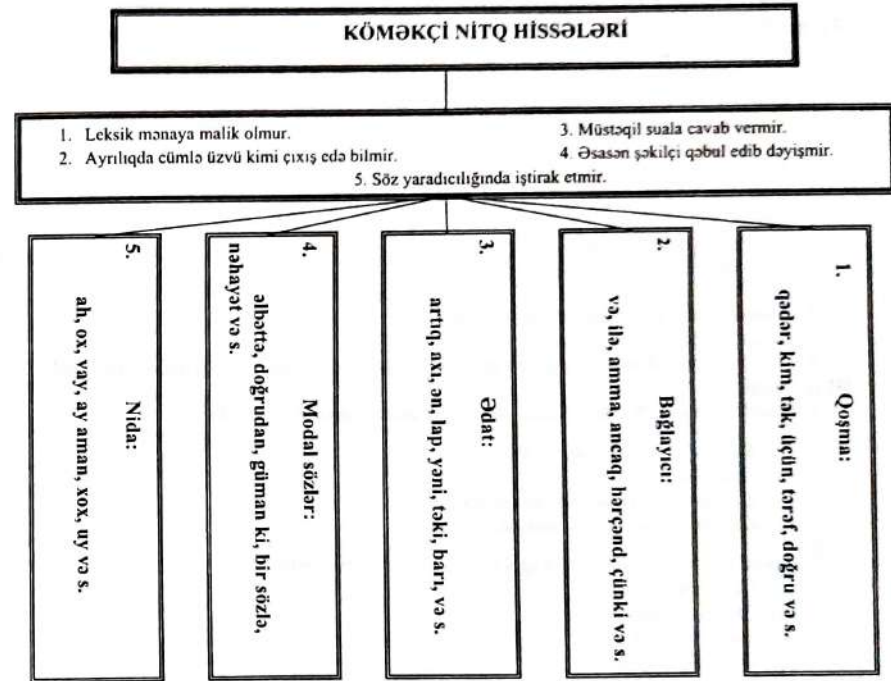
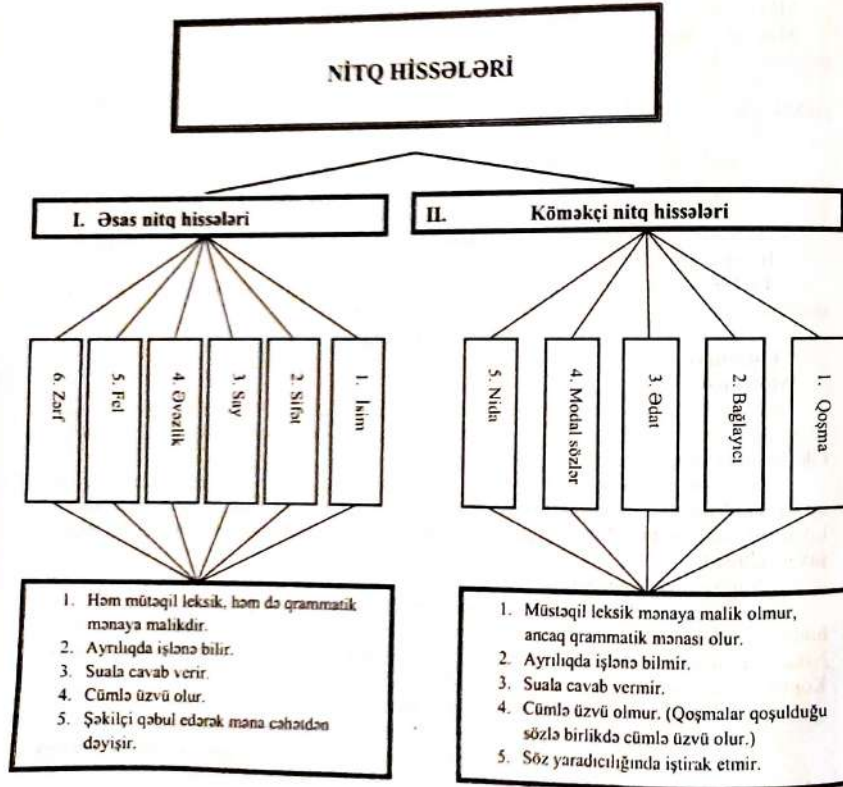
-Ayrılıqda leksik mənaya A) malikdir, B) malik deyil;

-Hər hansı bir suala A) cavab verir, B) cavab vermir;

-Cümlə üzvü A) ola bilər, B) ola bilmir;

-Fikrin ifadəsində müəyyən rol A) var, B) yoxdur

Bundan sonra kompüterdən istifadə edirəm. Monitorda aşağıdakı sxemlər görünür.

II mərhələ.

Tədqiqat.

Şagirdlərə hər qrup üçün işçi vərəqləri paylanır. Fikirləşmək üçün vaxt verilir.

I iş vərəqi

1. Bayatıda işləyən qoşmanı və qoşulduğu sözün hansı halda olduğunu müəyyənləşdir.

Mən aşiq Vətən sarı.

Köynəyi kətan sarı.

Qürbətə qalan aşiq.

Üz döndər Vətən sarı.

2. Təhriz də, Bakı da Azərbaycanlıdır.
Bir əlin rəhəmi, digər əlimiz
Kəşfiyə üstünə bilməz əvəzdir
(B. Vahabzadə)

Nümunədə işlənməmişdir:

1. qoşma 2. bağlayıcı 3. ədalət 4. modal söz 5. nida
a) 2, 3 b) 1, 3 c) 2, 5 d) 1, 4, 5 e) 3, 4, 5

3. Sözləri və cümlələri bir-birinə bağlamağa xidmət edən köməkçi nitq hissəsi hansılardır?

II iş vərəqi

1. Şeirdə işlənməmiş köməkçi nitq hissələrini müəyyənləşdir və adlarını qeyd et.

*Qyar bizi, ey Vətəndən ayrılmıyam!
Ya bilmərsən qyar bizi,
Ya sənədən yara bizi!
Ey vətəndən ayrılmıyam!
Sənədən ayrılmıyam, sənədən ayrılmıyam,
Sənədən ayrılmıyam!
A sağı dur, Azərbaycan,
A sənədən ayrılmıyam!*

2. Yalnız qoşma kimi işlənməmiş söz hansıdır?

- a) başqa b) özge c) üçün d) sonra e) kimi

3. Sözləri, cümlələri təsir gücünü artırmağa xidmət edən köməkçi nitq hissəsi hansıdır?

III iş vərəqi

1. Şeirdə işlənməmiş "Ki"lərin hansı nitq hissəsi olduğunu müəyyənləşdir:

*Sən ki dard verədin, oğul, sənə güllük verənə,
Oğul demərsən sənə!
Deyirəm ki, o boya, baxırsan qayıt geri!
Deyirəm ki, varım, yoxsulu qayıt geri!*

2. Hansı sıradakı qoşmalar əsas nitq hissəsi kimi də işlənmə bilər?

- a) Üçün, tərif, dər, dər
b) Ötrü, kimi, cən, cən
c) Sonra, sən, tək, tək
d) Görs, əyl, qubuş, qubuş
e) Dər, sonra, kimi, kimi

3. Hissə-hissəyə ifadə etməyə xidmət edən köməkçi nitq hissəsi hansıdır?

IV iş vərəqi

1. Həmmim mətnində işlənməmiş köməkçi nitq hissələrini müəyyənləşdir.

*Azərbaycan, Azərbaycan!
Ey qəhrəman övladın şanlı Vətən!
Səndən ötrü can verməyə cümlə hər bir;
Səndən ötrü qan tökməyə cümlə qadir;
Üçrəngli bayrağınla məndə yaşa!*

2. Doğru süləmənin qoşma kimi işləndiyi cümləni göstərin.

- a) Doğru söz qılmedən itidir.
b) Dönüb evlərinə doğru hərəkət etdi.
c) Nigar həmişə doğru danışır.
d) Doğruya zaval yoxdur.
e) Doğru hərəkət etməsən.
3. Danışanın fikrə münasibətini bildirməyə xidmət edən köməkçi nitq hissəsi hansıdır?

III mərhələ

İşçi vərəqlərinin cavabları qrup liderləri tərəfindən səsəndirilir, fikir mübahisəsindən sonra səhv və düzgün olduğu şagirdlərlə birlikdə müzakirə edilib qiymətləndirilir (həm şagirdlər bir-birinə, həm də müəllim şagirdlərə qiymət verir). Sonra düzgün cavablar monitorada göstərilir.

İş vərəqi-1

1. I-IV misrada, yönük hal, 2. d)1, 4, 5 (qoşma, modal söz, nida); 3. bağlayıcı.

İş vərəqi-2

1. Ey-nida, İa-qoşma, ya-bağlayıcı, ey-nida, İa-qoşma; 2) c) üçün; 3) ədalət.

İş vərəqi-3

- 1) I-ci misrada ədalət, 3-4-cü misrada bağlayıcı; 2) c variantı; 3) nida.

İş vərəqi-4

1. Ey-nida ötrü-qoşma, bayrağıyla-qoşma; 2. b) evlərinə doğru; 3. Modal sözlər.

Qruplar	I qrup	II qrup	III qrup	IV qrup
Meyarlar				
İşgüzar müsahibə				
Yoldaşları ilə əməkdaşlıq etmək				
Bir-birini dinləmə mədəniyyəti				
Təqdim etmə və nəticə çıxarma				
Sakitliyə əməl etmək				
Vaxtdan səmərəli istifadə etmək				

Ədəbi nümunələrdə, xalq deyimlərində, elmi-bədii mətnlərdə, ən başcası nitqimizin düzgün qurulmasında köməkçi nitq hissələrinin necə rolə malik olduğunu şagirdlərə daha dərinəndən anlatmaq üçün fənlərə inteqrasiya (fəndaxili və fənlərarası) edilir (ədəbiyyat, coğrafiya, riyaziyyat, tarix və s.). Şagirdlər müxtəlif fənlərə əsas əla cümlələr və ya kiçik mətnlər deyirlər ki, köməkçi nitq hissələri işlənməmiş olsun.

Mövzunu poetik yolla-bədi dillə mənimsətmək, şagirdlərin yaradıcı təfəkkürünü inkişaf etdirmək məqsədilə qrammatik oyun təşkil edilir. Bədi şəkildə ifadə olunmuş qrammatik suallar əvvəlcədən müəyyənləşdirilib ayrı-ayrı zərflərə qoyulur. Hər qrupun lideri növbə ilə zərfin birini açır, sual oxuyur, qrup üzvləri sualın cavabını tapursa, qalib hesab olunur.

Bilet-1
 Ancaq sözə, cümləyə
 Kiçik bir qıvvəcikdir.
 Gərək varsa köməyə
 Mənası "hissəcik"dir.
 Digər aləmlərin
 Məndən xəbər olana
 Necə deyim hamısın.
 Zorla onu təmsin.
 Elm öyrənmək həvəsidir
 Bilmirsənsə əbasdır.
 Dildən arif olana
 Birçə işarə basdır.

Bilet-2
 Baş girir hara olsa
 Bir halaca üzlihdür.
 Hansı sözə qoşulsə
 Cümlənin bir üzvihdür.
 Hər kəlməyə can-ciyər,
 Harda olsa can deyər,
 İsimdə altı haldan
 İkisini bəyənəməz
 Olar bir qaradınmaz.

IV mərhələ.

VENN diaqramı.

VENN diaqramından istifadə edərək əsas və köməkçi nitq hissələrinin oxşar və fərqli cəhətlərinin müqayisə edilməsinə nail oluram.

V mərhələ

Yaradıcı tətbiqetmə.

Məlumdur ki, fəal təlim metodları dərslərin interaktiv əsasda qurulmasını və şagirdin yeni bilikləri müstəqil araşdırma yolu ilə əldə etməsini, qrup şəklində birgə fəaliyyət vərdişlərinə, yaradıcı, tənqidi təfəkkürə yiyələnməsini, sərbəst mühakimə yürüdüüb öz fikirlərini söyləyə bilməsi, özünün və yoldaşlarının fikirlərinə tənqidi yanaşmaq bacarığına yiyələnməsini təmin edir. Bu zaman manitorda "Dərdimin dərd yeri Qarabağdadır..." adlı iki dəqiqəlik video göstərilir. Şagirdlər "Vətən" mövzusunda atalar sözləri, bayatılar, şeirlər, kiçik həcmli inşalar, aforizmlər söyləyirlər və köməkçi nitq hissələrini seçib göstərirlər, hansı anlamda olduğunu izah edirlər. "Xalqımızın Qarabağ kədərinə son qoyulacaq" adlı Esse yazmaq, köməkçi nitq hissələrini müəyyənləşdirmək. Ev tapşırığı verilir.

*Devin görək kasası,
 Bu, hansı nitq hissəsi?*

Bilet-3

*Oğuz babamın bir çuxası var,
 Cibinin sayı on birə çatır.
 Hər cibindəyə yüz cürə açar,
 Müşkül işləri açarlar açar.*

Bilet-4

*"Əlbəttə", "mənçə", "düzü",
 "Şübhəsiz ki", hər sözlü,
 "Zənnincə", asta, incə,
 Hamının ürəyincə
 "Gərək", deyə biləsən.
 "Mütləq" nəzərə al ki,
 Söhbət nələrdən gedir?
 Onların adı nədir?
 Qulaq asıb suala,
 Axıracan sadala.
 "Güman ki", "ehtimal ki",
 Məna növün deyərsən
 Düz söyləsən, "əgər" sən,
 Alqış, afərin, əhsən!*

"FELİN QRAMMATİK MƏNA NÖVLƏRİ" VƏ "QEYRİ-MÜƏYYƏN ŞƏXSLİ CÜMLƏLƏR" MÖVZULARINDA DƏRSLƏRDƏ YENİ TEXNOLOGİYALARIN TƏTBİQİ

Almaz ALLAHVERDİYEVƏ,

Qubadlı rayonundakı Mahmudlu kənd orta məktəbinin müəllimi

Yeni texnologiyaların, xüsusən fəal (interaktiv) təlimin tətbiqinə maraq xeyli artmışdır. Bu yeni yanaşma öyrənmənin özünün müstəqilliyinə, fəallığına əsaslandığı üçün həm müəllimləri, həm də şagirdləri cəlb edir. İstər Azərbaycan dili, istərsə də ədəbiyyat dərslərində fəal (interaktiv) təlimə məxsus metod və iş formalarının tətbiqinə geniş imkan vardır. Belə dərslərə hazırlaşmaq müəllimin vaxtını çox alsə da, əldə etdiyi nəticələr sevindirici olur. İş təcrübəmdə fəal (interaktiv) təlimə tez-tez müraciət edirəm. İki dərs nümunəsinin təsvirini həmkarlarımla diqqətinə çatdırıram. Birinci dərs VII sinifdə tədris olunan "Felin qrammatik məna növləri" mövzusu ilə bağlıdır. Oxucularda aydın təsəvvürün yaranması üçün dərsin təsvirini icmal şəklində təqdim edirəm.

Mövzu: Felin qrammatik məna növləri.

Məqsəd: Felin qrammatik məna növlərinin hərəkət, subyekt və obyekt arasındakı münasibətlərə görə təyin olunduğu barədə təsəvvür yaratmaq; əməkdaşlıq, birgə işləmək bacarığı formalaşdırmaq.

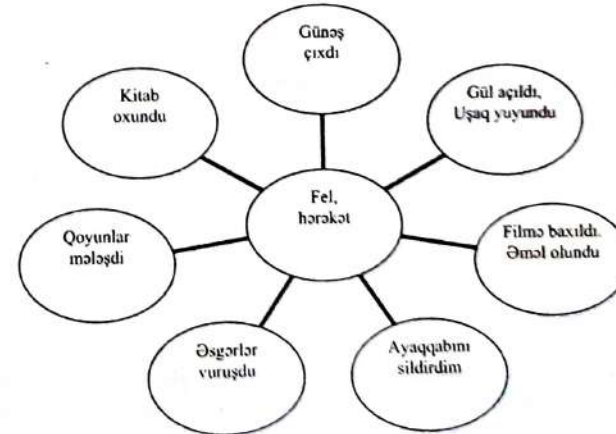
İş forması: Kiçik qruplarda iş.

İş üsulu: Beyin həmləsi, ziqzaq, diskussiya.

Təchizat: Paylama materialları, rəngli kağızlar, markerlər.

DƏRSİN GEDİŞİ

Rəngli kağızlardan istifadə etməklə şagirdləri 3 qrupa ayırıram. Qruplara "Məchul", "Qayıdış" və "Birgəlik" adlarını verirəm. Sonra şagirdlərə slayddakı cümlələrə diqqət yetirməyi təklif edirəm.

Bir neçə dəqiqədən sonra sinfə müraciət edirəm:

- Bu cümlələrin hamısında nə var?

- Hamısında hərəkət var.

Şagirdlər hərəkət sözünü deyəndə ortadakı dairəyə fel və hərəkət sözü gəlir.

Deməli, hansı nitq hissəsi hərəkət bildirir?

- Hərəkət bildirən nitq hissəsi feldir.

Bu zaman slaydda tədqiqat sualı əks olunur:

Sizcə, hərəkətin müxtəlifliyi nə deməkdir? Bu haqda nə deyə bilərsiniz?

Fərziyyələr dinlənir:

1. Əşyanın öz üzərində hərəkəti. Məsələn, gülün açılması.

2. Bir nəfərin işi başqasına gördürməsi. Məsələn, məktub yazdırması.

3. Günəşin çıxmasında da hərəkət var.

Şagirdlərə müraciət edirəm:

- Göründüyü kimi, bunların hamısı müxtəlif hərəkətlərdir. İndi siz doğma qruplarda əyləşmişiniz. Felin qrammatik məna növlərini öyrənmək üçün bizə ekspert qruplar lazımdır. Bunun üçün sağdan başlayaraq 5-ə kimi sayın və rəqəmlərinizi yadınızda saxlayın. Hər stolun üstündə bir rəqəm yazılmış kağız var. İndi 1-lər bir qrupda, 2-lər bir qrupda, 3-lər bir qrupda, 4-lər bir qrupda, 5-lər bir qrupda əyləşsənlər.

Hərə öz yerini tutur. Sonra mən paylama materiallarını paylayıram. Paylama materiallarında felin qrammatik məna növləri haqqında qısa məlumat yazmışam. Məlumat ona görə yığcamdır ki, sonrakı dərslərdə bu növlər haqqında ətraflı iş aparılacaq. 1-lər üçün məlum və məchul növ, 2-lər üçün qayıdış növ, 3-lər üçün qarşılıq-birgəlik, 4-lər üçün şəxssiz 5-lər üçün icbar növ fellər haqqında məlumat var. Şagirdlərə izah edirəm ki, bu məlumatları öyrənmək üçün 10 dəqiqə vaxtları var. Əlavə edirəm ki, 10 dəqiqə tamam olandan sonra siz öz doğma qruplarınıza qayıdaraq öyrəndiklərinizi yoldaşlarınıza izah edə bilərsiniz. Ona görə də elə öyrənmək lazımdır ki, öyrəndiyinizi öyrədə bilərsiniz. Elan edirəm ki, 10 dəqiqə tamam olandan sonra hərə öz öyrəndiyini müxtəlif şəkildə klaster, sxem, şifahi və s. təqdim edə bilər. 10 dəqiqədən sonra şagirdlər öz işlərini təqdim etmək üçün hazırdırlar. Birinci olaraq "Məchul" qrupunun lideri öz işlərini klaster üsulu ilə təqdim edir. "Qayıdış" qrupunun lideri, sonra qrupun digər üzvləri felin qrammatik məna növləri haqqında öyrəndiklərini danışirlər. Mənim sualımın cavabını da ("günəş çıxdı" cümləsi ilə "gül açıldı" arasındakı fərqi) doğru izah edirlər. Bildirirlər ki, "günəş çıxdı" cümləsində hərəkət əşyanın öz üzərində baş verir, amma burada heç bir şəkilçi olmadığı üçün bu cümlə məlum növdədir. "Gül açıldı" cümləsində də hərəkət əşyanın öz üzərində icra olunur, amma burada qayıdış növün şəkilçisi var. Sonra "Birgəlik" qrupu da məchul növdə şəxssiz növ arasındakı fərqli cəhətləri izah edirlər. Bildirirlər ki, məchul növdə mübtədə var, şəxssiz növdə isə mübtədə yoxdur. Məsələn, "ip çəkildi" (məchul növ), "işə başlandı" (məlum növ). Bu yolla icbar, qayıdış və başqa növlərdən də nümunələr gətirirlər. "Qayıdış" qrupu "Birgəlik" qrupuna belə bir təklif verir: Adımızın mənasını izah edin. Bu qrup cavablarında birgəlik növə nümunə göstərir və şəkilçilərini izah edir.

(Biz birdən güllüşürük, birdən ağlaşırıq. Şəkilçilər -iş,-ş). Həmin qrupa yeni sual verilir: "Ayaqqabımı mən özüm silmirəm, başqasına sildirirəm" cümləsindəki felləri necə izah edərsiniz?

Şagirdlər bu cümlədə icbar növ felin (sildirirəm) işləndiyini qeyd edirlər.

- Məncə, siz hərəkətlərin müxtəlif yollarla baş verdiyini ətraflı öyrəndiniz. Hamısına aid nümunələr göstərdiniz, gələn dərslərimizdə bu fellərin hansının təsirli, hansının təsirsiz fellərdən əmələ gəldiyini ətraflı öyrənəcəyik.

Qiymətləndirməni aşağıdakı cədvəl əsasında aparıram:

	Meyarlar	I qrup	II qrup	III qrup	Qiymət
1.	Mövzunu mənimsəyir				
2.	Dərsdə fəal iştirak edir, sual verir sualları cavablandırır				
3.	Yoldaşlarını dinləyir				
4.	Əməkdaşlıq edir: orta, yaxşı, əla səviyyədə				
	Noticia				

Müsbət cavablar "+", düzgün olmayan nəticələr isə "-" işarəsi ilə qeyd olunur, sonda "+" və "-" hesablanır, beş balla qiymətləndirilir.

Yaradıcı təbiiqetmə. Ev tapşırığı:

- Elə bir mətn tərtib edin ki, orada felin qrammatik məna növlərində olan cümlələr işlənsin;

- çalışma-1,2.

İkinci dərs "Qeyri-müəyyən şəxslə cümlələr" mövzusunda, VIII sinifdə aparılır.

Mövzu: Qeyri-müəyyən şəxslə cümlələr.

Məqsəd: Şagirdlərə "qeyri-müəyyən şəxs" anlayışının mahiyyətini mənimsətmək;

- müəyyən şəxslə cümlələrlə qeyri-müəyyən şəxslə cümlələr arasındakı fərqi başa salmaq;

- şagirdlərdə məntiqi və yaradıcı təfəkkürü inkişaf etdirmək;

- əməkdaşlıq, birgə işləmək bacarığını formalaşdırmaq.

İş forması: Kiçik qruplarda iş.

İş üsulu: Əqli hücum, BİBÖ, diskussiya.

Təchizat: Paylama materialı, iş vərəqləri, markerlər, flipçatlar.

DƏRSİN GEDİŞİ

Rəngli kağızların üzərində sadə cümlənin üç növünün adını yazıram: "Sadələr", "Müəyyənlər" və "Qeyri-müəyyənlər" qrupu. Şagirdlər kağızları götürərək öz qruplarını yaradırlar. Hər qrupda beş nəfər əyləşir. Şagirdlərə ekrandakı cümlələrə baxmağı təklif edirəm..

1. Filmə baxdım. 3. Əsgərləri apardılar.

2. İşə düzəldim. 4. Kitablarnı aldılar.

- Gələn, iki əvvəlki cümlə ilə sonrakı iki cümlə arasındakı fərqlərə fikir verək. Əvvəlki cümlələrdə şəxs müəyyəndirmi?

- Bəli, hərəkəti birinci və ikinci şəxslər yerinə yetirir.

- Bəs sonrakı cümlələrdə?

- Bu cümlələrdə şəxs bilinmir.

- Deməli, biz bu gün sadə cümlənin hansı növünü öyrənəcəyik?

- Qeyri-müəyyən şəxsi cümlələr.

Ekranı tədqiqat sualı əks olunur:

- Sizcə, qeyri-müəyyən şəxsi cümlələrdə mübtədani müəyyənləşdirmək mümkündürmü?

Müxtəlif fərziyyələr çəkilir. "Sadələr" qrupu cavab verir ki, biz belə cümlələrdə işin kim tərəfindən yerinə yetirildiyini bilmirik.

Sonra "Müəyyənlər" qrupu bildirdi ki, bəlkə belə cümlələrə "onlar" sözünü əlavə etmək və s.

Fərziyyələr dinlənildikdən sonra qruplara flipçatlar paylayır və izah edirəm ki, ekrandakı cədvələ baxıb eyni cədvəli qarşınızdakı flipçatlarda çəkin. 1-ci qrafada "bilirəm", 2-ci qrafada "bilmək istəyirəm", 3-cü qrafada isə "öyrəndim" sözlərini yazın. Sonra şagirdlərə qeyri-müəyyən şəxsi cümlələr haqqında ətraflı məlumatın yazıldığı paylama materialları verirəm.

- İndi siz qeyri-müəyyən şəxsi cümlələr haqqında nə bilirsiniz?

Şagirdlər fikirlərini özlədikcə qrupların liderləri qarşılarındakı cədvəldə, mən isə lövhədəki cədvəldə yazıram.

Şagirdlərə müraciət edirəm:

- Bəs nəyi bilmək istərdiniz?

İki qrafı tamamlanandan sonra şagirdlərə deyirəm ki, indi 10 dəqiqə ərzində sizə verdiyim paylama materialındakı qeyri-müəyyən şəxsi cümlələr haqqında yazılanları öyrənəcəksiniz.

- Sualla sifə müraciət edirəm:

Vaxtı tamam olan işin icrasını dayandıraram.

Sonra qrup liderləri öyrəndiklərini danışirlar. Birinci olaraq "Sadələr" qrupu öyrəndiklərini danışır, sonra "Müəyyənlər", daha sonra isə "Qeyri-müəyyənlər" təqdimat edirlər. Cavabları mən lövhədə, şagirdlər isə qarşılarındakı cədvəldə yazırlar. Daha sonra qruplar bir-birlərinə suallar verir, öyrəndikləri mövzu üzrə diskussiya aparırlar.

Qiymətləndirməni meyar cədvəli əsasında aparıram.

Yaradıcı tətbiqetmə. Ev tapşırığı: Çalışmalar-277, 278;

Ədəbiyyat dərslindəki bir bədii mətdən 5-6 qeyri-müəyyən şəxsi cümlə seçib dəftərinizə yazın.

BİBÖ cədvəli aşağıdakı məzmununda olur:

Bilirəm	Bilmək istəyirəm	Öyrəndim
1.Sadə cümlənin bir növüdür.	"Onlar" sözünü artırısaq mübtədani əvəz edə bilərmiz?	Öyrəndim ki, belə cümlələr hərəkət və hökmün qeyri-müəyyən şəxsə aid olduğunu bildirir. Məsələn, "bu xəbəri Qacara çatdırdılar".
2.Mübtədasi olmur.	Belə cümlələr müxtəsər və geniş ola bilərmiz?	Bildim ki, belə cümlələr həm müxtəsər, həm də geniş ola bilər. Müxtəsər(yalnız xəbərlə). Məsələn, "Evə göndərdilər". Geniş: "Kitablarını götürüb evə getdilər".
3.Şəxs müəyyən deyil.	Bu cümlələrin xəbəri neçənci şəxsdə olur?	"Onlar" sözünü artırısaq da, yenə şəxs müəyyən deyil. Çünki burada bir yox, bir neçə şəxs iştirak edir. Xəbər 3-cü şəxsin cəminədə olur. Qeyri-müəyyən şəxsi cümlələrin bir qisminə elə bil, sanki,deyəsən,guya ki tipli modal sözlər işlənir.

AZƏRBAYCAN DİLİNDƏKİ BƏZİ ALINMA SÖZLƏRİN TÜRKMƏNŞƏLİ QARŞILIQLARI HAQQINDA

Elbəyi MAQSUDOV,
pedaqoji elmlər doktoru

Azərbaycan dili öz gözəlliyi, zənginliyi, şirinliyi və həzinliyi ilə dünyanın bir çox dillərindən fərqlənir.

Dildəki gözəlliklər onun öz soykökünə möhkəm bağlanmasından, ondan mənəvi güc almasından, ana südü qədər təmiz olan söz və ifadələrdən bəhrələnməsindən irəli gəlir. Bu saflıq və təmizliyin qorunması, yaşadılması isə bir nəslin və müəyyən zamanın deyil, hamının - bütün nəsillərin həmişə öz dilini, öz soykökünü böyük coşqu, sonsuz məhəbbətlə sevməsi ilə mümkündür. Bu günlər ana dilimizin böyük məhəbbət və sevgiyə daha çox ehtiyacı vardır.

Yad dillərin əhatəsində olan, onların amansız hücumlarına və basqılarına məruz qalan dilimizin keşiyində belə çətin bir zamanda daha ayıq-sayıq dayanmalıyıq.

Öz lüğət tərkibinin zənginliyinə görə dünyada daha çox yayılmış dillərə bərabər, hətta onlardan üstün olan Azərbaycan dili gündən-günə zənginləşir, inkişaf edir.

Dilimizin daha çox zənginləşmə mənbəyi bu gün ancaq ulu türkçə və müasir türk dilləri ola bilər.

Dilimizdəki türkmənşəli sözlərin sayını çoxaltmaq, əcnəbi sözlərin sayını isə təcridən azaltmaq üçün müntəzəm iş aparılmalıdır. Bu prinsip dərsliklərinin tərtibində ciddi şəkildə nəzərə alınmalıdır.

Mətbuat, televiziya ana dilimizin saflığı və gözəlliyi üçün daim iş aparmalı, onun yad təsirlərdən qorunması qayğısına qalmalıdır.

Digər dillərin təsirindən qurtarmağın yolu isə öz dilinə məhəbbət və sevgidən, dilimizə daxil olmuş əcnəbi sözlərin türkmənşəli qarşılıqlarını tapmaq və onlardan münasib olanını ana dilimizin lüğət tərkibinə daxil etməkdən başlayır. Bu sözlərin əksəriyyəti türk dillərinin özünə məxsusdur və yaxud, türk dillərində vətəndaşlıq hüququ qazanaraq onun pasportunu daşıyır.

Bunları sadalamaqda əsas məqsədim odur ki, Azərbaycan dilindəki müəyyən qisim alınma sözləri türk dilindəki daha anlaşılıq, daha aydın və mənalı qarşılıqları ilə əvəzləmək, qayğısına qalmaq bu gün daha vacibdir.

Dilimizin saflığı, təmizliyi, gözəlliyi məsələsi bütün dövrlərdə olduğu kimi indi də bizi düşündürür, narahat edir.

Dilimizə Avropa dillərindən, xüsusilə ingilis dilindən gələn sözlərin axını vaxtilə bu dilə ciddi təsir göstərən ərəb, fars və rus dillərinin təsirindən az deyil. Özünün əcnəbi dili bildiyini göstərməyə çalışsan, ana dilində danışdığı halda, alınma sözlərdən yerli-yersiz istifadə edən adamlar dərk etməlidirlər ki, xarici dil bilmək gözəldir, lakin əcnəbi dillə anamızın dilini korlamaq, onu eybəcərləşdirmək, murdarlamaq isə nankor və nəcib olmayan insanlara xas xüsusiyyətdir.

Ana südü kimi müqəddəs, əvəzsiz və bənzərsiz olan dilimizin saflığını, müqəddəsliyini qorumaq üçün bütün qüvvələrimizi səfərbər etməliyik.

Bu gün əcnəbi dillərin təsirinə məruz qalan Azərbaycan dilinin qorunmasına daha çox ehtiyac vardır. Öz mayasını, qüdrət və gücünü ulu türkcədən alan Azərbaycan dilini yad təsirlərdən qoruyaraq, türkcəmizdən gələn sözlərlə zənginləşdirmək vacibdir.

Doğma dilimizin lüğət tərkibi gündən-günə zənginləşir, inkişaf edir. Bu zənginləşməni öz sözlərimiz, qədim və çağdaş türk dillərində yaşayan kəlmələrimizlə əvəz etsək, daha gözəl olar. Çünki dil insanın elə zərif və gözəl bir libasıdır ki, ona vurulan hər hansı bir yamaq kənardan çox zövqsüz görünür.

Dilimizdə olan alınma sözləri türk dilində olan türkmənşəli sözlərlə əvəzləmək, onlara qarşılıqlar tapmaq, ədəbi dildə vətəndaşlıq hüququ qazandırmaq bir az çətin olsa da, gərəklidir. Sözlər istifadə olunduqda işləkliyini artırır.

Bu gün dilə və qulağa yatmayan yad bir söz türkmənşəli bir kəlmə ilə əvəzlənərək işlədildikdə qulağa da, dilə də, ürəyə də asanlıqla yol tapır. Vaxtı ilə özgə dillərdən dilimizə daxil olmuş əlifba, alpinist, assistent, baza, omonim və s. bu tipli sözlərin dildə geniş istifadə edilməsi ilk baxışdan insanda belə bir təsəvvür yaradır ki, onları öz sözlərimizlə əvəzləmək mümkün deyildir.

Amma əlif və bey hərflərinin birləşməsindən əmələ gəlmiş əlifba sözünü bu gün istifadə etdiyimiz hərflərin ilk üçünün adı ilə **abece** adlandırsaq necə gözəl olar.

Yaxud, **alpinist-dağçı, assistent-yardımcı, ateist-tanrıtanımaız, tanrısız, avanqard-öncül** və s. bu kimi sözlərin türkmənşəli sözlərlə əvəz edilməsi dilimizin saflaşdırılmasına doğru addımlardandır.

Türkiyədə fəaliyyət göstərən Türk Dil Qurumu bu sahədə müntəzəm və uğurlu işlər həyata keçirir. Bu qurum türk dilinin lüğət tərkibinə daxil olan sözlərin cəmini 617 minə çatdırıb və çox mükəmməl lüğət şəklində ictimaiyyətin istifadəsinə verib.

Dilimizdəki alınma sözlərin türkmənşəli qarşılıqlarının müəyyənləşdirilməsi və bu istiqamətdə axtarışlar aparılması dili zənginləşdirməyin və saflaşdırmağın başlıca yoludur.

Bu baxımdan türk dilində qarşılığı olan, mənası asanlıqla anlaşılan türkmənşəli sözləri dövrüyyə, gündəlik istifadəyə gətirməliyik. Məsələn, dilimizdə baza, bibliografya, dublyaj, maksimal kimi alınma sözlərlə yanaşı, **təməl, qaynaq, qaynaqça, səsləndirmə, çox, böyük, yüksək** sözləri də işlədilir. Mətbuatda, efrədə, ədəbi dilimizdə mənası hamımız üçün dərk edilən, dilə yatımlı, özümüza xas olan kəlmələrdən istifadə etmək məgər pismi olar?

Əlbəttə, özünü dərk edən, əslinə, soyuna sayğı və məhəbbətlə yanaşanlar öz milli mənsubluğuna, doğma ana dilinə, onun hər sözünə, hər hecasına, hər bir hərfinə belə diqqətlə, sədaqətlə yanaşmağı bacarmalıdır.

Bu gün Azərbaycan dilində **aforizm-özdeyiş, diftonq-qoşasait** və ya **əkiz ünlü, dikta-yazdırım, dialektologiya-ləhcə bilimi, filoloq-dilbilimci, omonim-sədsəş, kalliqrafiya-gözəl yazı sənəti** və s. bu kimi terminlər işlədilir.

Onlar indiki nəslin leksikasında və bütövlükdə dilimizdə vətəndaşlıq hüququ qazanmış sözlərdir.

Onlardan çox geniş şəkildə istifadə edirik. Amma biz bu ixtisas sözləri ilə yanaşı, onun ana dilimizdə anlaşılan, dərk edilən türkmənşəli qarşılıqlarından da təcridən istifadə etməliyik ki, gələcək nəsillər ondan istifadə edə bilsinlər.

Dilimizdə tez-tez istifadə etdiyimiz **didaktik-öyrədici, basketbol - səbət topu, boks-yumruq oyunu, brifinq-bilgiləndirmə, buldozer-yoldüzlər, ekskavator-qazaratar, qaranti-güvəncə, kosmonavt-uzay adamı, metroloq-hava təxminçisi, modernizm-çağdaşlıq, orijinal-özgün, protez-taxma, raket-vurac, realist-gerçəkçi, sponsor-dəstəkləyici, standart-ölçünlü, şou-göstəri, urbanizm-şəhərçilik, kompyuter-bilgisayar** və s. kimi terminlərin yeri gəldikcə sinonim qarşılıqlarından da istifadə etmək lazımdır ki, onlar dilimizdəki sözlər sırasına qoşula bilsinlər, işləklik dərəcələri artsun, vətəndaşlıq hüququ qazansınlar.

Ana dilimizdə işlənən bəzi alınma sözlərin aşağıda qeyd olunan türkmənşəli qarşılıqlarından geniş şəkildə istifadə olunması da məsləhət görülür: **adapter-uyarlayıcı, aranjiman-düzənləmə, astroloq- ulduzfalçısı, astronom göybilimci, atraksion-əyləndiri, eqoist-məncil, eqoizm-məncillik, mənəmmənəmlik, etimoloji-kökən bilimi, flora-bitki örtüyü, faks-bəlgəkeçər, format-biçim, hidrofor-subasar, qaranti-güvəncə, metod-yöntəm, nüans-incə ayırım, realist-gerçəkçi, referendum-xalq səsverməsi, rejissor-yönəltmə, rezonans-titrəyiş, kanat-asma yol, trap-axac, fason-biçim, xamut-boyunduruq, domkrat-qaldırıcı, anarxiya-dərəbəylik, pilka-dırnaq törpüsü, şlaqbaum-yölbənd, forma-qiyafə, korrupsiya-əliəyriilik, putyovka-yollayış, pasta-məcun, komfort-rahat, qrup-topar, pompa-suvuran, futlyar-saxlac, ştampt-sivri möhür, moqalka-**

sürtgac, spidometr-sürətölçən, snayper-hədəfçi, şin-çəmbər, qrija-çatlaq, zoopark-heyvanat bağçası və s.

Ana dilimizə məhəbbət və sədaqət hissi dilin övladları olan sözlərə məhəbbətdən başlayır.

Axi biz hər bir sözün, bu sözlərdən istifadə edən hər bir vətəndaşın, bütövlükdə hamımızın əzəli və əbədi yurdu olan doğma Vətənimizin Müstəqil Azərbaycanın daimi əsgərləriyik.

Ana dilimizin saflığını, onun söz vətəndaşlarını qorumaq, əbədi yaşatmaq işə bütün zamanlarda hər birimizin vətəndaşlıq və azərbaycançılıq borcumuzdur.

Redaksiyadan

Elbəyi Maqsudovun jurnalın ötən nömrəsində dərc edilmiş "Orta məktəbdə qrammatik yazılarla bağlı işin təşkili" məqaləsindəki "İsmi monoloqu" şeirində mətbəə xətasına yol verilmişdir. Həmin şeir bu cür oxunmalıdır:

İSMİN MONOLOQU

Düşünən, düşülməyən,
Görünən, görünməyən
"Kim"lər düşürsə yada,
"Nə"lər varsa dünyada,
"Hara" olusa olsun,
Yer də, su da, səma da,
Kainat tamam cisim,
Hər şey isimdir, isim.
Hərdən "canlanaraq"
coşub-daşırım,
hərdən "aşıyaşım"
mən daşlaşırım.
"Ümumi" dolananda
Heç nədən seçilmirəm,
"Xüsusi" olan anda
"insan" nədir bilmirəm.
Həyatda "sada" olmaq
Borcumdur, adətimdir.
"Mürəkkəb" olmaq da ki,
qorxuludur, çətindir.
Ey arxamca hərələnib
öz xəyrini güdənlər,
Yamaq olub "kök"ümə,
Sözün söz düzəldənlər,
Heç kimə deməyin şəh,
İşlər mürəkkəbləşər.
"Dəmirçi" ol, "kömürçü" ol,
"sənəti" ol ya "nəçi" ol,
Zəhmətinlə əli qabar "əkinçi" ol.
Yad qayaya təmənənli qardaş olma,
Öz komanı bucağında.

tüstülənən ocağında
qaral, daş ol.
Öz daşınla sən həmdaş ol.
Öz elinlə sən eldaş ol,
Soykökünə bağlı olan
Vətəndaş ol, vətəndaş ol.
Fizulilər, Nizamilər,
Koroğullar, Əcəmilər,
Nəsimilər, Üzeyirlər,
Sabirlərin mən "cəm"iyəm.
"Bir"dən "birlik" düzəldirəm.
Türkümtək yaraqlanıb
"hücum", "yürüş" düzəldirəm.
"Mənsubluğum" bilinməsə,
"Hal"dan hala düşərəm,
Nizamsız sıralanmış
mübtədə, xəbər kimi
yerimi dəyişərəm.
Məkansız xitab olub
hər yerə sürüşərəm.
"Konkret"əm, "müərrəd"əm, toplu"yam
Arzum var ki, bu elləri toplayam.
İstəmirəm Şimal olam,
Cənub olam,
Ürəyimin parçasından-
Təbrizimdən, Qarabağdan
ayrı olam.
İstəyirəm "qoşun" olam, "ordu" olam.
Qədim Oğuz ellərinin
bütövləşən, mətinləşən
Turan adlı bir əbədi yurdu olam.

TÜRK YAZARLARININ ƏCNƏBİ DİLDƏKİ ƏSƏRLƏRİNDƏ MİLLİ TƏFƏKKÜRÜN İFADƏSİ

Ülviyyə HÜSEYNOVA,
filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru

Açar sözlər: Çingiz Aytmatov. Türk təfəkkürü. Kəka bağlılıq.

Başqa dillərdə, o cümlədən rusdilli bədii mətnlərdə türk sözlərinin işlənməsinin tarixi çox qədimdir. Belə ki, «İqor polku dastanı»ndan başlayaraq üzü bəri bu prosesin son dərəcə gücləndiyinin şahidi olur. Türkizmlərin rus dilinə keçməsi kor-koranə olmamışdır, bu, yaradıcı bir prosesdir, yəni bunlar bədii üslub vasitəsilə rus dilinə ötürülmüşdür.

Türk dünyasında O.Süleymanov, Ç.Aytmatov, M.İbrahimbəyov, R.İbrahimbəyov, Ç.Hüseynov, Ç.Abdullayev kimi görkəmli şəxsiyyətlər müasir qeyri-slavyan mənşəli rusdilli yazarların öncülləri hesab olunurlar. Rus dili onların yaradıcılığı üçün doğma ana dili kimi əsas mənbə rolunu oynamış və onlar bu dilin sayəsində dünyada ən çox oxunan və sevilən yazıçılara çevrilmişlər. Rus dilinin beynəlxalq dilə çevrilməsində türkdilli xalqlar ruslardan sonra çox böyük rolu olan etnoslardandır. Bu yazıçılar rus dilini o qədər incəliklərinə kimi mənimsəyirlər ki, öz ədəbi-bədii üslubları ilə kifayət qədər milli, etnik, tarixi, coğrafi, sosioloji dəyərləri bu dilə gətirməyə müvəffəq olurlar. Rus dilində yazıb-yaratmaqlarına baxmayaraq, onlar doğulduqları torpağın övladı olaraq qalırlar. Dünya ədəbiyyatında hər əsəri bir hadisə kimi qəbul edilən görkəmli sənətkarlardan biri də qırğız xalqının böyük oğlu Çingiz Aytmatovdur. O, milli yazıçıdır. Müasir dünyada əsərləri ən çox oxunan sənətkarlardandır. Ədib əsərlərinin çoxunu rus dilində yazsa da, qəhrəmanları bütün təbiəti, psixologiyası, milli mentaliteti ilə türk övladı olaraq qalırlar. Bunun başlıca səbəbi odur ki, qlobal, bəşəri problemləri qırğız həyatından və qırğız təbiətindən keçirərək ümumiləşdirir. Qırğız (türk) həyatının güzgüsü olan türkizmləri tədqiqata cəlb etməklə bu böyük yazıçı rus oxucusuna qırğız (türk) düşüncə tərzini, etnoqrafiyasını, həyat və məişətini dolğunluğu və əlvanlığı ilə çatdırmağa çalışır və buna uğurla nail olur.

Qırğız dilinin türk dilləri içərisində müəyyən yeri var və onun formalaşmasında müxtəlif etnoslar iştirak ediblər. Bu dilin fərqli xüsusiyyətlərindən biri də onun leksik fonda monqol elementlərinin, ərəb və fars elementlərinə nisbətən, başqa türk dilləri ilə müqayisədə daha çox olmasıdır.

Ç.Aytmatov əsərlərində tarixizmləri geniş şəkildə işlədir, bu da yazıçının tarixi reallığı daha düzgün əks etdirmək məqsədindən irəli gəlir.

Beləliklə, Ç. Aytmatov xalqın tarixinə dərinlən nüfuz edən, onun etnik yaddaşını canlandırmağa çalışan bir yazıçı təsiri başlatır.

Qədim tarixi köklərə malik olan qırğız xalqı mürəkkəb dini və mifoloji inanclara malik olmuşdur. Digər Orta Asiya xalqlarına nisbətən qırğızlar islamı geç qəbul etmiş, həmin dövrdə qədər tanrıçılığa, şamançılığa, Yer - Su, Humay Ana inanclarına sığınmışlar. İslamı qəbul etdikdən sonra dini baxışları əks etdirən alimlərin bu dila daxil olması müşahidə olunur. Tanınmış etnoqraf Çokan Valixanov deyir ki, qırğızlar islamı sözdə qəbul etmiş, düşüncələrində isə tanrıçılığa söykənmişlər. Məsələn, onqon - arbak (adamların ruhu), köktenqri - allah, kудай kimi adlanmışdır. Elə buna görə Ç. Aytmatovun qəhrəmanları çətin məqamda ilahi qüvvəyə müraciət edəndə allah deyil, tenqri deyirlər, məsələn: «O, Владыка студеного неба, синий Тенгри, не ужесточи пути нашего через перевал ледяной... А мы... обратим к тебе наши лица, только ты, Тенгри, не становись на нашем пути.....» (2, s. 240).

Qırğız folkloru ilə əlaqədar olan türkişlərdən (akın, ırçı, jirau, alaman-bayqa, almak-salmak, şıralqa, tulpar, komuz / temir komuz, surnay, dombra, dobulbas, karnay və s.) kimi sözlərdən Ç. Aytmatov istifadə etməklə qırğız folkloruna, qədim «Manas» eposuna, əski qırğız musiqisinə nə qədər bələd olduğunu göstərir və xalqın müdrikliyini, onun taleyini, dünyaya baxışını folklor prizmasından keçirir. Ç. Aytmatov rusdilli əsərlərində qədim türk ağı və oxşamalarına (joktau), əfsanə və nağıllarına, mahnı və rəvayətlərinə tez-tez müraciət etməklə türkişləri də dilə gətirir və bununla milli koloriti gücləndirməyə nail olur: «Джайлар взяла темир-комуз, поднесла его к губам, тронула пальцем тоненькую стальную струнку, дохнула на нее, затем вдохнула воздух в себя, и полилась древняя музыка кочевников. Песня о верблюдице, потерявшей белого верблюжонка».

Bu məqamda «Gün var əsrə bərabər» romanından bir epizodu qeyd etmək yerinə düşər. Bu romanda Nayman Ana və manqurt haqqında əfsanə verilir. Nayman Ana oğlunu tapandan sonra onun yaddaşını oyatmaq üçün nə qədər çalışırsa, heç nə alınmır. Manqurtun öz adını, ata və anasının, tayfasının adını deyir, lakin yenə yaddaşı oyada bilmir. Onda oğlunun başını dizi üstə qoyub ona layla deyir. Layla manqurtun xoşuna gəlir. «onun kütləmiş sifətində ilıq bir işartı və canlanma» yaranır. B. Vahabzadə yazır: «Müəllif bununla demək istəyir ki, nəgmə kökdən, keçmişdən gələn səs olduğuna görə məhv edilmiş yaddaşı belə qumıldatmaq gücünə malikdir».

Qırğız xalqı əsrlər boyu köçəri həyat sürmüş və bununla əlaqədar olaraq qırğız dilinin leksikasında bu həyatı əks etdirən terminoloji leksika, xüsusən atçılıq və dəvəçilik ilə bağlı səciyyəvi sözlər yaranmışdır. Əsərlərində çox zaman dəvə obrazı yaradan Ç. Aytmatov dəvəçiliyə aid oricinallığı ilə seçilən sözləri ilk dəfə olaraq rus dilinə gətiririr. *İni, tokol, torkun, cene, cezde, ana, ata, aqa, apa* və s. ailə və qohumluq

münasibətlərini bildiren sözlərin izləri Orxon-Yenisey abidələrinə, M. Kaşğarının «Divanına» gedib çıxır. Ailə və qohumluq münasibətlərini əks etdirən sözlərin demək olar ki, hamısı türk mənşəlidir, bu sözlərin çoxu müasir dövrdə türk dillərində işləkdir. Azərbaycan türkcəsində isə ədəbi dil və şivə səviyyəsində qalmaqdadır.

Hər bir xalqda olduğu kimi, qırğız xalqının da ədəbi-bədii təfəkkürünü əks etdirən və daha çox köçəri həyatla əlaqədar rəngarəng, özünəməxsus bədii təsvir və ifadə vasitələri vardır. Xüsusilə Ç. Aytmatovun başqalarından seçilən fərdi üslubu vardır. Onun əsərlərində bu üslub qırğız və rus dillərinin sintezi əsasında nümayiş etdirilir. Belə ki, müəllif qırğız düşüncə tərzini, milli psixologiyasını rus sözləri ilə ifadə edir və bu, əsərə xüsusi təravət, gözəllik gətirir.

Ç. Aytmatov qırğız dilini, folklorunu bütün incəliklərinə qədər bildiyinə görə əsərlərində bu zəngin üslubi imkanları nümayiş etdirməyə müvəffəq olmuşdur. Müəllif qəhrəmanlarının nitqini fərdiləşdirmək üçün qırğız xalqına mənsub olan metafora, epitet, bənzətmə, perifrəz, atalar sözlərindən yerli-yerində istifadə etmiş, bəzən də kalka yolu ilə bir sıra sözləri rus dilinə gətirərək türk sintaksisini rus oxucusunun yaddaşına hopdurmuşdur.

Ç. Aytmatov əsərlərində göstərir ki, köçəri qırğızın ətrafında olan hər şey – dağlar, çaylar, göllər və s. təsəssüm oluna bilər: «Стень будет слушать всадника и думать и напевать с ним; Байдамтал ревел, стонал; вздыхает в глубинах Иссык-Куль; звездам было тесно на небе; великие горы и те в такие ночи робеют, жмутся кучей».

Ç. Aytmatovun əsərlərində epitetlərdən geniş istifadə olunur və onların çoxu qırğız folkloru üçün stereotip olan epitetlərdir: «Манас превеликий; мастера всеумеющие; громоподобный манасчи Элеман; вольное облако, великие поминки; верблюд-сырттан; хайван безмозглый». Tautologiya xarakterli epitetlər: «невезучая бейбак»; «небесный Тенгри»; «золотой мекре» və s.

Ç. Aytmatov qəhrəmanlarının emosional, gərgin vəziyyətlərini təsvir edərkən türkcülüyü daha qabarıq göstərən, rus dilinin çərçivəsinə sığmayan və rus dilində ifadə edilməsi mümkün olmayan qırğız söz birləşmələrini, cümlələri, atalar sözü və məsəlləri birbaşa doğma dilində təqdim edir: «Биз, бизгой, карагым. Ана-Бейитке желтпей туруп калдык. Калай да болса, жардамдеш, карагым. (Мы, это мы, сынок. Не пропускают нас на кладбище. Сделай что-нибудь, помоги нам, сынок), Сыйдып сыйы бар – уважение от уважения, Таубакель - была не была; Дуйне ордундабы - на месте ли мир; Джаракага кет - чтоб тебе провалиться в бездонную трещину».

Rus dilinin bədii üslubunda türk təfəkkürünü göstərmək üçün Ç. Aytmatov müxtəlif sintaktik fiqurlardan, məsələn, paranteza, anafora, epifora, təkrir, sintaktik paralelizm, nitq dövrlərindən istifadə etmişdir. Bu məqamda müəllif çox zaman xalq danışığı dilinə aid olan ifadələrdən, bədii təsvir vasitələrindən, atalar sözü və məsəllərdən bəhrələnmişdir.

Sintaktik fiqurlardan biri olan təkrirlər də Ç. Aytmatov üslubunun əsas göstəricilərindəndir. Qırğız eposlarında müşahidə edilən söz, cümle, bütöv mətn təkrarını onun rusdilli əsərlərində aydın görmək mümkündür. Onlar rus mətninə xüsusi ahəng, epos çaları gətirməklə bərabər, türk bədii düşüncə tərzini qabarıq nümayiş etdirir.

Rus dilinin bədii üslubuna təsirinin mühüm göstəricilərindən biri də müəllifin anafora və epiforaya daha çox müraciət etməsidir. Epifora rus bədii üslubu üçün xarakterik olmayan sintaktik fiqurdur, türk poetikasında isə bunun əksinin şahidi oluruq.

Sintaktik konstruksiyaların – refrenlərin təkrarı mətnə ritm və özünəməxsus «musiqilik» yaradır və mətnə şairanəlik gətirir.

Bədii ifadə vasitələri və sintaktik fiqurları rus dilinə gətirməklə Ç. Aytmatov onu daha da zənginləşdirmiş və qırğız milli düşüncə tərzini, qırğız milli koloritini rus oxucusuna aşılamağa müvəffəq olmuşdur.

ƏDƏBİYYAT

1. Айтматов Ч. Собрание сочинений, М.: "Молодая гвардия", 1982, I cild, səh. 607; 1983, II cild, səh. 495; 1984, III cild, səh. 575.
2. Айтматов Ч. Плаха. Буранный подустанок. Алма-Ата: Жазушы, 1989, səh. 572.
3. Айтматов Ч. Белое облако Чингисхана. <http://belousenkolib.narod.ru>
4. Валиханов Ч. Собрание сочинений. I cild, Алма-Ата, 1961, 777.

XÜLASƏ

Türk yazarlarının əcnəbi dildəki əsərlərində milli təfəkkürün ifadəsi

Məqalədə Çingiz Aytmatovun yaradıcılığından, türk təfəkkürün güclü inikasından bəhs edilir.

РЕЗЮМЕ

Отражение тюркского мышления в иностранном языке

В статье анализируется индивидуальная неповторимость Чингиза Айтматова как писателя, творчески переосмысляющего национальную художественную традицию, наиболее ярко проявляющуюся в обращении к историческим, фольклорным мотивам. Индивидуальный стиль Ч. Айтматова – это своеобразный синтез киргизской и русской культур, особый тип эстетической языковой структуры, целостность которой создается применением особых принципов отбора и мотивированного использования языковых элементов обоих языков.

SUMMARY

The Turkic thinking replexion in Russian language

In article features of turkizms used in Ch. Aytmatov's works in the thesis are submitted by examples, the ethnographic place of each word speaks about the Kirghiz language and the purpose of its use in Russian. The Turkic origin of examined words is proved on the basis of etymological descriptions and the reference to authoritative sources. Here is shown that due to Ch. Aytmatov perfectly knows the Kirghiz language, all refinement of folklore and he has successfully shown these rich methodological features.

MÜSTƏQİLLİYİN BƏRPASINDAN SONRA NƏŞR OLUNAN QRAMMATİKA DƏRSLİKLƏRİ

Sərdar ZEYNAL,

Azərbaycan Müəllimlər İnstitutunun dosenti

Açar sözlər: Müstəqillik. Qrammatika dərsləkləri. Nəşr məsələləri.

Zamanın diktəsi çox vaxt müxtəlif xalqların həyatında elə dəyişikliklərə səbəb olur ki, bu cür dəyişikliklərə nail olmaq üçün xalqlar uzun illər ağır mübarizə yolunu keçməyə məhkumdur. Lakin zaman, tarixi şərait bəzən xalqların tarixində müstəsna əhəmiyyət kəsb edən həyatı reallıqların öz yerini tapmasına elə imkan yaradır ki, xalq döyüşsüz, itkisiz bu istəyə nail olur. 50 ilə yaxın müddətdə Azərbaycan yazısında hakim mövqə tutan kiril əlifbasının hökmranlığına 18 oktyabr 1991-ci ildə "Azərbaycan Respublikasının Dövlət müstəqilliyi haqqında konstitusiyaya aktı"nın qəbul edilməsi ilə son qoyuldu.

25 dekabr 1991-ci ildə Azərbaycan Respublikası Ali Soveti Milli Şurası "Latın qrafikalı Azərbaycan əlifbasının bərpası haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun qüvvəyə minməsi barədə qərar verdi. Bu qərarla 1992-ci ildə, sentyabr ayından orta məktəblərin birinci siniflərində dərslərin yeni əlifba ilə keçilməsi, 1993-cü ildə orta, orta ixtisas və ali məktəb dərsləklərinin latın qrafikalı əlifba ilə çap edilməsi nəzərdə tutuldu. 22 dekabr 1992-ci ildən Azərbaycan Respublikasının dövlət dili "türk dili" adlandırıldığından qrammatikanın morfolojiya bölməsini əhatə edən orta məktəb dərsləkləri 1994-cü ildə "Türk dili" adı altında latın qrafikalı əlifba ilə nəşr edilir. Sonralar Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında dövlət dilinin adı "Azərbaycan dili" kimi qeyd edildiyindən, 1995-ci ildən başlayaraq orta məktəblərin qrammatika dərsləkləri yenidən "Azərbaycan dili" adı altında nəşr olunmağa başlayır.

Azərbaycan öz müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra milli-siyasi baxış dərsləklərdə də öz əksini tapmağa başlayır. Dilin morfoloji və sintaktik quruluşunda dəyişiklik baş verməsə də, dərsləklərə yanaşmada, onlara daxil edilən tapşırıqların məzmununda ciddi dəyişikliklər edilir. Onlar aşağıdakılardır:

1. 1993-cü ildə qrammatikanın morfolojiya bölməsini əhatə edən iki dərslək hazırlanması. Bu dərsləklərin 1990-1991-ci illərdə nəşr edilən dərsləklər kimi bir kitab şəklində deyil, iki müxtəlif kitab şəklində nəşr edilməsi; 2. "Morfolojiya" bölməsinə aid anlayışların əvvəlki dərsləkdəki kimi 6-7-ci siniflərin deyil, 5-6-cı siniflərin dərsləklərinə daxil edilməsi;

3. Yeni dərslikləri hazırlayan müəlliflərin sırasına 3-cü bir müəllifin də daxil edilməsi; 4. Həm 5-ci siniflər, həm də 6-cı siniflər üçün dərsliklərin "Türk dili" adı altında nəşr edilməsi; 5. Türk dilləri və dilçiləri, Azərbaycanın tarixi keçmişində və kitabın yazıldığı tarix ərəfəsində baş verən ictimai-siyasi hadisələr ilə bağlı məlumatların geniş şəkildə təqdimi; 6. Dərsliklərin kiril əlifbası ilə deyil, latın qrafikalı əlifba ilə nəşri; 7. Dərsliklərin yeni məlumatlarla doldurulması nəticəsində səhifələrin say artımı ilə fərqlənməsi və s.

Morfologiya bölməsinin birinci hissəsini əhatə edən, tədrisi beşinci sinifdə nəzərdə tutulan və 270 səhifədən ibarət olan türk dili dərsliyinin müəllifləri Əziz Əfəndizadə və Bəşir Əhmədovdur.

"Türk dilləri haqqında məlumat"la başlayan dərslik "İbtidai siniflərdə keçilmişlərin təkrarı", "Fonetika", "Leksika", "Morfologiya" bölmələrindən və əlavələrdən (orfoqrafiya lüğəti, izahlı lüğət və yaddaş) ibarətdir. "Türk dilləri haqqında məlumat" bölməsində türk dilləri, ana dili, ümumiyyətlə, dil haqqında danışılır və bunlarla bağlı kiçik mətnlər verilir. Sonda isə mətnin nə olduğu xüsusi olaraq vurğulanır. "Fonetika" bölməsi bu dərslikdə əhatəli şəkildə verilsə də, 1990-1991-ci illərdə nəşr edilən dərsliklərdə öz əksini tapmamışdır. Əvvəlki dərsliklərdən fərqli olaraq bu dərsliyə Əhməd Cavadın şeirlərindən nümunələr, M.Ə.Rəsulzadənin həyatı ilə bağlı mətn, türk dilinin əlifbası və s. daxil edilmişdir. Bu dərslikdə "Morfologiya" bölməsinə isim, sifət, say və əvəzlilik daxil edilmişdir. Digər nitq hissələrinin isə 6-cı sinifdə tədris olunması nəzərdə tutulmuşdur.

Bəşir Əhmədov və Ağamusa Axundovun müəllifliyi ilə nəşr olunan 173 səhifədən ibarət "Türk dili" dərsliyi (1994) isə 6-cı sinifdə tədris edilmək üçün nəzərdə tutulmuşdur. Bu dərslikdə V sinifdə keçilmişlərin təkrarına aid çalışmalar, "fel", felin təsriflənən və təsriflənməyən formaları, mürəkkəb şəkilləri, zərf, köməkçi nitq hissələri, qoşma, bağlayıcı, ədat, modal sözlər və xüsusi nitq hissəsi adlandırılan nida öz əksini tapmışdır. Sonda isə "V-VI siniflərdə keçilmişlərin təkrarı və sistemləşdirilməsi" bölməsi, yığcam şəkildə orfoqrafiya, izahlı və etimoloji lüğətlərə aid nümunələr verilmişdir.

1990-cı ildə nəşr edilən dərslikdən fərqli olaraq, 1994-cü ildə nəşr olunan dərsliklərdə milli-mənəvi dəyərlərimizin təbliği önə çəkilmişdir. Məsələn, əgər 1990-cı ildə nəşr olunan dərslikdə S.M.Kirov haqqında məlumat verilsə, 1994-cü ildə nəşr olunan dərslikdə Mirzə Qasım oğlu Kazım bəydən məlumat çatdırılır. Yaxud 1991-ci ildə nəşr olunan dərslikdə tapşırığın mətninə Sovet İttifaqı Qəhrəmanı Georgi Konstantinoviç Jukov haqqında məqalə salınmışdısa, sonrakı dərslikdə Ə.İ.Şixlinski ilə bağlı mətn təqdim edilmişdir. Qrammatik anlayışlarla bağlı verilən nəzəri məlumatların şərhində, onların dərsliyə daxil edilmə ardıcılığında müəyyən fərqlər nəzərə çarpsa da, bu, elmi fərqlərin kəskin surətdə özünü büruzə verməsinə şərait yaratmır. Məsələn, 1991-ci il dərsliyində təsriflənən fellər felin sadə formaları adı altında qruplaşdırılırdısa, 1994-cü il dərsliyində felin sadə şəkilləri kimi aydınlaşdırılır. Dərslik milli-mənəvi tələblər baxımından bir çox tələblərimizi ödəsə də, bu, qiblə olunacaq dərəcədə deyildir. Haqqında danışdığımız

dərsliklər 1994-cü ildən 2000-ci ilə qədər (2000-ci il də daxil olmaqla) ardıcıl surətdə çap edilmiş və orta məktəbdə dilçilik elminin bir bölməsi olan "Morfologiya"nın tədrisində mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Abdullayev Ə., Seyidov Y., Həsənov A. "Müasir Azərbaycan dili". Bakı, "Maarif" 1972.
2. Əfəndizadə Ə., Əhmədov B. "Türk dili". 5-ci sinif üçün. Bakı, "Öyrətmən", 1994.
3. Əhmədov B. "V sinifdə Azərbaycan dili dərsliyi". Müəllim üçün vəsait. Bakı, "Maarif", 1977.
4. Əhmədov B.A., Axundov A.A. "Azərbaycan dili". 6-7-ci siniflər üçün dərslik. Bakı, "Maarif", 1990/91.
5. Əhmədov Bəşir, Axundov Ağamusa. "Azərbaycan dili". 6-cı sinif üçün. Bakı, "Təhsil", 2000.
6. Əhmədov Bəşir, Axundov Ağamusa. "Türk dili". 6-cı sinif üçün. Bakı, "Öyrətmən", 1994.

XÜLASƏ

Müstəqilliyin bərpasından sonra nəşr olunan qrammatika dərslikləri
Məqalədə 1991-ci ildən bəri nəşr edilən qrammatika dərslikləri və onların məzmunundan danışılır.

РЕЗЮМЕ

Учебники по грамматике, изданные после восстановления независимости
Статья посвящена учебникам по грамматике, изданные после принятия Конституционного акта о государственной независимости Азербайджанской Республики 18 октября 1991 года и исследуя отличительные особенности учебников от прежних учебников, проводится сопоставление.

SUMMARY

Grammar books published after restoration of independence
The article deals with the grammar books published after adoption of constitutional acts on "State independence of Azerbaijan Republic" on October 18, 1991 and is compared by investigating distinctive features of these books from previous books.

OXUCULARIN NƏZƏRİNƏ

Jurnalımıza 2012-ci il üçün abunə yazılışı davam edir.

Bakı şəhəri üzrə abunə yazılmaq istəyənlər aşağıdakı mətbuat yayımı firmalarına müraciət edə bilərlər:

1. "Qasid". Ünvan: Cavadxan, 21; telefon: 4-93-16-43; 4-30-02-24
2. "Səmə". Ünvan: H.Cavid, 9, mənzil 63; telefon: 4-94-09-59; 4-94-02-52
3. "Kaspi". Ünvan: Mətbuat pr., 25; telefon: 5-10-61-96
4. "Qaya". Ünvan: Akademik H.Əliyev küç. 82 "q"; telefon: 5-64-63-45; 4-65-67-13

Rayonlarda isə abunəni Azərbaycan Mətbuat Yayımı İstehsalat Birliyinin yerli yayım şöbələri aparır.

VƏTƏNPƏRVƏR ALİM, FƏDAKAR MİLLƏT TƏƏSSÜBKƏŞİ

Sultan SEYİDOVA,
filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru

Açar sözlər: görkəmli alim, böyük şəxsiyyət, görüşlər, xatirələr.

Abbas Zamanov Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının görkəmli nümayəndəsi, böyük ədəbi-ictimai xadim, çoxəhətlili məlumata, yaradıcılığa, geniş fəaliyyət dairəsinə malik alim, şərəfli müəllim ömrü sürən bir ziyalı olmuşdur. Bu ömrün qayəsi onun dözümlü, dönməzliyi, həyat eşqi, ruhdan düşməməsi, əməksevərliyi, uğura inamı idi. Bu böyük insan dünyaya, vətəninə, millətinin fədaisi kimi gəlmişdir (professor Y.Seyidov).

Abbas müəllimi hələ uşaqlıqdan tanıyırdım. Onun haqqında söz demək, xatirə söyləmək çox çətindir. Bu xatirələr mənə qanadına alıb sirlə bir aləmə aparır – keçən əsrin 55-ci ilinə. Kaş o günlərin bircəciyi geri qayıdaydı. Onda mənə, nə belə bir insan haqqında xatirə yazmaq, nə də onları çözləyib həmin xatirələrin qaynar qucağında çırpınmaq lazım gələrdi. Ancaq biz keçmişimizi unutsaq, gələcək nəsilərə də nümunə ola bilmərik. Ata-babalarımızın, böyüklərimizin, müəllimlərimizin haqqı boynumuzdadır. Bu sətirləri yazarkən istər-istəməz, kövrəldim. Fəqət nə etmək? Bu kiçik yazımla mən də Abbas müəllimin 100 illik yubileyi münasibətilə hazırlanan xüsusi buraxılışda çıxış etməyi özümə mənəvi borc bilirəm. Hesab edirəm ki, yazdığım bu xatirə ilə abbassevərləri azacıq da olsa ovundura biləcəyəm.

1955-ci ilin qışı idi. Bir xəbər gətirdilər: «Mələk mama, bu gün Əliyər müəllimgildəyik, sabah sənin qonağın olacağıq. Qardaşın oğlu Pənah». Sabahısı atam məktəbdən gələndə gördük ki, üç nəfər də özü ilə gətirib: Əliyər Qarabağlı, Abbas Zamanov, bir də Pənah Xəlilov. Onlar hamımızla görüşəndən sonra keçdilər böyük zala. Başladılar nörd oynamağa. Əliyər müəllimlə Abbas müəllim üzbəüz oturmuşdular. Onlar oynayır, Pənah müəllimlə atam baxırdılar. Otaqda qabaq stolu çox uzun idi. Bugünkü kimi yadımdadır, mən əlimdə bir sini düyü gedib Abbas müəllim tərəfdən stulda oturdum, amma xeyli aralı. Boyum çox balaca idi. Stulun üstünə çıxıb, ayaqlarımı da qatladım ki, stulun üstünə boyum çatsın. Bir əlimlə sinidən yapışmışdım. Fikirləşirdim: bunlar kimdirlər? Haradan gəliblər? Nə üçün gəliblər? O zaman mən heç məktəbə də getməmişdim. Birdən stul altından geriye qaçdı. döşəməyə sərildim. Başımı qaldırıb

ağlamaq istədim. Həmin anda Abbas müəllim çox soyuqqanlıqla mənə baxdı: «Mənim balaca qızım, ayağa qalx, yekələndə yadımdan çıxar». Bu hadisədən sonra Abbas müəllim iki dəfə də bizə gəldi. Yenə də mənə «balaca qızım» deyirdi. İkinci dəfə gələndə çox əsəbi idi. Diqqətimi yenə də Abbas müəllim çəkirdi. O, Yerevana getməsindən danışdı. Tez-tez Naxçıvanın adını çəkirdi. Mən söhbətlərin məgzini sonralar başa düşdüm. Başa düşdüm ki, Abbas Zamanovun Zaqafqaziya respublikaları mərkəzlərində tez-tez olması 50-60-cı illərdə onun bir milli-ictimai xadim kimi də dünya hadisələrindən operativ məlumat tutmasına, gizli gedən prosesləri, onların sosial-tarixi mənbələrini, köklərini, səbəblərini anlamasına kömək edir.

... illər keçdi. O, özünün xarakterini, qazandığı təcrübənin, ictimai-ideoloji dünyagörüşünün milliliyini, düşüncəsinin vətənpərvərliyini heç bir təhlükəyə baxmayaraq nümayiş etdirir, mübarizələrlə dolu bir həyat keçirirdi. Onun şərəfli müəllim ömrü də rəvan olmamışdır. «... Böyük vətəndaşlıq hünəri, vətənə, xalqa məhəbbət və xidmət onun amalı idi...» (professor Y.Seyidov).

A.Zamanov ilk növbədə görkəmli filoloq idi. O, Azərbaycan ədəbi-ictimai mühiti üçün çox keşməkeşli, çox ağırlı, müxtəlif problemlərlə dolu olan illərdə ədəbiyyat aləminə gəlmişdi.

A.Zamanov Azərbaycan mədəni-ictimai fikri tarixində böyük yer tutmuş «Molla Nəsrəddin» məktəbinin, xüsusilə Sabir yaradıcılığının görkəmli tədqiqatçısı olmuş, molla-nəsrəddinşünaslığın, xüsusilə sabirşünaslığın bu günə qədər əsas mənbələrindən sayılan «Müasirləri Sabir haqqında», «Sabir və müasirləri», «Əməl dostları», «Sabir gülür», «Sabir bu gün» kimi monoqrafiyalar yazmışdır. Onun Sabirə, ümumiyyətlə, Molla Nəsrəddin məktəbinə münasibəti yalnız elmi-nəzəri mükəmməlliyi, faktların, hadisələrin tarixi obyektiv şərhini ilə bitmir, həm də az-az tədqiqatçıların əsərlərinə xas olan dərindən milli ideoloji məzmunu ilə sezilir. Müəllif molla-nəsrəddinçiliyin ideya – estetik mahiyyətini, həmin məktəbin formalaşmasına təsir göstərən sosial, siyasi, mənəvi faktorları, Sabirin dünyagörüşünü, milli-ictimai məramını bir mütəfəkkir kimi araşdırmışdır. Biz bu əsərləri oxuduqca təkcə tədqiqatçı sevgisi yox, eyni zamanda, onun milli ictimai xadim – ədəbiyyatşünas kimi yetkinliyinin şahidi oluruq.

A.Zamanov XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ədəbiyyatının, ayrı-ayrı yazıçılarının əsərlərini mətnşünaslıq baxımından öyrənməklə böyük bir vəzifənin öhdəsindən şərəflə gəlmişdir.

Görkəmli alim-naşirin böyük zəhməti sayəsində Q.Zakirin (rusca), S.Ə.Şirvaninin (rusca), C.Məmmədquluzadənin (rusca), Ə.Haqverdiyevin, S.M.Qənizadənin, S.Hüseynin, S.S.Axundovun, M.Divanbayoğlunun, H.Nəzərlinin və başqa ədiblərin əsərləri nəşr olunmuş, elmi-ədəbi ictimaiyyətin istifadəsinə verilmişdir.

A.Zamanovun əsərləri təkcə Azərbaycanda deyil, xarici ölkələrdə də tanınır. O, Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının inkişafında,

müasir ədəbi-ictimai fikrin formalaşmasında, Azərbaycan ədəbiyyatının Şərqdə və Qərbdə təbliğində çox görkəmli rol oynamış şəxsiyyətlərdən biridir. Azərbaycan ədəbiyyatının şərq ölkələrində yayılması, öyrənilməsi, təbliğ edilməsi sahəsində olan fəaliyyətini heç bir ədəbi – ictimai xadimin fəaliyyəti ilə ölçmək olmaz. O, görkəmli ictimai xadim – ideoloq, ədəbiyyatşünas, mətnşünas, nəşir – jurnalist, mədəniyyət xadimi, bacarıqlı pedaqoq idi. Bu böyük şəxsiyyətin Türkiyədə, İraqda, İranda, eləcə də Qərb ölkələrində çıxan kitab və məqalələri xaricdə azərbaycanşünaslığı təbliğ etməklə yanaşı, həm də onların müəllifinə dünya şöhrəti gətirirdi. Ədəbi irsimizin Şərq ölkələrində və Qərbi Avropada yayılmasında da A.Zamanovun misilsiz rolu olmuşdur. Azərbaycan SSR EA-nın akademikləri H.Araslı və M.Şirəliyevdən sonra A.Zamanov Türk Dil Qurumuna seçilən üçüncü Azərbaycan alimidir. Azərbaycan elmi qarşısındakı böyük xidmətlərini nəzərə alaraq ona 1980-ci ildə "Əməkdar elm xadimi" fəxri adı verilmişdir. 1983-cü ildə isə Azərbaycan SSR EA-nın müxbir üzvü seçilmişdir.

Abbas müəllim çox səmimi və sadə insan idi. Mən tələbə olanda tez-tez biza, Pənah müəllimlə gəlirdi. Qapıdan girən kimi deyirdi: «Abbas əmiyə bir çay!». O, nə qədər sadə idisə, bir o qədər də qeyri-adi insan idi. Yadımdadır, bir dəfə bir müəllim heyəti ilə Qutqaşəndə (indiki Qəbələ rayonunda) yığıncaqda olublar, yığıncaq qurtarandan sonra müəllimlərimizə qonaqlıq veriblər. Abbas müəllim qalxıb ayağa ki, mən tamada olum. Bir az yeyib-içəndən sonra, «olarımı bir söz deyim?»-deyə məclisə müraciət edib. «Rumkaları doldurun, içək bütün kişilərin sağlığına!» Beş dəqiqə keçməmiş, «olarımı bir sağlıq da deyim?». «Rumkaları doldurun, içək bütün arvadların sağlığına! Di durun, getdik Qutqaşənlinin qəbrini ziyarət etməyə!»...

A.Zamanovun elmi-ictimai fəaliyyətində əsas yerlərdən birini müəllimlik tutur. O, çox, tələbkar, hədsiz dərəcədə ciddi idi. Öz işinə məsuliyyətlə yanaşırdı. 1972-ci ilin yazı idi. V kursda oxuyurdum. 225 nömrəli məktəbə pedaqoji təcrübəyə gedirdik. Bir metodist-müəllim dildən, bir metodist-müəllim isə ədəbiyyatdan tələbələrə rəhbərlik edirdi. Sınıfda dərs dediyim zaman qapı açıldı və Abbas müəllim içəri daxil oldu. Keçib əyləşdi axırını stulda və dərs qurtarana qədər qulaq asdı. Sonra da: «Bax, belə müəllimlər hazırlayıb rayonlarımıza göndərməliyik ki, onlar da biza savadlı şagirdlər hazırlasınlar» - deyərək çıxıb getdi. O zaman Abbas müəllim Azərbaycan Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsinin Azərbaycan sovet ədəbiyyatı kafedrasına rəhbərlik edirdi.

Mən həmin ili universiteti bitirdim və tale elə gətirdi ki, Abbas müəllimin rəhbərlik etdiyi kafedra ilə yanaşı yerləşən Azərbaycan dilçiliyi kafedrasına işə düzəldim. Bizim kafedraya mərhum professor Ələvsət Abdullayev rəhbərlik edirdi. Elə bir gün olmurdu ki, Abbas müəllim bizim kafedraya gəlməsin, hal-əhval tutmasın. Elə olurdu ki,

paltosunu da bizim kafedrada soyunurdu. Evə gedəndə yenə bizim kafedraya gəlirdi. Üzünü mənə tutaraq deyirdi: «Учитель Muxtarın qızı, paltomu tut, geyinim». Nə qədər ki uşaq idim, mənə «balaca qızım» deyirdi. Elə ki böyüdüm, universiteti bitirdim, onunla həmkar oldum, sonra da qonşu oldum, bu illər ərzində adım qaldı: «Uçitelg Muxtarın qızı». Bağışladığı kitabların axırındakı – «Sabir gülür»də elə beləcə də yazıb: «Uçitel Muxtarın qızına Abbas əmisindən yadigar!».

Abbas müəllim dostluqda çox sədaqətli bir insan idi. Hər dəfə atamı soruşardı. Muxtar müəllimin evində kəsdiiy duz-çörəyi unutmurdu. Deyirdi ki, «...ikinci elə bir insan tanımıram ki, Muxtar müəllim qədər saxavatlı olsun». Toylarımızın birində çıxış edib dedi ki, «mən 40 ilə yaxındır bu ailə ilə dostam, 40 il bir igidin ömrüdür!...».

Abbas müəllim çox diqqətli idi. Heç nə gözündən yayınmırdı. Bir dəfə Borçalıda – bizim evimizdə olarkən, yuxarıda qeyd etdiyim kimi, ziyalılar sovet dövründə ədəbi əlaqələri genişləndirmək məqsədilə Azərbaycandan Gürcüstan məktəblərinə tez-tez gəlirdilər. Onlar məktəbə gələndən sonra ya mərhum Əliyar müəllimlə yığışardılar, ya da atamın evinə. Açığını deyim ki, Abbas müəllim gözəyi çox sevirdi. Çox vaxt atamın bağ-bağçasında gəzər, evi dörd dolanardı. Bir gün evin arxa divarında görür ki, evi tikən usta «Учитель Muxtar» (əslində atam riyaziyyatçı idi) sözünü yazıb. O vaxtdan adım da «Учитель Muxtarın qızı» qaldı.

Həyatının ağır keçməsinə baxmayaraq, Abbas müəllim şən, gülürüz insan idi. Atam onun kefini soruşanda, «Şükür, şikayətim yoxdur» deyirdi. Yüksək mənəvi keyfiyyətlərə malik olan Abbas müəllim xeyirxah və çox iradəli idi. Onun xeyirxahlığını ən çox gənclərə verdiyi tövsiyələrdə görürdük. O, həmişə gənc kadrların əlindən tuturdu. Abbas müəllimin xalq şairi Zəlimxan Yaquba verdiyi öyüd-nəsihət bir ordunun gücünə bərabər idi. Onun öyüdlərində çox tündlük hiss edir, özümüz üçün ciddi nəticə çıxarırdıq. Qədim atalar sözü var: «Əgər atan ölsə, allaha dua et ki, onu tanıyanlar çox yaşasınlar». Bu müdrik sözlər təsadüfən deyilməyib. Çünki dostların və müasirlərin yaddaşı, sanki, dünyadan kəçən gözəl insanların həyatını uzadır. Ancaq mən mübaligəsiz deyə bilərəm ki, Abbas müəllimi yaşadan onun əməlləri oldu. O, sağlığında özünə abidə qoydu. Bu mütəfəkkir tədqiqatçının işi biləvasitə elmlə bağlı idi. O, Sabiri çox sevirdi. Elə bil onun mayası ilə yoğrulmuşdu. Filologiya fakültəsində tez-tez tədbirlər keçirirdi. Ona çoxlu gül dəstələri bağışlayırdılar. Birini də evə aparmırdı. O saat mənə və Sürəyyə xanımı (kafedrasının müəllimi) bir-birimizə qatıb: «Tez eləyin, bu gilləri aparın, Sabirin qəbrinin üstünə qoyun!» deyirdi.

Onun qəlbi vətən eşqi ilə yanırdı. Bir gün də bir avtobus tutub, bütün filologiya fakültəsini dəvət edir ki, tez olun, gedirik Novxanıya. «Mən Türkiyəyə gedəndə M.Rəsulzadənin ata və anasının qəbrinin

üstündən torpaq götürdüm, apardım ora. Oradan da torpaq gətirmişəm ki, aparıb, səpim Novxanı qəbiristanlığına. Sonra da Məmmədəminin oxuduğu məktəbi ziyarət edək».

... İllər keçdi, vaxt ötdü, dövrən dəyişdi. Artıq Abbas müəllim qocalmışdı. Bir az da xəstəhal idi. Mənim də xeyli yaşım vardı. Hamımız akt zalına toplaşmışdıq, müəllimlərimizdən birini əbədiyyət dünyasına yola salırdıq. Abbas müəllim dönüb: «Sultan, bax, bu yaxınlarda mənim də şəklimi o qara haşiyənin içində görəcəksiniz» – dedi. Mən diksindim. Onun sözləri çox amirənə səsləndi, çox qətiyyətlə dedi. Ömrümdə birinci dəfə idi ki, onun dilindən adımı eşidirdim. O gündən ürəyimdə bir narahatlıq qaldı. Abbas müəllim heç nəyi elə-belə deməzdi. Onun səhhəti ilə tez-tez maraqlanırdıq. Çox çəkmədi ki, Abbas müəllim deyən kimi oldu. Onun şəklini qara haşiyənin içində gördük. Böyük bir izdiham onu son mənzilə yola saldı.

...Abbas əmi (qohumlar hamısı ona belə deyirdilər)! Bu gün də akt zalında böyük, möhtəşəm bir izdiham dalğalanır. Bugünkü tədbir Sizin təmsalınızda elmimizə verilən qiymət və sayğı kimi qəbul edilməlidir. Sevinirəm ki, bu gün Sizi hamı hörmət və ehtiramla yad edir, hamımız üçün örnək olan yüksək mənəvi keyfiyyətlərinizdən danışır. Üzlərdə sevinc görünür, çünki Siz mənən yaşayırsınız! Siz sağlığınızda olduğundan da daha çox anılırsınız, daha çox sevilirsiniz! Yubileyinizi biz SİZSİZ keçiririk. 100 yaşınız mübarək!

ƏDƏBİYYAT

1. Qurbanov S Polad kimi adam. «Xalq» qəzeti, 1991, 17 dekabr.
2. Əliyeva G. Abbas Zamanov və XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı. «Kredo» qəzeti, 2011, 15 oktyabr.
3. Zamanov A. Müasirləri Səbir haqqında. «Azərbaycən», 1962.
4. Zamanov A. Səbir gülür. «Gənclik», 1981.
5. Zamanov A. Səbir bu gün. «Gənclik», 1985.
6. Rzayeva G. Abbas Zamanov. «Səda», 1999.
7. Seyidov Y. «Abbas müəllim» Abbas Zamanovun 100 illik yubileyinə həsr olunmuş «Müasir Azərbaycan filologiyası: axtarışlar, problemlər, perspektivlər» mövzusunda respublika elmi konfransının materialları. Bakı - «Elm və Təhsil» - 2011, s. 15.
8. Xəlilov P. «Zamanın sınaqları ağır olanda». Abbas Zamanovun 100 illik yubileyinə həsr olunmuş «Müasir Azərbaycan filologiyası: axtarışlar, problemlər, perspektivlər» mövzusunda respublika elmi konfransının materialları. Bakı - «Elm və Təhsil» - 2011, s. 13.
9. Xələfli Əli Rza. Fəncemlər unudulmur. «Kredo» qəzeti, 2011, 8 oktyabr.
10. Həbibbəyli İsa. Abbas Zamanov. zamanəsi, iradəsi, irsi və sözi. «Kredo» qəzeti, 2011, 15, 22 oktyabr.

XÜLASƏ

Vətənpərvər alim, fədakar millət təşəbbüskəsi

Məqalədə Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi, böyük ədəbi - ictimai xadim Abbas Zamanovun həyat və fəaliyyətinə qısa şəkildə nəzər salınmışdır. Onunla əlaqədar görüşlər və xatirələr təqdim edilmişdir.

РЕЗЮМЕ

Ученый - патриот, самоотверженный народный фанатик

В статье коротко подводится жизнь и творчество выдающегося представителя Азербайджанской литературы, обществено-литературного деятеля Аббаса Заманова. В связи с этим представляются встречи и воспоминания.

SUMMARY

Patriot scientist, selfless nation fanat

In the article the life and activity of famous representative of Azerbaijan literature, great literary public figure Abbas Zamanov is shortly looked through. In connection with it meetings and memories are cusp presented.

ƏDƏBİ ALƏMDƏ

Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin sədri, xalq yazıçısı Anar “Türk dünyasında ilin ədəbiyyat adamı” elan edilib. Verilən məlumata görə, bu barədə qərar Şimali Kipr Türk Respublikasının paytaxtı Lefkoşada keçirilən Türk Dünyası Ədəbiyyat Dərgiləri Konqresinin (TDƏDK) dördüncü konfransında qəbul olunub. Mükafat ötən il təsis edilib. Bu mötəbər mükafata Anarın namizədliyini Türkiyə tərəfi irəli sürüb. Qaydalara əsasən konfransda iştirak edən ölkə öz təmsilçisinin namizədliyini irəli sürə bilməz. Mükafat TDƏDK-nin gələn il Astanada keçiriləcək beşinci konfransında sahibinə təqdim olunacaq.

Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin Natəvan klubunda doktor Cavad Heyətini “Dilimiz, ədəbiyyatımız və kimliyimiz uğrunda” (Bakı, “Elm və təhsil” – 2011) və “Türk dilləri və ləhcələrinin tarixi” (I-II cildlər, Bakı, “Təhsil” – 2011) adlı kitablarının təqdimat mərasimi keçirilmişdir.

AMEA-nın Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda “Azərbaycan ədəbiyyatı müstəqillik illərində” mövzusunda həsr olunmuş elmi sessiya keçirilmişdir.

Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin Natəvan klubunda “Azərbaycan Respublikası müstəqilliyinin bərpasının 20 illiyi ərəfəsində müasir Güney Azərbaycan ədəbiyyatı” mövzusunda müzakirə keçirilmişdir.

Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin Natəvan klubunda “Müstəqilliyimizin 20 illiyi və Azərbaycan yazıçıları” mövzusunda tədbir keçirilmişdir.

Xalq şairi Səməd Vurğunun ev muzeyində qüdrətli söz ustasının yaradıcılığını tədqiq və təbliğ edən ədəbiyyat araşdırıcıları mərasim keçirmişlər. Mərasimdə çıxış edənlər milli-mənəvi dəyərlərimizin, S. Vurğun irsinin yaşadılmasında muzeyin gördüyü gərəklə işdən ətraflı söz açmış, Xavər xanımın, Aybəniz xanımın və Yusif Səmədoğlunun xatirəsini böyük şairin işıqlı ruhuyla baş-baş yad etmişlər.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda dahi Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvinin anadan olmasının 870 illiyinə həsr edilmiş elmi sessiya keçirilmişdir.

Bakının küçələrindən birinə görkəmli qazax şairi və mütəfəkkiri Abay Kunanbayevin adı verilmişdir.

XARİCİ ÖLKƏLƏRDƏ

Britaniya alimləri Midlseks Universitetinin professoru Rey Aylesin rəhbərliyi altında onkologiyada əsl çevriliş ediblər. Onlar xərçəngin ən qorxulu növlərinin, o cümlədən döş, bağırsaq, yumurtalıq, mədəaltı vəzi xərçənginin inkişafının qarşısını alan, hətta şişləri kiçildən vaksin yaradıblar. Bildiyimiz kimi, bəzi aqressiv şişləri yalnız hamilə qadınlarda müşahidə olunan hormonlar əmələ gətirir. Söhbət xroniki qonadotropin hormonundan (hCG) gedir. Hamiləlik testi zamanı məhz bu hormon həlledici rol oynayır, yəni cavabın müsbət olduğunu göstərir. Professor Rey Ayles müəyyən edib ki, sidik kisəsi xərçənginin bəzi növlərində, mədəaltı vəzi, yumurtalıq, döş və bağırsaq xərçəngi hallarının yarısında hCG-nin müəyyən forması əmələ gəlir. Onun yaratdığı vaksin hCG-ni məhv etmək üçün immun sisteminin proqramını yenidən qurur. Nəticədə şişlər azalır, metastaz prosesləri ləngiyir. Vaksinin insanlar üzərində ilkin klinik sınaqları uğurla başa çatıb. Buna baxmayaraq, alimlər onu yalnız 5 ildən sonra bazara çıxarmaq niyyətindədirlər. Vaksin təkcə Böyük Britaniyada hər il minlərlə insanın həyatını xilas edə biləcək.

Yaponiya alimləri plastik su yaradıblar. Mineral gil və poliakrilat natrium qatılmış yeni materialın 90 faizi elə sudan ibarətdir. Bu su nə insanlar, nə də ekologiya üçün təhlükəlidir. Onun əsas tərkib hissəsi olan mineral gildən kosmetologiyada, poliakrilat natriumdan isə uşaq əskilərinin istehsalında geniş istifadə olunur. Şəffaf və elastik olan yeni material plastiklə müəyyən növlərini əvəzləyəcək. Tərkibində kimyəvi maddələr olmadığı üçün təbabət və kosmetologiyada ona böyük ümidlər bəslənir. Belə ki, yeni materialın gələcəkdə silikonu əvəzləyəcəyi, cərrahiyyə əməliyyatlarında geniş tətbiq ediləcəyi gözlənilir. Plastik su toxumaları yapıdırmaq xüsusiyyətinə də malikdir. Sənayedə tətbiq etmək üçün onun sıxlığını artırmaq lazımdır. Neft ehtiyatları ilbəl azaldığından, sıxlığı yüksək olan belə suya ehtiyac artacaq. Hazırda neftdən alınan plastik kütlə plastik sudan istehsal oluna bilər.

Yeni Zelandiyanın Oklend Universitetinin alimləri balıqların "söhbətinə" qulaq asa biliblər. "Leigh Marine Reserve" dəniz qoruğundakı lent yazıları sübut edib ki, ümumi rəyə görə, planetin ən dinməz canlıları əslində söhbətçildir və çoxlu müxtəlif səslər çıxarmağa qadirdir. Tədqiqat qrupunun rəhbəri Şahraman Qazalının sözlərinə görə, hər balıq səs çıxara bilər, lakin həmin səslərin heç də hamısı eşidilmir. Səslərin yüksəkliyi və tezliyi balıqların rezonator kimi istifadə etdiyi hava köpükləri boyunca yerləşmiş əzələlərin vibrasiyasından asılıdır. Balıqlar "söhbət etmək" qabiliyyətindən öz növlərindən olan digər balıqları cəlb etmək, yırtıcıları qorxutmaq və yaxud olduğu yeri müəyyənləşdirmək üçün istifadə edir.

YENİ NƏŞRLƏR

Görkəmli şərqşünas alim, dünya ərəbşünaslıq elmində ərəb mühacirət ədəbiyyatının (XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəlləri) məşhur tədqiqatçılarından biri Aida İmanquliyevanın məqalə və tərcümələrinin toplandığı "Aida İmanquliyeva. Məqalələr və tərcümələr" kitabı çapdan çıxmışdır (2010-cu il). Kitabın tərtibçisi, ön söz və şərhlərin müəllifi ərəbşünas alim, filologiya elmləri doktoru Vilayət Cəfər, elmi redaktoru isə şərqşünas tədqiqatçı, filologiya elmləri doktoru, professor Gövhər Baxşəliyevadır. Vilayət Cəfərin qeyd etdiyi kimi, şərqşünas alimin "ötən əsrin 60-80-cı illərində qələmə aldığı məqalələrin və ərəb dilindən Azərbaycan dilinə etdiyi hekayə tərcümələrinin ilk toplusu" olan bu kitabda verilən məqalələr "Azərbaycan", "Literaturniy Azərbaycan", "AMEA-nın "Xəbərlər"i", "Ədəbiyyat və incəsənət", "Şərq filologiyası məsələləri", "Ərəb filologiyası" və s. qəzet, jurnal və məcmuələrdə dərc edilmişdir. Topluda təqdim olunmuş "Ərəb ədəbiyyatında qadın azadlığı problemləri", "Azərbaycan sovet ədəbiyyatı ərəb dilində", "Ədəbiyyatımızın qədim kökləri", "Qorki və ərəb Şərqi", "Fələstin problemi və müasir ərəb ədəbiyyatı" (rus dilində) və digər məqalələr də görkəmli ərəbşünas alimin elmi problematikasının genişliyini göstərir.

İsmayıl Öməröglunun keçən il "Bir ömürlük məhəbbət" kitabı işıq üzü görmüşdür. Kitaba müəllifin müxtəlif illərdə qələmə aldığı sevgi, təbiət, Vətən mövzularındakı şeirləri toplanıb. Şeirlər "Ürəyim, ruhum Vətən", "Payız yağışları", "Gözlə mənə" və s. başlıqlarda təqdim edilir. Ədəbiyyatşünas Elçin Mehraliyev topluya "Onun silahı sözdür" adlı ön söz yazıb.

Əbülfəz Ülvü Naxçıvanda yaşayıb-yaradır. Bu il onun "Arzu qızın arzusu" kitabı oxuculara təqdim edilmişdir. Kitabda şairin uşaq şeirləri toplanmışdır. Bu şeirlərdə balacaların qəlbində Vətənə sevgi, təbiətə qayğı, valideynlərə hörmət və məhəbbət hissi aşılır.

Görkəmli yazıçı Vidadi Babanlıın bu günlərdə "Şərq-Qərb" nəşriyyatında nəfis şəkildə çap edilən "Bulanlıq dünya" romanında müasiri və şahidi olduğumuz bir çox əxlaqi-mənəvi təbəddülatların, çalpaşqı həyat tərzinin təzadları öz əksini tapıb. Romanda İqtisad Universitetinin tələbəsi kimi təqdim edilən Əfsun Zamanlı tələkkar müəllimi Cəmil İmanlıın iradəsilə üzbəüz qaldığından imtahanlara ciddi hazırlaşmaq qərarına gəlir. İlk andan oxucuya elə gəlir ki, Əfsun doğru yola qayıdıb, heç nədən yaranan müəllim-tələbə öcəzməsi az keçməmiş yoluna qoyulacaq. Ancaq hadisələr gözlənilmədən başqa məcraya yönəlir. Gənc tələbənin kitabxanacı Durna xanım ilə ilk tanışlığı rahat gün-güzəranı ilə diqqət çəkən bir ailənin faciəsinə çevrilir...

BAŞ REDAKTOR:
Məhəmməd BAHARLI

MƏSUL KATİB:
Vaqif ALKƏRƏMOV

ŞÖBƏ REDAKTORLARI:
Oqtay ABBASOV
Soltan HÜSEYNOĞLU

REDAKSIYA HEYƏTİ:
ANAR

Ağamusa AXUNDOV
Ənvər ABBASOV
Nizami CƏFƏROV
Nurlana ƏLİYEVƏ
Qənirə ƏMİRCANOVA
Tofiq HACIYEV
İsa HƏBİBBƏYLİ
Nizami XUDİYEV
Qəzənfər KAZIMOV
Əsgər QULİYEV
Şəmistan MİKAYİLOV
Bəkir NƏBİYEV
Yusif SEYİDOV

Ünvan: Bakı-10, Dilarə Əliyeva küçəsi, 227, 6-cı mərtəbə, otaq 608.

Telefonlar: 498-55-33; 493-06-09. **Faks:** 498-55-33.

E – mail: azdiledəbiyyatədrisi@yahoo.com (YAHOO com)

Kağız formatı 60x84 1/8. **Uçot nəşr vərəqi** 5.

Şərti çap vərəqi 6,3. **Tiraj** 800.

Jurnal Azərbaycan Respublikası Mətbuat və İnformasiya

Nazirliyində qeydə alınmışdır. Qeydiyyat nömrəsi 191.

Lisenziya V 236.

Jurnal Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Ali Attestasiya

Komissiyasının “Azərbaycan Respublikasında dissertasiyaların əsas

nəticələrinin dərc olunması tövsiyə edilən dövr

elmi nəşrlərin siyahısı”na daxildir.

Jurnal ildə 4 dəfə çıxır. O, redaksiyanın kompüterində yığılır, «Avropa»

nəşriyyatında çapa hazırlanır və işıq üzü görür.

Çapa imzalanıb: 12.12.2011.

Jurnalə abunə mətbuat yayımı şöbələrində aparılır.

Bir nüsxənin abunə və satış qiyməti 2 manatdır.

İNDEKS 1012

2012

Yeni iliniz mübarak